OD LOGORA DO SLOBODE

KROZ PATNJE ČELOPEKA

RUVEJD JAHIĆ

OD LOGORA DO SLOBODE

KROZ PATNJE
ČELOPEKA I BATKOVIĆA

Ruvejd Jahić

Izdavač
V I G B e.V.
Kamp - Lintfort, Germany
1417. h. g. / 1996

za izdavača
Mustafa Klanco

Lektor
Mr. Ishak Alešević

Kreacija omota i ilustracije
Mehmed Jakubović

Kompjuterska obrada sloga
Ferid Osmičić
Zijad Suljić

Tiraž: 2000 primjeraka

Štamparija: ***"Merhamet Print"*** - Bonn

Pred duše šehida,
šejha h. Mehmed ef. Hafizovića i
Hasib ef. Ramića.
Rahmetullahi alejhim

PREDGOVOR

Čovjekova obaveza, moralni dug i čast je svjedočiti istinu. Pred nama je ispovijest jednoga logoraša, -rukopis pod naslovom OD LOGORA DO SLOBODE-, djelo je nastalo u jednome dahu, iz svježeg sjećanja mučenika koji tek što je iz logora kročio na slobodu.

Odmah, po prvim recima teksta, osjeti se da je osobno JA potisnuto u drugi plan, a na jasnome se ocrtava MI - naš bošnjačko-muslimanski kolektivitet. Dakle, žrtva MI, i tlačitelji ONI, - dvije jasno podcrtane suprotnosti. Žrtva u svome i kolektivnom i individualnom entitetu ima: ime, prezime, porijeklo, zvanje i pripadajući joj dignitet kojega nosi čist i ispravan. ONI, to su krivci, tek krvave sjenke sa vizurom čovjeka. Bića sa zadahom smrti u sebi i izvitoperenom sviješću nakaza zadubljenih u smišljanje najtežih oblika patnje i smrti u mukama. ONI su iz svjetla pobjegli u mrak.

Patnju i smrt drugih ONI uzdižu do najvišeg užitka. Imenovati ih ljudskim imenima, to im uistinu ne pristaje. Opisati ih i imenovati, to se samo ponekad čini: sjećanja radi, radi pripovijedanja pravdi, i nezaborava radi. Tražiti u njima ljudskost nakon pomračenja uma, duše i srca, nehumano je i licemjerno. ONI su proizvod antibošnjaštva, antiislamizma, -ideologije koja unižava i ugrožava sve druge narode, države i nacije. To je ideologija koja bez imalo realnosti i pravde gradi državu srpskoga naroda, državu pravoslavlja, državu za nekoliko puta veću od same sebe. Za ovu ideologiju ide se u smrt tuđeg i svo-

jega naroda, bez odstupanja, sve do konačnog sunovrata na svom vlastitom ognjištu - u Srbiji otkuda je ovo zlo i nadošlo.

Autor se u svojoj ispovijesti sa pravom osvrće na SVOJE, na BOŠNJAKE koji su u bolu, patnji, smrti, neslobodi, raseljenosti i razaranju rasli u sebi brzo i moćno. To je narod koji brzo i lahko u hodu uči i osvješćuje se u zgusnutom vremenu. Od početnog šoka i iznenađenja izazvanog podmuklom prevarom komšija -udvorica i licemjera; te preko patnji, žica i rasula, do bolnog buđenja i otrežnjenja; pa potom zbijanja u safove džamijske i redove borbenog poretka, do odlučnog i sigurnog iskoraka u inšaellah sretnu budućnost BOSNE I BOŠNJAKA, protekle su samo tri značajne godine.

U Hamm-u, aprila 1995.

Ishak Alešević

ZVORNIK

Na lijevoj obali Drine, u istočnom dijelu Bosne, leži ZVORNIK, grad višestoljetne istorije. Na suprotnoj obali, u Srbiji, nalazi se gradić Mali Zvornik.

Pod sadašnjim imenom Zvornik se spominje prvi put 1412. godine, dakle prije više od 580 godina, ili skoro šest vjekova. U srednjem vijeku predstavljao je važno raskršće puteva iz Ugarske, dolinom rijeke Drine, u unutrašnjost Bosne i Srbije, da bi za vrijeme turske vladavine ovim krajevima postao jaka i značajna utvrda (stari Kula-grad iznad novog Zvornika), kao i sjedište zvorničkog sandžakata. Još su uvijek ostale ruševine srednjovjekovnog grada bosanskih kraljeva, kao simbol bezmalo šest zvorničkih vjekova.

Turci su ove krajeve zauzeli između 1460. i 1463. godine, nakon čega ovaj grad ulazi u središte mnogih zbivanja koja potresaju Bosnu i odlučuju o njenoj i sudbini njenih naroda.

Zvornik (koji se do 1519. godine nazivao Zvonik) u tursko je doba znatno proširen i ojačan. Nastaju dva, bedemima međusobno povezana grada, i to: donji (ili turski) sa tri kule i čvrstim zidinama pored rijeke Drine i gornji (srednjovjekovni) sa kulama i bedemima na strmim obroncima i glavnom kulom na zaravni koja se nalazi na nadmorskoj visini od 407 metara (poznatiji kao Kula-grad). Zauzimajući površinu od blizu 50.000 m^2 krajem vijeka ovaj je grad predstavljao jedan od najvećih tvrđavskih kompleksa na tlu nekadašnje Jugoslavije. Ujedno, Zvornik je bio najjači utvrđeni grad u Bosni, koji je 1833. godine branilo čak 85 topova raznih kalibara. Nakon

aneksije Bosne i Hercegovine, 1878 godine, pa do 1918. godine, u gradu se nalazila austrougarska vojna posada.

U istorijskim pisanim dokumentima još 1345.godine spominje se srednjovjekovni utvrđeni grad Kučlat (danas: Kušlat), lociran na visoravni iznad ušća rijeke Jadar u Drinu, ispred sela Kušlat, na visokoj kamenoj litici. Podno utvrđenog grada, na trgu Podkušlat, koji se spominje 1396. godine, djelovala je snažna dubrovačka kolonija, a sam grad je napušten prije 1833. godine, nakon što je u više navrata mijenjao gospodara.

Zbog svog prometnog značaja i blizine rudnika srednjeg Podrinja, Zvornik je u tursko doba bio važan ekonomski centar, u kome je izgrađen veći broj objekta javnog karaktera (javna banja, tekija, karavan-saraj itd.). Do kraja 16. vijeka naselje je imalo šest mahala, a u svakoj od njih nalazila se po jedna džamija. Prije rata od njih šest ostale su četiri džamije, i to: Zamlaz, Namaz-gah, Riječka i Begsuja džamija, ali ni za jednu se od njih ne zna tačno vrijeme kad su nastale.

U selu Kula, zapadno od tvrđave, nalazi se manje turbe, napravljeno od drveta i ćerpiča, u kome je 1691, ili 1692. godine sahranjen ugledni sarajevski pjesnik i narodni tribun, šejh Sinanove tekije, koji se školovao u Sofiji, Hasan Kaimija. Rođen je između 1625. i 1635. godine, a u Zvornik je došao nakon sukoba sa sarajevskom inteligencijom, uživajući veliku popularnost u tom podrinjskon gradu.

Značajno je spomenuti i džamiju u selu Kozluk, od Zvornika udaljenom četrnaestak kilometara, koju je u 17. vijeku spomenuo znameniti turski putopisac Evlija Čelebija.Džamija je nakon 1862. godine prepravljena, da bi 1903. godine bila temeljno obnovljena.

Sjeverozapadno od Kozluka, u selu Skočići, sačuvana je kula, pravougaone osnove, izgrađena početkom 19. vijeka. Nakon požara 1942. godine kula je ostala bez krova.

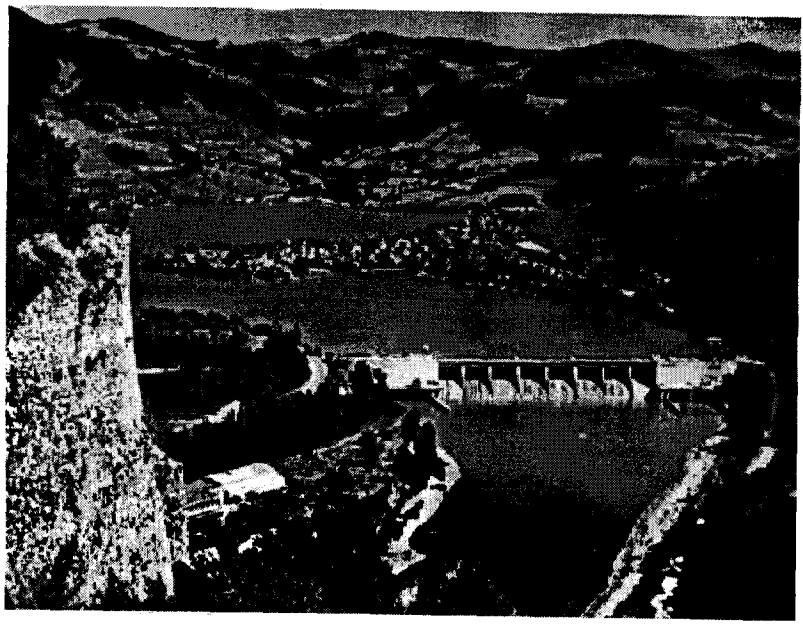

Poslije narodnooslobodilačkog rata (1941-1945. godine) Zvornik je izrastao u pravo gradsko naselje, sa svim odgovoarajućim komunalijama, te objektima kulturnog i sportskog sadržaja. Istovremeno dolazi do snažnog razvoja industrije, čiji su nosioci Tvornica glinice, ŠIK "Jadar", fabrika gume "Fagum", Tvornica opekarskih proizvoda "Novi izvor", Tvornica trikotaže "Vezionica" itd.

Značajna pažnja posvećivana je i razvoju i osavreme-njavanju poljoprivrede, a pečat ovom kraju daje jedna od najvećih hidrocentrala u ovom kraju, "Zvornik" (građena u raz-doblju od 1927. do 1955. godine), sa 25 km dugim akumu-lacionim jezerom, površine 8,1 km^2. Prosječna moguća godiš-nja proizvodnja ove hidrocentrale iznosi 470 GWh.

Tu je i prirodna mineralna voda Vitinički kiseljak kod Kozluka, koja se kao zemnoalkalna mineralna voda koristi kao dopunsko sredstvo za liječenje mnogih stomačnih bolesti.

Zvorničku opštinu, prema popisu iz 1991. godine nastanjivalo je ukupno 81.111 stanovnika, od kojih je 47.855 (ili 59%) Bošnjaka-muslimana, Srba je 30.822 (ili 38%), a ostalih 2.434 (ili 3%). U samom gradu, prema popisu iz 1981. godine, živjelo je 11.505 stanovnika, od kojih je većina bilo bošnjačko-muslimansko stanovništvo, a o čemu rječito svjedoče i vjerski i kulturno-istorijski objekti locirani u urbanom dijelu opštine Zvornik.

(Iz knjige Zločinci i žrtve.)

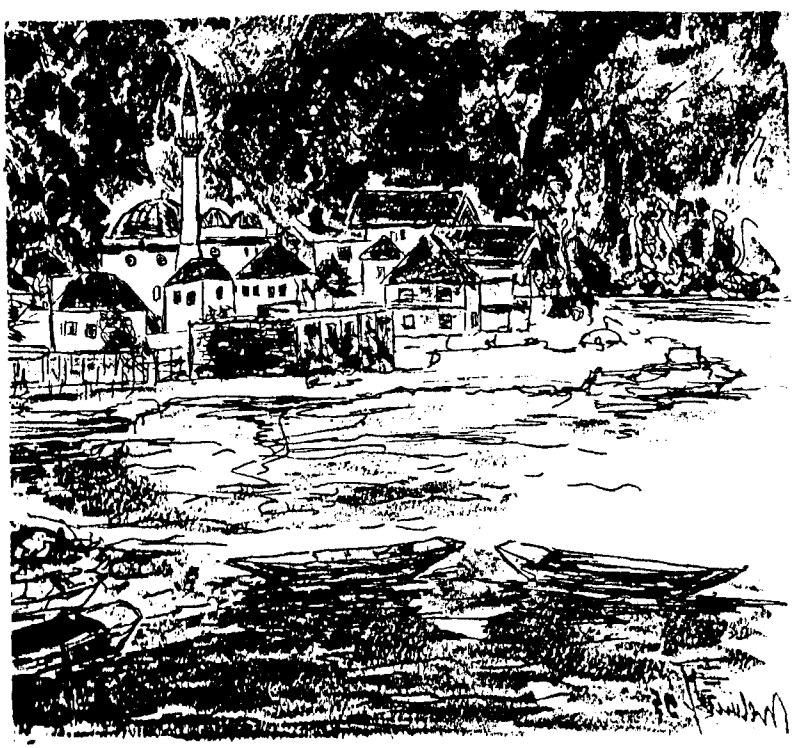

UVOD

"I ne recite za one koji su na Allahovom putu poginuli:"Mrtvi su! Ne, oni su živi ali vi to ne znate!" Mi ćemo vas dovoditi u iskušenje malo sa strahom i gladovanjem, i time što ćete gubiti imanja svoja i živote svoje i ljetine. A ti obraduj izdržljive." (Kur'an, 2:154-155).

"Sloboda je velika šupljina kroz koju ulazi sumnja i kroz koju se uvlače razni diletanti skloni polemici... I sve na svijetu se kreće shodno utvrđenim zakonima osim čovjeka koji osjeća da ide onako kako on hoće. Čovjek je jedini buntovnik protiv prirode i svojih prilika. On se sudara sa prirodom i bori protiv nje, a ni u jednom momentu ne može da predvidi svoju sudbinu." (Dr. Mustafa Mahmud, Kur'an savremeni pokušaj razumijevanja).

Negdje u vrijeme agresije na Republiku Hrvatsku, na televiziji su se počeli viđati ljudi sa dugom kosom, ogromnom začupanom bradom, sa vojničkim kapama zvanim šajkačama, na kojima se ocrtavala ogromna kokarda. Ti ljudi sebe nazvaše četnicima i stravično su izgledali. Čak sam ih počeo i sanjati. Jednoga od njih tih noći sam sanjao. Sanjao sam kako mene i moju braću Muslimane muči i ubija. Smatrao sam to običnim snom, međutim, tog istog čovjeka iz sna, sa istom nošnjom, istog izgleda ću nakon godinu dana vidjeti uživo u logoru "Čelopek" kod Zvornika. Čim se pomolio na vrata sa ostalim četnicima, ja sam zadrhtao. Kroz glavu mi prođe misao: "Mili Bože, je li moguće da me Uzvišeni na godinu dana prije upozorio na ovog čovjeka i na ove zle ljude. U ono vrijeme to sam smatrao običnim snom, no najednom postao sam svjestan stvarnosti u kojoj se nalazim. I krenulo je mučenje kao ono iz snova, samo

je razlika bila ta, što je ono bio samo san, a ovo je postala jeziva stvarnost. Iz sna sam izašao sav mokar od znoja, ali iz ovog susreta sa koljačima izašao sam mokar od vlastite krvi i isprebijan i osiromašen za gotovo stotinu mojih komšija iz mahale. O tim doživljenim užasima i stradanjima želio sam da napišem nešto i da tako otrgnem od zaborava dio patnji i strahota koje su se desile meni i mnogima od nas. Ovo nije lično isticanje golgote, već naprotiv, jedna istinita priča iskazana na ovaj običan način, putem hronološkog iznošenja toka događaja iz tih prvih ratnih dana, iz vremena okupacije, kao i iz samog toka logorovanja kroz koje sam i sam prošao kao i veliki broj drugih Bošnjaka. Smatram da je ovo najmanje što mogu učiniti prema svim onim ljudima koji su poginuli od krvnikove ruke. Ovo je dio duga prema svim žrtvama koje su umorene na zvjerski način od svojih dželata. To je moj dug prema svim ubijenim komšijama, kao i prema umorenim mojim mektebskim učenicima, umorenim u trenutku kada su tek stupali u život. Znajte da mnogi od njih nisu ni punoljetni bili, a sva njihova krivica bila je što su bili muslimani i što su voljeli svoje rodno mjesto u kojem su željeli da žive. Ovo je moj dug i prema mome umorenom kolegi Hasibu ef. Rmiću koga su četnici ubili na zvjerksi način, zajedno sa njegovom ženom i četvoro maloljetne djece, u Semizovcu kod Sarajeva.

Ovo je moj dug i prma još šezdeset mojih umorenih kolega od strane četnika i ustaša, nad kojima su se zvijeri prvo iživljavale pa ih onda umorile.

Naglašavam da je ova zabilješka uglavnom nastala po svježem sjećanju - odmah po izlasku iz logora-. Bilo što posjedovati čime bi se ovaj pomno pripremani zločin i njegovo sprovođenje registrovalo značilo je smrt. Sva riznica podataka bila je u našim umovima registrovana kroz oči, uši, i bol u duši i tijelu. Pokušao sam da u vidu iskaza prenesem sliku svih zbivanja koja su se dešavala u vrijeme pred logorsko zatvaranje, kao i sav boravak u logoru. Razumljivo je da sam ovdje navodio uglavnom imena ljudi iz Diviča, kako onih koji su poginuli tako isto i svih onih koji su na bilo koji način prošli kroz torture i logor, jer i ja sam čitavo vrijeme bio sa njima i na vlastitoj koži osjetio isto ono što i oni. Na kraju će biti donesen spisak svih onih poginulih, nestalih, odvedenih, kao i opći pregled svih koji su na bilo koji način zlostavljani ili su samo prošli kroz logor. Smatram da će u ovom spisku biti propusta, ali znam da su oni nenamjerni, pa ukoliko neko primijeti da je neko ime ispušteno, ili neki detalj dovoljno neobrađen, molim da mi se ukaže. Znam da će mnogi mnogo bolje od mene napisati o ratnim zbivanjima, kao i o logorskim patnjama, ali vjerujem da je i ovaj moj pokušaj jedan skromni prilog istraživanju ratnih zločina i mali dokaz za neki novi nűmberški proces.

PRED AGRESIJU

Prije početka agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu u Zvorniku je, po popisu stanovništva iz 1991. godine, živjelo 81.111 stanovnika, od čega 59% Muslimana, 38% Srba i 3% Jugoslovena. Vlast je bila podijeljena na paritetnoj osnovi između SDA i SDS. Kako je ona funkcionisala u to ne ulazimo, ali znamo da je uz raskol u samoj stranci u gradskoj upravi dolazilo do haotičnog stanja na terenu. Sve to je iskoristila protivnička strana koja se organizovano pripremala za buduću agresiju.Tako je došao i mjesec Ramazan. U ovome mjesecu, za nas muslimane najčasnijem vremenu i to u njegovim posljednji danima, u vrijeme noći Lejletul-Kadra, nad Sjevernoistočnom Bosnom, nadvio se mrak Sile zla, pretopljene u sulude ideje srpskog naroda o "Velikoj Srbiji", napali su goloruki muslimanski narod Semberije. U Bijeljini je zloglasni Arkan sa svojim plaćenicima i drugim monstrumima počeo klati i ubijati muslimane. Tih dana bio sam u 'Itikafu, pa sam vijest o tome saznao od svojih komšija. Ishod je bio poznat. Na stotine (možda cifra ide i do 5.000 ljudi, to niko ne zna) muslimana je tih dana pobijeno u Bijeljini. Pričali su mi kasnije bijeljinski muslimani, za vrijeme boravka u logoru među njima, da su tih dana potoci krvi tekli bijeljinskim ulicama. Hrabri branitelji Bijeljine, njih stotinjak, koji su imali nešto oružja, dugo su se odupirali neprijatelju, po pričanju čak punih pet dana, dok nisu svi izginuli braneći svoj voljeni grad i svoje dostojanstvo. Iako su željno očekivali pomoć od svoje braće sa strane, ipak je nisu dobili, izginuli su svi do jednoga.

Tih dana svi smo nijemo promatrali šta se dešava u Bijeljini, a sama TV Sarajevo je mnoge detalje, koji su bili važni, prikrila. Svi smo gledali na TV ekranu kao se tadašnji član predsjedništva BiH, inače izrod muslimanskog naroda Fikret Abdić, na ulicama kojima je tekla muslimanska šehidska krv, nasmijan, grli i ljubi sa krvolokom i dželatom svoga naroda Arkanom. U njegovoj pratnji bila je Biljana Plavšić, drugi član predsjedništva, jedan od najvećih neprijatelja muslimanskog naroda, po suludim idejama gora i od samog Kardžića. Mi, koji smo bili bliže Drini, ili na samoj njenoj granici, osjetili smo smrad nadolazećeg vremena. U zraku se osjetila opasnost, pa je sve bilo napeto tih dana i u fazi nijemog iščekivanja. Najgore je bilo to što većina opštinskih struktura, gdje su Muslimani bili na vlasti, nije bila svjesna nadolazeće opasnosti, a da za narod i ne govorimo. Mnogi nismo bili svjesni šta nam se sprema, tako da ćemo skupo platiti tu svoju naivnost, stotinama hiljada nevinih žrtava.

Padom Bijeljine, a nešto kasnije i same Janje (Janjani su se predali bez borbe), počela je opšta priprema agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Čak je naš predsjednik, g. Alija Izetbegović, tih dana upozoravao svjetsku javnost, da ima pouzdane podatke o srpskoj namjeri skorog napada na jedan bosanski grad na Drini. Taj grad bio je Zvornik, vrata Bosne - tako su ga zvali.

U razgovoru sa pojedinima članovima stranke, i to onima koji su predstavljali vlast ili dio vlasti u našoj opštini, dalo se primijetiti da ni oni nisu bili svjesni vremena koje dolazi, ali da veliki broj njih ipak vrši pripremu, koliko može, za odbranu od neprijatelja. Iz pouzdanih izvora i to od jedne naše mahalske snahe, inače Srpkinje, kojoj je muž bio Musliman, saznali

smo dojavu njenog brata iz Beograda da je Zvornik slijedeći grad kojeg će Srbi napasti. O toj dojavi, na Bajram, ozbiljno sam razgovarao sa Asimom Hadžićem, čovjekom koji je vršio pripremu odbrane Zvornika, a posebno Kule Grada. Tada mi je doslovno rekao: "Neka dođu mi ih spremno čekamo." Ukazao je na neozbiljnost naroda , a posebno političara, tako da mi je sugerirao da i jednima i drugima iz svoje mahale moram ukazati na težinu i ozbiljnost situacije, te da se jedino ako budemo spremni, i to udruženim snagama, možemo oduprijeti neprijatelju, ako dođe. Tom prilikom bilo je govora o formiranju jednog dobrovoljačkog odreda od nekoliko desetina mladića, koji bi bili spremni krenuti u proboj obruča oko Janje, jer je za tu priliku trebao doći i specijalni vod iz Sarajeva, na čelu sa Hasanom Čengićem. Znam pouzdano da je sve bilo spremno za ovaj poduhvat, čak je i kamion bio spremljen, a i vodić, da iste prebace preko Majevice do pod Janju, ali ova akcija je zakasnila. Zašto Hasan nije došao, to ne znamo. Na pripremi odbrane od agresije, u Zvorniku je radilo vrlo malo ljudi. To su uglavnom bili **nakupci,** željni više šićara, nego što su imali stvarnu želju da pomognu svome narodu. Što se tiče Stranke, ona je tom prilikom bila obezbijedila nešto oružja, i to po cijeni koja je za mnoge izgledala velika, i to oružje je prodavala. Mislimo, da je tom prilikom, bilo i velikog manipulisanja sa oružjem. Trgovci su time željeli svoju korist, a ne da pomognu svome narodu. Tome je doprinijela i velika nesloga u samoj Stranci, posebno u njenom vrhu, tako da je dolazilo do neželjenih scena. Sve je to dobro iskoristio SDS Zvornika na čelu sa Branom Grujićem, pekarom u Zvorniku, inače Crnogorcem, koji je imao svoju privatnu pekaru "Crna Gora".

SDS Zvornika je tadašnjem opštinskom rukovodstvu: predsjedniku opštine Pašić Abdulahu, načelniku TO Kapidžić

Aliji, te načelniku MUP-a Zvornik, Mustafić Aliji i stranki SDA uputila ultimatum o podjeli grada na muslimanski i srpski dio. Tražili su pola MUP-a, školu, sve veće javne ustanove, te većinu glavnih firmi u Zvorniku, kao i cijelu industrijsku zonu u Karakju. Znam pouzdano da se na tu podjelu opštine bilo i zvanično pristalo, međutim, ni to Srbima nije bilo dovoljno jer su unaprijed odlučili okupirati cijeli grad. Svima je bilo jasno i zašto. Zvornik je grad na Drini. Zovu ga vrata Bosne. Na njegovoj teritoriji se nalazi pet mostova preko kojih se može prijeći ili prevesti roba u Srbiju. Sve što se tih dana opljačkano u srednoj i zapadnoj Bosni prevlačilo u Srbiju, išlo je preko Zvornika. Uz to, Zvornik je bio najbolja veza Pala sa Srbijom i u to vrijeme jedina sigurna veza. Zato će se sva rulja iz Srbije dići i krenuti da zauzme ovaj važan bosanski grad. Ljudi iz Malog Zvornika su nam tih dana pričali o velikoj koloni tenkova i vojnih formacija upućenih prema Bosni. Kolone od nekoliko desetina tenkova (po pričanju čak 83) bile su raspoređene duž cijele desne obale Drine od Loznice do Sakara u Malom Zvorniku. Mi smo neke od njih već 4. i 5. (četvrtog i petog) aprila vidjeli postavljene na platou ispred brane u Malom Zvorniku, čije su ubojite cijevi bile uperene prema muslimanskom naselju Divič, i to sa druge strane Zvorničkog jezera. Na tu pojavu tenkova, u prvo vrijeme se narod bio uskomešao, ali dan dva nakon toga se već "navikao" kao da ih i nema.

Tih dana dogodio se jedan incident na području Sapne, opština Zvornik. Jedna grupa srpskih vojnika pokušala je inscenirati tuču sa Muslimanima u jednoj kafani, upotrijebivši tom prilikom i vatreno oružje, ali su vrlo brzo od mještana Muslimana bili razoružani i stavljeni u pritvor, a put prema Zvorniku kod srpskog sela Šetići već je bio blokiran. Svi oni koji su se tih

dana nalazili u Sapni i okolnim selima, nisu se mogli vratiti u Zvornik, što je neke kasnije spasilo od srpskih tortura.

U samom Diviču, što pojavaom tenkova na samoj obali jezera ispred platoa na brani, što opštim stanjem koje se odvijalo u samom gradu, sve je bilo napeto i u fazi iščekivanja. Iako su tenkovske cijevi naveliko upozoravale o namjerama Srba iz Bosne kao i onih iz Srbije, naš narod je slabo iz toga uzimao pouku, ležerno prolazeći preko toga, često sliježući ramenima, kao da se miri sa situacijom koja dolazi. Ni okupacija Bijeljine i Janje ne trijezni većinu našeg naroda. Tako dočekujemo i Ramazanski bajram. Tada je bio i najveći skup našeg naroda na jednom mjestu. Smatrali smo da je to pravi momenat za otriježnjenje, da ćemo baš na taj dan napraviti jednu slogu koja bi bila daljnja osnova za odbranu našeg naroda od zla koje im se sprema. Čak je i sav bajramski vaz bio usmjeren na tu temu, kako se zaštiti u slučaju dolaska neprijatelja, pa se čak formirala i komisija sa zadatkom obilaska mahale i upoznavanja ljudi sa trenutnom bezbjedonosnom situacijom, te skupljanja novca za nabavku jedne količine oružja. Rezultati su bili slabi jer je narod ostajao gluh na upozorenja od opasnosti. Novca se vrlo malo iskupilo jer su ljudi davali tako mizerne svote, kao da daju sadaku a ne sredstva za svoju slobodu. Najmanje su pak davali oni koji su najviše imali, ali se ispostavilo da su na kraju i najviše izgubili. Nesloga i nebriga za narod je, također, bio faktor koji je doprinio gubitku velikog broja ljudi.Svaki dan su se mijenjali krizni štabovi, sve zbog toga što se jednoj grupi ljudi ne sviđa ko je u tom štabu.

Tako je osvanula srijeda osmog aprila. Slike na Televiziji iz Sarajeva su govorile da sve miriše na pravi rat, i po ko zna koji genocid nad muslimanskim narodom. Zvornik je već nekoliko dana blokiran grad. Puna dva dana u njega, iz podr-

ući u Karakaja ne može ništa ući, niti prema Karakaju izaći. Prije toga grad su napustili milicioneri srpske nacionalnosti, sa sobom odvozeći sva vozila koja su pripadala MUP-u Zvornik, ostavivši grad bez voznog parka. Najagresivniji od njih bio je komandir milicije Marić, te milicioner Boja. Iz MUP-a je pokupljena i velika količina naoružanja i odvezena u Karakaj. Prije ovog slučaja većina gradskog stanovništva srpske nacionalnosti je napustila grad odlazeći preko mosta u Srbiju. Tako su u gradu uglavnom ostali žitelji muslimanske nacionalnosti. prepušteni svojoj sudbini. Već osmog aprila u jutarnjim satima most preko Drine bio je blokiran, tako da se nije moglo na drugu stranu prijeći. Na talasima radio Zvornika molećivo je odjekivao glas spikera Gordane Imširević da Zvorničani stanu u udbranu svoga grada. Tom pozivu se odazvalo stotinjak hrabrih branitelja iz Zamlaza, Vidakove Njive, Lipovca, a u pomoć su im došli i momci sa Kula Grada. Prve granate su počele padati na grad već u popodnevnim satima osmog aprila. Na grad se pucalo sa svim i svačim. Projektili su dolazili iz Karakaja, sa Gučeva, iz Banje Koviljače (u Srbiji) kao i sa tenkova poredanih duž obale Drine u Malom Zvorniku. Nastalo je razaranje grada sa teškim projektilima, kao i ubijanje njegovog civilnog stanovništva. Grad je bio napadnut sa nekoliko hiljada dobro naoružanih vojnika, dok je odbranu sačinjavalo stotinjak branilaca, opremljenih samo sa automatskim naoružanjem, te zbog tog omjera snaga, grad će praktično već isti dan pasti u ruke neprijatelju i njegovim koljačima. Branioci su bili prinuđeni da se povuku na Kulu Grad. Zauzećem grada od strane srpske vojske, nastupaju crni dani za njegovo civilno muslimansko stanovništvo. Vrši se pravi pokolj muslimanskog stanovništva u samom gradu, tako da je nekoliko narednih dana u Zvorniku ubijeno preko tri hiljade Muslimana, muškara-

ca, žena i djece. Istu veče Novosadska Televizija prikazuje scene ubijenih Muslimana, uz hvalospjev o "herojskom oslobođenju Zvornika".

Veliki broj ljudi je spas tražio na Kula Gradu, bježeći ispred razjarenih zvijeri. Najteža situacije je uslijedila nakon pogibije Arkanovog druga "Ramba" koji je poginuo na prilazu Kula Gradu. Tih dana je sam Arkan komandovao napadom na Kula Grad. Branioci su se tom napadu odupirali punih osamnaest dana, a bilo ih je svega pedesetak.

Arkan je zbog pogibije svoga druga vršio masovnu odmazdu nad muslimanskim življem. Čitava mahala Zamlaz, iznad koje je poginuo "Rambo", sravnjena je sa zemljom a svo stanovništo pobijeno i poklano. Sjećam se dobro scena na TV Novi Sad, ubijenih ljudi i žena, a posebno ubistva veterinara dr. Izeta Hadžića, r. Nure Efendić, žene brice Saliha, kao i drugih koji su ležali ubijeni u svojim avlijama, u lokvama vlastite krvi.

Arkan je naredio dr. Jelkić Muhamedu, načelniku Zvorničke bolnice, da mora, kako zna, donijeti tijelo njegovog ubijenog druga, a kao taoce je držao porodicu dr. Jelkića. Dr. Jelkić je zamolio Asima Hadžića da dozvoli evakuaciju tijela poginulog "Ramba" ili bar razmjenu, našto mu je muslimanska strana pristala i razmjena je obavljena.

Arkanovci su u Zvorniku tih dana sve do pada Kule Grada, držali sve javne ustanove (bolnicu, MUP, Banku, Robnu kuću) i masovno pljačkali sve ono što se moglo opljačkati. Posebno treba spomenuti pljačkanje bogatih muslimanskih privatnika po Zvorniku, a njih je bio veliki broj. Srpska vojska nije tih dana išla dalje od Zvornika i svo težište napada bacili su na zauzimanje Kula Grada.

Onoga dana kada je izvršen napad na Zvornik, mještani Diviča su bili evakuisani u susjedna muslimanska sela

i Iplje, Sultanoviće, Novo selo. U mjestu su bile ostale samo pojedine starije osobe koje nisu htjele napustiti svoje rodno mjesto, kao i vojnici branitelji. Zbog strateškog položaja Divič je prosto bilo nemoguće braniti, ali su ipak poduzimane određene pripremne radnje, koje bi mogle biti od koristi... za spas naroda. Tako je od Zvornika, iznad same brane, u strani preko puta u samim stijenama bilo postavljeno oko devet stotina kologrāma razornog eksploziva, kojim se mogla dići postojeća brana u zrak, a ako ne, bar se mogla dobro oštetiti. Iako je prijetnja dizanja brane u zrak bila ozbiljna, iapk do dizanja brane nije došlo, jer su u međuvremenu i Srbi shvatili našu namjeru, pa su sa brane zaprijetili da ukoliko se postojeći eksploziv odmah ne ukloni, može uslijediti odmazda nad muslimanima. Taj strah našeg čovjeka od odmazde, te strah od gubitka imovine, učinio je svoje, tako da smo umjesto dizanja brane, bili prinuđeni da sav eksploziv povadimo iz zida u kojem je bio postavljen i isti uništimo bacanjem u Drinu. Taj sigurnosni mehanizam za odbranu od neželjenih upada hordi iz Zvornika je propao a dalja naša sudbina prepuštena u ruke koljača. Sa druge strane, vid privremene zaštite činio je kompleks tunela, koji su za odbranu od nepoželjnih bili minirani, ali, na žalost, ni jedan od njih nije dignut u zrak, kako bi se spriječilo povezivanje neprijateljskih snaga u Drinjači sa onima u Zvorniku. Veliko opterećenje za dobrovoljne branioce Diviča predstavljalo je mjesno stanovništvo, posebno onaj dio koji nije htio napustiti svoju kuću "želeći da umre na svom kućnom pragu", kao i oni ljudi koji su se nekoliko dana poslije evakuacije masovno počeli vraćati svojim kućama, smatrajući da im se ništa loše neće dogoditi. Tako mi je r. h. Mustafa Hadžiavdić rekao da on želi poginuti na kućnom pragu kao šehid, našto sam mu ukazao da se šehid postaje

samo čistom borbom protiv neprijatelja, a ne dignuvši ruke u zrak čekajući smrt od dželata.

Tih dana krenut će kolona muhadžira u svoju veliku neizvjesnost. Tako će se veliki broj njih, kako onih iz Zvornika, tako i onih iz okolnih sela: Liplja, Snagova, Novog Sela, Jošanice, Kula grada, Diviča, uputiti prema Kalesiji i dalje prema Tuzli, bježeći ispred zla koje dolazi. Među tim muhadžrima bio sam i ja sa članovima moje obitelji. Uzalud-no je tog 10. aprila iz hotela Vidikovac Rasim Tabić telefo-nom upućivao apel članu predsjedništva, Fikretu Abdiću, za pomoć narodu Podrinja, moleći ga da domaću, a posebno svjetsku javnost upozna o pucanju tenkovima jugovojske iz Srbije na Zvornik i Kulu Grad, čime Srbija direktno vrši agresiju na Republiku BiH. Fikret Abdić je govorio kako ti podaci nisu tačni, "jer njegovi izvještači navode samo sporadičnu pucnjavu između lokalnih bandi." Traženo je da se direktno razgovara sa g. Alijom Izetbegovićem ili Ejupom Ganićem, ali su rekli da se u to vrijeme jedino direktno može razgovarati samo sa Fikretom Abdićem, što nam je tek kasnije postalo jasno da je već tada Podrinje bilo žrtvovano. Zato su muhadžiri spas tražili u sigurnijoj zoni Tuzle i njene bliže okoline. Mnogi će svoj muhadžirski put nastaviti prema zemljama zapadne Evrope, od kojih većina, možda nikad više, neće ni vidjeti svoje rodno Podrinje. Kolone muhadžira bile su duge po nekoliko kilometara, a u ruci su nosili samo zavežljaje najpotrebnijih stvari. Sve ostalo je ostavljeno; i kuće prije toga bogato ukrašavane svim i svačim, zatim svo ostalo imanje, i blago i zemlja i stoka i ništa nije bilo vrijedno ljudskog života. Želja svih bila je pobjeći što dalje i što prije, ne pitajući može li se zlo spriječiti ili zaustaviti. Sa malo boljom organizacijom moglo se bez tog bježanja, jer gdje god su se

ljudi organizovano oduprli neprijatelju on tamo nije došao. A gdje god nije bilo te organizacije ili je ona bila slaba, tu su Muslimani postali roblje i žrtve dželatima.

U Kalesiji je tih dana bilo malo mirnije nego u Zvorniku, ali je i tu napetost rasla, kao i širom cijele Republike. U putu smo sreli kolonu tenkova koja se kretala od Dubrava prema Šekovićima, koja se tih dana zaustavila u okolnim srpskim selima u Osmacima, kao i drugim srpskim selima koja su bila u dodiru sa muslimanskim naseljima. Tada ih je prošlo osam. Osim toga sreli smo i jednu kolonu muslimanskih dobrovoljaca iz Vukovija, Živinica i Kalesije koja je išla na ispomoć braniteljima Kula Grada. Da smo svi shvatili tada da spas muslimanskog naroda leži na Drini, te da smo svi skočili na Drini braniti Bosnu, mislim da bi kasniji tok događaja, bio sasvim drugačiji. Najveća naša greška je bila u tome što je svako selo, svaka mahala branila samu sebe, umjesto da se svi udruže i da se svi zajedno brane.

Trinaestog aprila svoju sam porodicu odvezao kolima preko Bosanskog Šamca u Sloveniju i tamo ih ostavio a ja sam se vratio 16. aprila u Kalesiju. Prije polaska u Sloveniju, pozvonio je telefon na koji se javila moja hanuma. Glas preko telefona bio je veoma grub, prosto napadajući, kako sam ja pobjegao iz Diviča ostavivši narod na cjedilu, pa niko nema ni dženazu klanjati. Povod tome bio je maskr nad šestoricom muslimana u gradskoj kapiji iznad brane, kad je upala jedna četnička grupa i zaklala šestoricu Muslimana i to: Tučić Mehmeda, Tučić Mehmedaliju, te Hajrudina koji je radio na benzinskoj pumpi i njegovog sina, te njegovog kolegu Safeta. Ženskinje je tada bilo protjerano na Divič. Pošto nikoga nije bilo da klanja dženazu, uslijedila je hajka zamnom. Moja žena je odgovorila da ja nisam pobjegao, već da sam kao i sav normalan

svijet otišao da zaštitim svoju porodicu, a da ću se poslije toga vratiti. Tako je i bilo. Tih dana preko radio Zvornika, Srbi su pozivali sve stanovnike da se vrate u predviđenom roku, inače gube i stan i radno mjesto. Veliki broj Muslimana nasjeo je tom triku i vratio se u Zvornik, tako da će mnogi od njih kasnije i glavom platiti svoju naivnost i lakomislenost. Ja sam se devetnaestog aprila sa još jednom grupom komšija, a na insistiranje pojedinaca, preko srpskih barikada, ponovo vratio u Divič shvativši tek kasnije da dolazim svojim koljačima na noge, zavaran neiskrenim obećanjem odbrane. Umjesto očekivane odbrane zatekli smo punu mahalu ljudi, žena i djece koji su se vratili iz tek učinjenog muhadžirluka. Svi su smatrali da se njima neće desiti ništa loše, de fakto pomirili se sa sudbinom, "što god bude, ja neću sa svoga", govorili su mnogi.

Dvadesetčetvrtog aprila iza džume namaza dogovorili smo se u džamiji o održavanju zajedničkog sastanka između naroda i kriznog štaba sa jedne strane i predstavnika srpske vojske s druge strane. "Jugo-vojsku" je predstavljao major Marko Pavlović, komandant operativne zone "Drina" sa svojom pratnjom. Rzgovor je odmah počeo insistiranjem srpske strane o predaji oružja, stim da se srpska strana obavezuje da svim mještanima garantuje "bezbednost i sigurnost.

-"Sa kakvim pravom dolazite u naše mjesto i ko vam daje pravo da tako nastupate?"- bilo je pitanje Muharema Tuhčića.

-"Ja sam vojnik jugoslovenske vojske i dolazim sa ponudom da se mesto preda, kako se ne bi krv prolevala i ljudi ne bi uzalud ginuli" -odgovorio je Pavlović.

-"Gospodine, ovo je naša Republika, koju je svijet priznao i mi ne priznajemo ubice iz Srbije kao ni one koji te ubice podržavaju, već se vratite odakle ste došli. O predaji oružja ne-ma ni govora", -bio je oštar u tonu Muharem.

-"Ja sam ovde da obezbedim vojnu vlast i želim da to shvatite da je ovo rat gde vojska igra glavnu ulogu, a ko će posle biti na vlasti, te kako će se država zvati to me se savršeno ne tiče. Nek se zove i Tunguzija neću imati ništa protiv, ali do tada ostaje vojna vlast", odgovorio je Pavlović dosta grubo, kao da upozorava na već svršen čin.

-"Majore, ta vaša vojska je koljačka vojska. Ubili ste mi ženu, kao i velik broj mojih komšija, pa sad opet tražite da vam predam oružje kako biste mogli i mene i moga sina zaklati. To nećete doživjeti! Ovdje vam niko neće predati oružje dok sam ja među njima", čulo se od Saliha Efendića brice, koji je godinama radio u Malom Zvorniku kao brico.

-"Žao mi je vaše žene i ostalih, i primite moje iskreno saučešće. To što se desilo u Zvorniku to se nije dalo kontrolisati", -reče major Pavlović.

-"J.... ja vaše saučešće i izvinjenje. Meni to ne treba, posebno od ljudi koji predvode kokljače i ubice. Nego znajte da vam se oružje neće predati, već se vratite odakle ste i došli!" - podviknuo je oštrije Salih kao da želi da što prije istjera ovog monstruma iz naše mahale.

Tada se i narod uskomešao. Neki bi da predaju oružje, jer smatraju da ne postoji šansa za odbranu, dok drugi smatraju da dokle god posjedujemo to oružje, iako malobrojno, da je ono dotle garancija naše slobode. Sastanak je završen odlukom da se oružje ne predaje bez obzira na posljedice. Veliku nadu ovakvom optimizmu davala je herojska odbrana Kula Grada od strane njenih branitelja. U njoj smo gledali i simbol naše slobode, ali i pogrešno mišljenje da nas ona sama može spasiti, a ništa nismo uradili da tim ljudima pomognemo u toj odbrani.

Kada smo ujutro 26. aprila u osam sati ugledali srpsku četničku zastavu kako strši na zidinama Kula Grada, znali smo da je pao stub odbrane Bosne. Jer Kula je branila Bosnu. Na njenim bedemima ponikli su prvi heroji Bosne. Sa nje su pukle prve herojske puške u znak odbrane Bosne u pravom smislu riječi.Njenim padom bila su otvorena vrata za dalja osvajanja Bosne, posebno prodor prema Kalesiji, Šekovićima, Vlasenici i dalje prema Sarajevu. Treba znati da je Kula dobrim dijelom branila Sarajevo, jer do tada ništa iz Srbije nije moglo proći prema Sarajevu i Palama, sve dok je Kula bila slobodna.

NAPAD NA DIVIČ I OKUPACIJA

Odmah poslije pada Kule Grada, a to je bilo povlačenje njenih branilaca, ujutro 26.aprila 1992.godine sa druge strane jezera iz Srbije, uslijedio je upozoravajući apel od strane jugo vojske mještanima Diviča, Kamenice, Novog Sela i Drinjače da predaju oružje.Ultimatum je važio do deset sati istoga dana, bez ikakvih protuuslova, inače će poslije biti kasno.

Sjećam se zabrinutosti ljudi iz kriznog štaba, jer je padom Kula Grada pala u vodu i posljednja nada o nekakvoj mogućnosti opstanka na ovim prostorima. Zato se većina njih tog trenutka saglasila za predju oružja, no već je bilo kasno. Bilo je tačno 9,[45] kad su prema Diviču poletjele prve granate iz Srbije i to sa brane Zvorničkog jezera. Time je već na punih petnaest minuta prije isteka roka postavljenog ultimatuma, počeo opšti napad iz svih vrsta oruđa i oružja, kako sa brane, tako duž cijele srbijanske obale jezera, na goloruki i nezaštićeni narod Diviča. Položaj je napadaču davao mogućnost izbora mete prema želji, tako da se granata mogla ubaciti u svaki odžak. Narod se odmah povukao u podrume kao najsigurnija mjesta od ubitačnih granata. Počele su i da gore prve kuće. Od zapaljive granate odmah je na početku izgorjela kuća Tuhčić Zade, zatim Zahirović Salkinice, pa Mustafić Alije, Kuljanin Husejna, dok će veliki broj njih biti porušen, a većina oštećena. Posebno je stradao onaj dio kuća koji je bio okrenut prema jezeru, a posebno one na samoj obali, koje su teški mitraljezi, kao i pamovi i patovi tako izbušili da je većina više ličila na ruševine, nego na mjesta za stano-

vanje. Džamija je bila glavna meta i orijentir, i kažu da je baš prva ispaljena granata pala na malo kube divičke džamije, teško ga oštetivši. Kasnije je džamija bila pogođena sa velikim brojem razornih projektila, nanijevši joj velika oštećenja, a posebno je teško bila pogođena sama munara, kroz koju je prošlo mnogo projektila, ali je ipak ne srušivši, kao da je i sama željela da prkosi svojim rušiteljima. Kasnije smo saznali da je o direktnom napadu srpske vojske izvještavala američka TV mreža CNN, prikazujući odakle su granate bile ispaljivane, oštećenja, te kako i same kuće gore. Bombardovanje je trajalo puna dva dana, da bi granate utihnule tek u ponedeljak u popodnevnim satima. Tada se sve umirilo kao da se očekuje nešto krupno. Nastupa vrijeme straha i iščekivanja. Svi su se pitali šta sad dolazi? Ko i kakva će vojska ući? Znalo se pouzdano da se neprijatelj neće dugo dvoumiti te da će iskoristiti to zatišje da okupira naše mjesto. Plašili smo se svih tih koljača koji su danima harali Zvornikom, posebno "šešeljevaca", "arkanovaca" i "belih orlova" a pribojavali smo se i prave "Jugo vojske." I ušla je "vojska" i to ona "jugo", kako su je zvali. Specijalni odred je prvo narod istjerao iz njihovih kuća natjeravši sve da pravac kretanja usmjere ka hotelu Vidikovac, gdje bi trebalo biti nekakvo zborno mjesto.

Tu bi se davala uputstva šta dalje treba raditi sa narodom. Svi su morali izaći iz svojih kuća sa rukama podignutim iznad glave, i bolesni, i nemoćni, i starci pa čak i oni šlagirani koje smo morali na kolicima voziti. Svi smo bili na ulici i u jednoj koloni. Ljudi su plakali, djeca vrištala, bolesni ječali. Svi smo bili toliko blijedi kao da smo iz grobova ustali. Čuli smo kako neki viču: "Nemojte se bojati, ovo je narodna vojska i oni kažu da se nikome ništa neće desiti." Koja narodna pomislih u sebi? Da li je to ona ista vojska koja je okupirala Zvornik i pobila njegove žitelje i popalila Foču, uništavajući sve muslimansko pred sobom? Koja želi pokoriti moj narod i učiniti ga robljem a nepokorene eliminisati? Eto, takvu mi vojsku sada počesmo da nazivamo još i narodnom. Ona jeste "narodna vojska" ali kojeg naroda. Moga sigurno nije, jer mu ne želi ništa dobro. Ali, valajlo se prikloniti zakonu sile.

Napola puta do hotela imali smo tri pretresa, uz grubo ponašanje "narodnih vojnika". Tada sam tek osjetio šta je to poniženje. Zamislite scenu, kada iznemogle osobe, i starci i starice i bolesni, blijedog lica, prepuni straha, sa rukama podignutim iznad glave, očekuju milost od rulje, od osoba kojima je u genima bila želja za mučenjem i maltretiranjem muslimanskog naroda. Tada smo shvatili da smo pod neprijateljskom okupacijom koji ima prava da se ponaša prema argumentu sile kojom raspolaže. Vjerovatno se okupator nije nadao ovolikom broju mještana, pa su uz određene konsultacije sa nadležnim odlučili da nas tu veče bez posebnih ekscesa vrate kućama uz obećanje da tu noć možemo "mirno" spavati, jer nas oni čuvaju. Vidim da već neka lica postaju vesela, smatrajući da je ovim sve završeno, te da će sada biti lakše. Međutim, niko nije znao šta znači okupacija od neprijateljske vojske. Svi su mislili da je to samo vojni puč, te promjena vlasti, a ko će biti na vlasti, to uopšte nije važno. Smatralo se da je najvažnije sačuvati glavu, kao i

stečenu imovinu, a ko će i kako vladati, o tome neka drugi brinu. U tome je vjekovna tragedija muslimanskog naroda, što svoju sudbinu prepušta u ruke svojih dušmana.

Prva noć pod okupacijom prošla je za mnoge mirno, no za neke od nas ona je protekla u strahu i mislima: "šta sutra dolazi?" Osvanuo je utorak, 28. april. Odmah smo na ulicama primijetili raspoređene srpske vojnike kako sa naoružanjem patroliraju. Neki su već bili raspoređeni za pretres muslimanskih kuća. Traženo je bilo oružje, propagandni materijal, organizator otpora i dr. Moju kuću su pretresala dvojica vojnika. Vidim po hodu i govoru da se razlikuju od ostalih. Bili su muslimani. **Jedan je bio sandžaklija, a drugi Albanac sa Kosova.** Rekli su mi da su redovni vojnici "jugo vojske" i da moraju formalno pretresti kuću, pa ako ima nešto od oružja, ili nešto što može loše djelovati kod četnika da to sklonim. Nisu ništa dirali po kući, već malo posjedili i otišli.

Nepuni sat vremena poslije ovog pretresa u kuću su mi ušla četvorica vojnika, predvođena jednim oficirom, "majorom". Po samom ulasku odmah su počeli da me udaraju, tražeći informaciju o svima koji su posjedovali oružje, o nabavljačima, o članovima kriznog štaba, o rukovodstvu stranke SDA i sl. Na svako ćutanje kod traženja odgovora bio sam žestoko udaran, da sam skoro svaki puta bio na podu, kada bi primio udarac. Pojasnio sam da branilaca uopće nije ni bilo, a ako ih je bilo, da je to bila manja grupa koja je prvim mrakom pobjegla u šumu. Poslije su nas sakupili pred džamijom, kojom prilikom je, također, traženo da narod preda "preostalo oružje", jer oni nisu mogli shvatiti da mi tog oružja nismo puno ni imali. Narod je i svoje lično naoružanje, koje je imao, sve predao, čak i pištolje, ali je to njima izgledalo malo pa su vršili pritisak na narod da preda oružje u

većim količinama. Pred džamijom je bilo više od 250 ljudi. Svi su govorili da tog oružja više nema. Tada se onaj major, za kojeg smo kasnije saznali da se zove "Mauzer", jako naljutio, uzeo automat i sve ljude ispred džamije otjerao uz psovku: "Balijsku vam majku, upamtićete vi ovaj dan." Ljudi su se dali u bijeg ispred automatskog oružja, tako da sam ja sam morao ostati u dvorištu džamije. Mene su odmah napolju svezali, sa rukama odpozadi i tako me svezanog ugurali u džamiju. Jedan od njih mi je, poslije, nožem presjekao konopce a onda su me po naredbi onog majora počeli tući, njih četvorica. Tukli su me svim i svačim puna dva sahata. Prekide je jedino pravio major "migom", da bi me po ko zna koji puta upitao, ko je imao oružje, te ko ga sada krije? Kad god nije bio zadovoljan dobivenim odgovorom, uslijedila je serija novih udaraca.

U tim trenucima izgledao sam napušten od cijelog svijeta, ali sam gajio nadu da neću pokleknuti i da ću sve ovo izdržati. Zar je moguće da me zlikovci muče i maltretiraju u džmiji, u kojoj sam godinama činio sedždu i predvodio narod, učeći da svemu onome što je dobro i plemenito. Sad mi je žao što ih nisam naučio, prvenstveno da znaju, kako se od neprijatelja brani. U pauzama sam doživljavao razna vrijeđanja, psovke najsvetijih stvari i to usred džamije, a vojnici su tom prilikom po džamiji šutali moju ahmediju kao loptu sa jednog kraja džamije na drugi. Moja kućna biblioteka koja je tih dana bila smještena u džamijsku

prostoriju, vandalski je oštećena, Kur'ani su šutani nogama, ili prosto gaženi, pa sve ono što je nama sveto za njih je predstavljalo odbojnost i na tome su se posebno iživljavali.

Udarali su me kundacima, čizmama, bokserima, drvenom palijom, pa danas ni sam ne znam odakle čovjeku toliko snage da izdrži sve te udarce. Kada su se zadovoljili tučom, dželat je naredio da sam u roku pola sahata dužan, kako znam, donijeti dvadeset pušaka da mu ih predam, jer će tek tada ostaviti selo na miru, a i mene. Inače, ako to ne uradim, svo selo će biti popaljeno, narod prepušten ubicama, a ja u džamiji zaklan. Prije toga su mi donijeli kantu vode da saperem svu krv, kako narod ne bi primijetio da sam tučen.

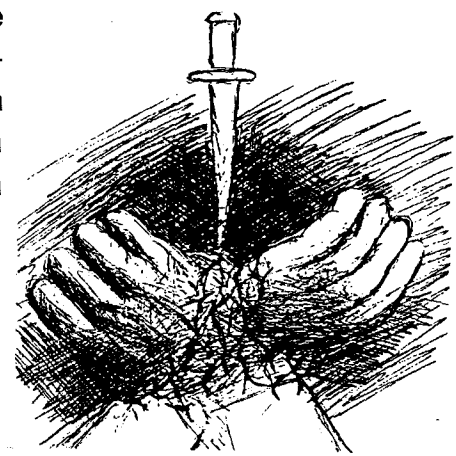

Tog trenutka bilo je teško i pomaknuti se sa mjesta, a kamo li za pola sahata obići svu mahalu i od naroda sakupiti traženo oružje, i sa istim se na vrijeme vratiti da ne bi bilo posljedica za mene. Znao sam da džaba idem, jer oružja više nije bilo. Oni koji su ga imali, uglavnom su ga odnijeli u šumu, a što je ostalo iza njih već je predato. Snaga mi je bila na izmaku pa mi je bio potreban mali predah, jer još jedan udarac bi me toliko povrijedio da se više nikada ne bih ni digao. Osjetio sam da mi je nešto u grudnom košu pucalo, ali sam smatrao da imam toliko snage da mogu doći do prvih kuća, a poslije... neka bude šta hoće. Krenuo sam sa molbom dragom Allahu da mi onemogući povratak na vrata

odakle sam izašao, dokle god su tu prisutni ovi batinaši, jer više nisam imao snage za nove udarce, a nisam ni želio biti kurbanom u svojoj džamiji. Tako, teturajući s jednog kraja ulice na drugi, iz jedne ulice u drugu, nisam ni primijetio da se oko mene okupio velik broj ljudi koji su plakali. Nisam znao ni kuda idem, ni zašto, samo sam znao da idem po nešto važno i da se na vrijeme moram vratiti. Svi su oko mene plakali i željeli su pomoći ali nisu znali kako. Znam da sam se na tom putu nekoliko puta onesvijestio i da su me umivali.

U tom trenutku su naišla ona dva vojnika koja su pretresala moj stan, i kao da su višom silom poslni, prišli su mi sa vidnom željom da mi pomognu, samo da im ja objasnim na koji način. Zamolio sam ih da me odvedu u obližnju avliju kod jednog komšije, da bih se tu odmorio. Tu smo zatekli još neke srpske vojnike i njihovog komandanta, majora Marka Pavlovića, kojeg je lično poznavao Mirsad Halilović. Pošto sam tom prilikom, u prisustvu više ljudi doživio šok i pao u nesvijest, ovi srpski vojnici su se udobrovoljili i prebacili me u bolnicu u Zvornik. Odmah sam odveden u salu za snimanje gdje mi je medicinar Ramo ustanovio da imam slomljeno pet rebara, uz velika oštećenja glave i drugih dijelova tijela. Smješten sam na hiruško odjeljenje. Tu sam primijetio veliki broj novopridošlih ranjenika iz Zvornika i okolnih sela od posljedica granatiranja, kao i od posljedica ranjavanja od strane srpskih vojnika koji su ulazili u stanove i tom prilikom pucali u nenaoružane ljude. Bolesnici u bolnici su uglavnom bili samo muslimani, jer su četnici Srbe odvozili u Karakaj u istureno odjeljenje, bojeći se miješanja ljudi. Ljekari su uglavnom bili Srbi. Arkan je po zauzimanju bolnice odmah postavio za načelnika bolnice dr. Šupetu a za načelnika hiruškog odjeljenja dr. Dragana Lazarevića, sve okorjele četnike i ekstreme iz SDS. Tih dana u bolnici je radilo vrlo

malo medicinskog osoblja muslimanske nacionalnosti. Mnogi su prije napada na Zvornik pobjegli iz grada i nisu se više vraćali, dok je većina tih dana dobila i otkaz sa radnog mjesta. Neki su, kao dr. Jelkić Muhamed, bili u kućnom pritvoru sve do protjerivanja u Srbiju i dalje na zapad. Bolnicu su lično čuvali Arkanovi ljudi tako da u bolnicu niko nije mogao ući bez njihove lične kontrole, a svaki pacijent kada bi napuštao bolnicu morao se lično javiti u srpski MUP da se utvrdi kojim razlogom je ležao u bolnici. Za one koji nisu imali valjan razlog ležanja, uslijedilo je pritvaranje u zatvor, dok se za njega ne odredi dalji postupak. Tih dana vršen je masovni pokolj muslimanskog naroda po okolnim zvorničkim selima. Tako su svo mjesno stanovništvo Liplja, Sultanovića i drugih sela, masovno hapsili i odvodili u obližnju školu u Liplju, gdje ih zatvaraju i na zvjerski način zlostavljaju. Preko pet stotina, uglavnom žena i djece, su nekoliko dana držali zatočenim i na njima su se srpski vojnici zvjerski iživljavali. Tom prilikom su žene i djevojke, kao i malu djecu od desetak godina, i manju, odvodili u posebne prostorije nad kojima su vršili silovanje. O tome postoje i pismeni izvještaji. Od daljeg ponižavanja spašavaju ih mještani Jošanice i Kamenice u akciji koju su zajedno izveli. Kakve su sve strahote proživjeli u ovih nekoliko dana, znaju oni sami.

Dva dana iza mog dolaska u bolnicu dovežen je jedan teško ranjen čovjek iz Snagova. Plakao je. Poslije nam je ispričao o teškom masakru kojeg su četnici izvršili nad muslimanima ovog sela. Rekao je da su tom prilikom ubili preko stotinu muslimana, žena i djece. Preko dana su nestale cijele familije. Tako je samo iz porodice Krupinac ubijeno 53 muslimana. Ova familija je potpuno istrijebljena. Kažu da su ostala samo tri člana ove familije koji su se pukim slučajem spasili bijegom u šumu. U ovom strašnom genocidu tih dana je sa ta-

lasa slobodnog Radio Zvornika izvještavao novinar i urednik Ratne tribine i Radio Zvornika Hasan Hadžić. On je prvi poslao u svijet istinitu vijest o ovome događaju, izvještavajući o neviđenom srpskom pokolju Muslimana kojeg su izvršili tih dana. On je naveo čak i imena svih poginulih. Samo je bijegom u šumu (prema Kamenici) ovaj izvještač našao spas od dželatske ruke. Za nekoliko dana Srbi su zauzeli sva oklna muslimanska sela, pa čak se i Kamenica bila predala. Kažu da je samo u Kamenici tom prilikom predato četnicima 560 cijevi vatrenog oružja. Sve mahale do Čikarića su se bile predale, ali kada je počelo odvođenje ljudi, došlo je do organizovanog otpora, te je brzom akcijom povraćen veliki dio naoružanja. Zajedničkim snagama neprijatelj je brzo protjeran sve do Diviča i Snagova, a hrabri mještani su se mjesecima odupirali daleko jačem neprijatelju. Deset mjeseci kasnije Kamenicu će napustiti njeni hrabri branioci pokleknuvši pred mnogo jačim neprijateljem. Kažu da je padu Kamenice doprinijelo ranjavanje njenog komandanta h. Idriz ef. Memića, koji je poslije ranjavanja prebačen u Srebrenicu, a kasnije u Tuzlu. Njegovim ranjavanjem došlo je do rasula među braniocima, tako da su neki položaji bili napušteni i bez odbrane nekiliko dana, dok to Srbi nisu primijetili i zauzeli je. Veliki udio u padu Kamenice odigrala je i glad. Narod nije imao čime da se prehrani pa je i zbog toga bježao prema Srebrenici ili u proboj, na reskir, prema Tuzli.

Druga strana zvorničke opštine je brže okupirana. To je prostor koji se prostire uz rijeku Sapnu perma Majevici. Tu je smješten veliki broj muslimanskih sela; Đulići, Kaludrani, Duboki potok, Klisa, Nezuk, Zaseok, Sapna, Vitinica, Kraljevići, Kobilići, Međeđa, Goduš, Selimovići. Radio je izvještavao o padu Đulića, Klise i svih sela do same Sapne. Čak su tenkovi bili ušli u Sapnu ali su ih mještani, predvođeni legendama ovoga kraja

rahmetli Senadom i kapetanom Hajrom, protjerali sa ovoga područja. Kapetan, rahmetli Hajrudin Mešić, će organizovati pravi otpor stanovništva ovoga kraja, tako da će sva okolna sela oko Sapne ostati slobodna uprkos nastojanja neprijatelja da svim silama pokori muslimanski narod i okupira ovo područje. Donji dio sela sapanjskog kraja, doživjeće okupaciju od strane neprijateljske vojske, a stanovništvo pravi egzodus. Preko 750 ljudi iz Đulića, Klise i Dubokog potoka, biće tih dana pohvatano i odvedeno u srpske logore u Zvornik i u Pilicu. Svi su pretrpjeli strašna mučenja, tuče i zlostavljanja i predpostavljamo da su na kraju svi do jednoga likvidirani, jer o njima nemamo nikakvih podataka. Kažu da ima očevidac izvršenog pokolja nad njima u srpskom selu Pilica kraj Zvornika, te da je on sam ostao živ prebjegavši na slobodnu teritoriju. Tako je ovaj kraj ostao potpuno bez muške populacije, dok će ženska populacija doživjeti, također, četnička mučenja i zlostavljanja. Saznali smo kasnije da su Srbi svo ženskinje iz Đulića prvo pritvorili u džamiju, da bi ih sve redom mučili i na kraju silovali. Zamislite ove strahote kroz koje je prošao ovaj narod.

U bolnici sam, također, saznao za pokolj velikog broja muslimanskih porodica u samom Zvorniku. Ostala mi je upečatljiva scena iz priče o pogibiji braće Karosman. Bila je to veoma bogata muslimanska porodica mesara po zanimanju. Srbi su ih nekoliko dana strašno mučili, tukući ih svim i svačim, opljačkali ih i na kraju ih zvjerski preklali. Suma opljačkanog novca se kreće između sto i dvjesto hiljada njemačkih maraka.

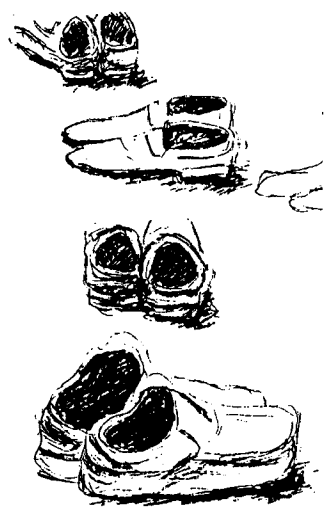

Među najveće intelektualce Zvornika može se smjestiti ime profesora matematike Fehima Kujundžiaća. U bolnici su očevici pričali da je prije pogibije bio mnogo mučen i maltretiran ali se ponosno i gordo držao ne želeći kao kuakvica umrijeti. Na pitanje "ko si ti?"- odgovarao je: "ja sam prof. Fehim Kujundžić, musliman." Nakon toga mu je prišao jedan od četnika i pred svjedocima ga ubio. Taj četnik je bio jedan od njegovih bivših učenika. Svakako tereba spomenuti najgnusnije ubistvo koje se desilo tih dana u Zvorniku. To je ubistvo novinara Oslobođenja, Kjašifa Smajlovića. Njega je ubijenog na radnom mjestu našao njegov sin, koji kaže da je Kjašif ubijen štampaćom mašinom dok je, za Oslobođenje, pisao svoj izvještaj o srpskom genocidu nad Muslimanima, kao i o svim zločinima počinjenim tih dana u Zvorniku. Ne znam da li je moguće pojedinačno opisati sve slučajeve. Sa prozora bolnice smo nijemo promatrali kako se po gradu pljačkaju automobili čiji su vlasnici bili Muslimani, zatim stanovi i privatne radnje Muslimana. Po gradu su palili kuće onih muslimana koji su na bilo koji način doprinijeli otporu muslimanskog življa srpskom okupatoru. Tom prilikom su četnici popalili sve kuće na Kula Gradu a prije toga svu imovinu Muslimana opljačkali i odvezli je u Srbiju. Zapalili su prvo mahlasku džamiju, a iza nje i džamiju koju je gradio i h. Avdo Tučić, koja je u narodu poznata po svojih lijepih pet munara. Gradske a ujedno i mahalske mezarluke na Kula Gradu, zajedno sa trubetom šejh Hasan Kaimije, sravnili su sa zemljom. Buldožeri su danima preoravali vjekovni san umrlih generacija. Zatim su na prostoru kod stare tvrđave počeli gradnju nove pravoslavne crkve, želeći Kulu Grad prekrstiti u "Jerinin Grad". Ovom prilikom navodim izjavu očevica, Hasana Dedića, sa Zlatne vode, koji je tih dana zarobljen na Kuli, koji kaže: "Povlačenjem branilaca Kula Grada, ostao je veliki broj

muslimanskog življa nezaštićen koji je ovom prilikom pao u ruke neprijatelju. Pored samih mještana tu je bilo mnogo muslimanskog svijeta iz Zvornika, koji se ovdje sklonio ispred koljača a odavde nije uspio otići dalje. Među njima sam bio i ja. Upadom srpske vojske počela su masovna ubistva. Tih dana su na Kuli ubili na stotine ljudi, žena i djece. Za tu priliku su doveli specijalni odred koji je vršio masovna ubistva. Svaki dan su na obližnju "kulu" odvodili po dvadeset ljudi koje su prvo skinuli potpuno, do gola a zatim ih, na zidu kule, ubijali jednog po jednog. Ljudi su padali preko zida i tu ostajali. Tih dana se zadah ljudskog mesa osjećao na sve strane. Ubijene nisu zakopavali, nego su onako ostavljena na gomilu, njihova tijela razvlačile seoske džukele. U jednoj takvoj grupi za strijeljanje bio sam i ja. Bio sam peti ili šesti po redu, ne sjećam se dobro. Naredili su nam da se skinemo skroz i da se jedan po jedan penjemo na zid kule. Sa unutrašnje strane zid je bio visok oko tri metra, a sa vanjske preko pet metara. Ispod zida se spuštala nagla nizbrdica. Bio je na mene red. Idući prema zidu odlučio sam da pokušam skočiti na drugu stranu, jer sam znao da je svakako umrijeti, pa zašto ne pokušati. Tako sam se našao na zidu i umjesto da se uspravim i čekam smrt, ja sam skočio preko zida na drugu stranu. Sreća je bila da se pri padu nisam sav polomio, te sam odmah skočio na noge i pobjegao kroz žbunje prema Zvorniku iskoristivši zbunjenost stražara. Čuo sam povike sa zida i kišu metaka oko mojih nogu i glave, ali, na svu sreću, ni jedan od njih me nije pogodio. Spustio sam se do prvih kuća u Bajru, i tu se sakrio na tavan jedne muslimanske kuće, čiji je vlasnik vjerovatno prije pobjegao. Tu sam našao nešto odjeće pa više nisam bio go, ali mi je poslije hrana bila problem. Jeo sam pokvaren hljeb na kojeg su crvi već počeli dolaziti. Tu sam bio oko petnaest dana, a pošto glad više nisam mogao durati,

krenuo sam kroz šumu prema Diviču. Tamo sam imao sestru pa sam se nadao da ću kod nje naći sklonište. Tu sam bio, evo, sve do danas kada zajedno sa vama odlazim u ovaj logor." Ovo je izjava Hasana Dedića, trgovca, kome sudbina nije bila naklonjena jer je zajedno sa nama ponovo dospio u logor Čelopek, a nakon nekoliko dana ponovo odveden u nepoznatom pravcu. Kakva mu je daljnja sudbina to niko od nas nije doznao.

U bolnici sam ostao deset dana, a samo požrtvovnošću Mirsada Halilovića vratio sam se u okupirani Divič.

Okupacija je teška stvar. Tu čovjek živi po direktivama i želji drugih. Nemaš svoje slobode, nemaš sigurnosti. Nemaš ni u kome oslonca i nikada ne znaš kada će neko doći da ti nanese zlo. To smo svi mi osjetili u prvima danima okupacije boraveći među srpskim vojnicima. Svaki dan je u mahalu upadala grupa pljačkaša koja je išla po kućama i pljačkala ono što im se svidi. Uzimali su novac, vrijedne stvari, zlatni nakit, a najgore je bilo što se nikome nisi smio požaliti na njih. Narod je bio maltretiran na razne načine.

Jedan od načina maltretiranja je bio da su Srbi skoro svaki dan okupljali svo stanovništvo na malom fudbalskom igralištu i tražili od naroda izražavanje "lojalnosti" te dojavu gdje se kriju oni muslimani za kojima je bila neka potjernica. Počeli su masovno hapsiti i odvoditi muslimane u zvornički SUP ili u "Standard" gdje su bili smješteni srpski vojnici. Prvo su odveli taksistu Šefku, kojem su stavljali na teret jedan slučaj ubistva neke Srpkinje na nekoliko godina prije rata. Šefko se više nije vratio, a možete samo zamisliti kako je prošao kod zvijeri koje su bile željne osvete. Odveli su i Bikić Envera o kojem se, također, poslije ništa nije saznalo. Iza toga su odveli Zahirović

Saliha, privatnog mesara, Ćerimović Ahmeta, inženjera mašinstva, Kapidžić Sulju, trgovca, Aliefendić Ahmeda, radnika, braću Mustafić Hasana i Husejna, Pezerović Zaima, Okanović Abdurahmana, Bikić Mensura i još neke. Na insistiranje Halilović Mirsada koji je poznavao majora Pavlovića većina ovih ljudi je na dan etničkog čišćenja mahale vraćena tako isprebijanih da smo neke jedva prepoznali a za ostale do danas nismo ništa saznali.Poslije će iz dana u dan situacija biti sve teža. Svaki dan se neko požalio kako je noću opljačkan ili u vlastitoj kući isprebijan. Oko dvadesetog maja, pred hotelom Vidikovac, iskrcao se pun autobus specijalaca koji su pokupili sva motorna vozila, privatne kamione, automobile, poljoprivredne mašine, bicikle i sve ono što je muslimanima moglo poslužiti ka prijevozno sredstvo. Vlasnike vozila su često tukli što su rasformirali vozila, pa su ih prisiljavali da ista osposobe u najkraćem roku. Tako su Muslimani iz dana u dan bivali sve siromašniji. Scenario iseljavanja se već nazirao. Tako je slijedeću noć upala grupa četnika i po čitavoj mahali napravila takvu pucnjavu i strah mještanima da se mnogima ledila krv u žilama. U zrak su ispalili hiljade metaka i veliki broj granata. Čak su i svijetleće rakete sa brane dolazile kao zatrašivanje. Mnogi srpski vojnici su uzvikivali: "Đeste balije, majku vam", "kolji sve redom i ne ostavljaj ništa živo" i slično. Ljudi su tu noć bježali iz svojih kuća i krili se po baščama, bojeći se koljača. Sutradan se ulicama nije moglo proći od čahura od automatskog i drugog naoružanja a radio Zvornik je cijelog dana obavještavao o navodnom napadu "Zelenih beretki u Divič, od kojih je srpska vojska zaštitila muslimane.

25 maja major Pavlović je lično posjetio Divič i okupljenom narodu predočio odluku vojnih i civilnih vlasti u Zvorniku, po

kojoj se oni moraju već sutradan iseliti samo sa najnužnijim stvarima od garderobe i sredstava za ličnu higijenu. Predviđeno je da muslimane Diviča isle u Olovo kao vid razmjene za olovske Srbe, koji treba da dođu u Divič. Na tu vijest narod se uzbudio. Nastala je vriska i plač i pokušaji urazumijevanja vlasti da se ne napušta rodno mjesto. Mnogi su se bojali samog tog putovanja, posebno muškarci, jer se tih dana izvještavalo o masovnom odvođenju muslimanskih muškaraca u srpske logore i o masovnom zlostavljanju žena i djece. Obeščašćivali su naše žene pa ih tek onda protjerivali na drugu stranu. Narod se, prosto, plašio tog puta u neizvjesnost. Taj plač i jadikovke nisu ništa pomogli jer je već sutradan u Divič došlo oko dvadeset autobusa "Drina transa" predvođenih vojnom policijom srpske vojske. "Na posljednji ispraćaj" naroda iz njegovog rodnog kraja došao je lično i major Pavlović, sa svojim "psima čuvarima." I tada je po ko zna koji puta obećao "ličnu sigurnost naroda" i garancije da će svi mirno stići na predviđeno odredište bez ikakvih problema. Na osnovu toga, narod je iako teška srca pristao napustiti svoj kraj jer je želio da ove torture jednom prestanu. Teško je tog momenta bilo gledati uplakane ljude, žene i djecu, kako sa zavežljajima u ruci ulaze u autobuse, ostavljajući svoje domove i vjekovna ognjišta svojih očeva, djedova i ranijih generacija. Iza njih je ostajalo sve. Ostadoše kuće i bašče, ostade sva pokretna i nepokretna imovina koja se godinama sa mukom sticala. Ali valjalo je učiniti hidžru, iz ovog pakla otići u bolje. Valjalo je pobjeći što dalje od ovih dželata, ubica kojima ništa tuđe nije sveto. Pred sam polazak autobusa, a na insistiranje rodbine kod majora Pavlovića, dovedeni su neki ljudi iz zvorničkih zatvora koji su ranije bili odvedeni. Strahota je bilo pogledati te ljude, a kamoli preživljavati te strahote kroz koje su prošli. Vlastita rodbina ih je

jedva mogla prepoznati. I danas, kada gledaam jednog od njih, Okanović Abdurahmana, dvije godine poslije mučenja vidim ožiljke po čitavome tijelu zadobivene u tim zatvorima. Ni drugi nisu prolazili ništa bolje.

PROTJERIVANJE I PUT U LOGOR

Punih trinaest autobusa muslimana uz pratnju policije, tužno, u plaču i dubokom bolu, napustilo je svoje voljeno mjesto. Svi su oni, uglavnom, ovdje bili rođeni, tu su proveli djetinjstvo, išli u mekteb i škole, išli u svoje džamije, išli na posao. Sav život se vrtio tu. I udaja, i ženidba i rađanje i smrt i briga i veselje. Sada je sve to trebalo napustiti i otići u nepoznato, praznih džepova i golih šaka. Još prije na noć neki su napustili svoje mjesto i preko barikada pobjegli u šumu ne želeći otići u ovu neizvjesnost. Zvali su i mene, no ja sam smatrao da mi je mjesto sa većinom naroda. Na samom polasku autobusa iz Diviča priređen je provokativan ispraćaj od vojnika koji su vršili patroliranje i pljačku po mahali. Pucali su iz oružja u zrak u znak radosti što uspješe da ovo mjesto etnički očiste, mjesto koje više od stotinu godina nije napuštano, pa čak ni u vrijeme prošlog rata. Iako je bio na samoj Drini, četnička noga nije ušla u Divič, a eto, sad doživješe da ih kao roblje odvode odavde. Više od trideset godina unazad u mahalskoj džamiji nije propušten ezan. Džamija je u svome safu imala uvijek redovne posjetioce. Zar je moguće da je došlo vrijeme, da po ovome mjestu prozvanom, zbog pobožnosti većine, Mala Azija umjesto ezana odjekuju zvona, umjesto dječijih povorki ka džamiji i mektebu sokacima hrokću krmad? To je Allahovo iskušenje za ovu generaciju. Neće više biti ni Kisara ni Hadžibajra, ni topova, ni Karanfil mahale, ni Korina brijega. Nema više ni turbeta vjekovnog počinka šehida iz Persije, šejh emir Ahmeda

i šejh emir Alije. Nema više ogromnih nišana koji su označavali mjesto gdje počiva šehid Tatar Han. Zar ćeš Tatar Hane gledati kako ti kauri kabur preoravaju a tvoje nišane u Drinu bacaju? Zar ti koji si se za Kisar borio i svoj šehidski život, zajedno sa svojim sestrićima, za svoju vjeru dao, sada u vječnom počinku, mira nemaš? Neće više biti ni musafira iz Fojnice, Visokog, Sarajeva, Travnika, Tuzle, da u halki zikr čine u Divičkoj tekiji. Pagani će svojom nogom i svojom rukom sve opoganiti i sve razrušiti, a Diviču, simbolu ljepote, Biseru sa Drine, s džamijom i turbetom, novo ime iz "svetosavlja" dati i Svetim Stefanom ili Brnjicom ga zvati. Hej jadnici ovoga vremena! Nikada u Diviču mirni biti nećete. Progoniće vas šehidska krv svih njenih žitelja koje ste nedužne, na zvjerski način pobili. Progoniće vas krv Tatar Hana i njegovih sestrića, emir Ahmeda i šejh emir Alije, čije ste vjekovno boravište oskrnavili. Progoniće vas duše divičkog muftije, r. Saliha Efendića, hafiza Salih ef. Kavzbašića, imama divičke džamije, muderisa Aganovića i ostalih čije mezarove preoraste. Progoniće vas tek prolivena krv šehida r. šejh Mehmed ef. Hafizovića, šejha Divičke tekije koju ste razorili i nikada miran san niti sigurnost ovdje nećete imati. Prokletstvo na vas neka je do kijametskog dana! A narod hidžrom svojom opet će vjeru sačuvati.

Autobusi se krenuli perma Olovu. Prošli smo: Drinjaču, Konjević Polje, Novu Kasabu potpuno napuštenu od muslimana koji su se, bježeći od neprijatelja sklonili u susjednu Cersku. Stigli smo zatim u Zaklopaču, ostatke nekadašnjeg muslimanskog sela. Zamišljam vrisku, plač nejači, masakr nad muslimanima ovoga kraja koji se desio prije nepuni mjesec dana. Tada su četnici samo u ovom selu zaklali 83 osobe muslimanske nacionalnosti, a selo sravnili sa zemljom. U Vlasenici su nas provocirali pijani uniformisani vojnici, uz prijetnju da će nas sve

pobiti, no put smo nastavili dalje sve do ulaza u Han Pijesak. Tu su nas četnici zaustavili uz obrazloženje da je put za Olovo miniran i da dalje nećemo moći, već da ćemo se morati vratiti nazad odakle smo i došli. Tako smo se istim putem vraćali prema Zvorniku. Pošto je noć uveliko bila nastupila morali smo prenoćiti u autobusima u Zaklopači. Sutradan smo put nastavili prema Zvorniku, gdje su nas na ulazu u Divič opet provokativno dočekali četnici koji su nas i ispratili iz Diviča na čelu sa malim čovjekom zvanim Ivo, kojem je nadimak bio "Žućo" , inače alfa i omega svih pljački, svih tuča i svih odvođenja ljudi u Diviču. Na ulazu u Zvornik on će iz autobusa izvesti Mirsada Halilovića i odvesti u nepoznatom pravcu, kojem se od tada gubi svaki trag. Preostali četnici iz njegove grupe su se ukrcali u autobus i postali "prijetnja" na našem daljnjem putovanju prema Kalesiji. Na Crnom Vrhu prema Kalesiji zautavila nas je grupa četnika koja nam nije dala dalje proći, tako da smo se onako iscrpljeni, ponovo vraćali u Zvornik. Puna 24 sahata narod je već u autobusima, bez izlaska, jela i pića, a najgoreg se ipak bojao. Na autobuskoj stanici u Zvorniku su odvojili muškarce i odveli na stadion Drine, a žene i djecu odvukli prema Kalesiji i tu ih na liniji razgraničenja istovarili iz autobusa, natjeravši ih da trčeći idu prema slobodnoj teritoriji. Sa stadiona Drine muškarce su odveli u zgradu bivšeg kolektiva "Novi Izvor", koju su sada preuredili kao zatvor. Smjestili su nas sve u jednu prostoriju od oko 50m^2. Bilo nas je 174 muškarca. Starosna dob je bila 15-60 godina. Svi zatvorenici su bili iz Diviča, osim trojice iz Zvornika i jednog iz Visokog. Zgrada je odmah po zatvaranju bila opasana stražarima a prozori obloženi

rešetkama. Shvatili smo da je počelo tamnovanje ili logorski život. To ćemo vrlo brzo i osjetiti i na vlastitoj koži kada u naš prostor počinju ulaziti ubice.

Prvi dan nas je posjetio Brano Grujić, predsjednik SDS Zvornik, koji nas je upoznao o svrsi zatvaranja, naglasivši da nas nisu mogli pustiti prema slobodnoj teritoriji iz razloga što smo svi vojno sposobni i da bi svi po prelasku na slobodnu teritoriju bili mobilisani. "Tu ste samo do neke prve razmjene, za Srbe iz Tuzle, a u međuvremenu ste predviđeni za fizičke radove potrebne srpskoj vojsci", rekao je Grujić. Tada nam je obećao sigurnost bez maltretiranja i provokacija a od nas je tražio potpunu lojalnost postojećoj srpskoj vlasti kao i dobrovoljce za "srpsku vojsku".Niko se ne prijavi u tu njgovu vojsku. Prvu noć smo prspavali na podu, većina u zgrčenom položaju zbog tjeskobe, a neki su morali presjediti. Sutradan smo imali posjetu četnika koje je predvodio onaj "Žućo". On na prevaru odvede jedanaest naših ljudi kao "dobrovoljce" za neki posao u Divič. Nijedan se od njih više nije vratio među nas. O njihovoj sudbini ni danas ništa ne znamo. Odveo je: Tuhčić Hasana (35g.), Tuhčić Aliju (55 g.), Tuhčić Kemala (40 g.), Tuhčić Mehmeda (40 g.), Marhošević Ibrahima (40 g.), Hodžić Saliha (40 g.), Pezerović Envera (35), Pezerović Ismaila (30), Hadžiavdić Fikreta (40), Kuljanin Ibru

(15), Kuršumović Ahmeta (40). Po navodima nekih svjedoka ovu grupu su prebacili u rudnik Ugljevik gdje ih upotrebljavaju za jamski rad. Da li je ovo prava verzija, ne znamo, ali smo ubijeđeni da se veliki broj muslimana drži po skrivenim srpskim logorima, kako u Bosni tako i u Srbiji.

LOGOR ČELOPEK

Poslije dva dana provedena u zatvoru u Zvorniku, prebacili su nas autobusima do srpskog sela Čelopek i smjestili nas u "Dom kulture". To nam je novo mjesto prebivanja. Čelopek je veće selo a naseljeno srpskim življem, smješteno na šestom kilometru puta Karakaj-Kozluk-Bijeljina. To je mjesto okorjelih četnika i iz onog rata pa je i u mirno vrijeme kroz njega bilo teško proći, a posebno je ono bilo centar vojne obuke rezervista pred sami rat i okupaciju BiH. U njemu je utočište našao sav šljam srpskog naroda, i bradate i kosate ubice i koljači i ko zna kakva sve mraka se tu slila. Zamislite u kakav su nas osinjak doveli, i pred kakve dželate. To je bilo 28. maja. Smjestili su nas u "Domu kulture" uz obezbjeđenje "civilne policije" a na vrata su stavili ogroman katanac sa lancem preko njih. Na prozorima su već bile postavljene nove rešetke. Spavali smo na golom betonu. Po betonu smo prostirali papir i svoje kaputе. Prva tri dana ništa nismo dobili da jedemo jer su bili "zaboravili za nas". Vode je bilo vrlo malo pa smo tih dana trčali za svakom kapi i među sobom se borili za nju. Nekada smo morali pet plastičnih flaša da podijelimo na 170 ljudi. Po nekoliko dana niko se od nas nije umio niti je ruke oprao zbog nedostatka vode. Nekoliko prvih dana bilo je kako-tako podnošljivo stanje. Nas su pokušali obavijestiti da vlasti u Tuzli nisu zainteresovane za nas, već traže brašno i municiju. Time smo i mi počeli pomalo gubiti nadu u izbavljenje ispod dželatove ruke. Ipak, učinilo nam se da će biti i boljih trenutaka kada su u ponedeljak, osmog juna, odvedena četvorica naših ljudi u

dogovorenu razmjenu kod kamenoloma u Jošanici u blizini Zvornika. Pobijeno je nekoliko četnika pa su ih Srbi tražili u razmjenu za žive muslimane. Sreću su imali da u prvu razmjenu idu: Bikić Omer (40), Tuhčić Jakub (40), Muratović Murat (30) i Bojić Huso (45). Slijedeći dan su odvedeni u razmjenu Halilović Muriz, Efendić Nurdin i Okanović Hasib. Sada nas je ostalo još 158.

U popodnevnim sahtima u "posjetu" nam je došla jedna grupa četnika predvođena četnikom "mačkom", opljačkala sav novac koji smo imali kod sebe, sve dokumente, zlatni nakit, satove i sve što je bilo vrijedno. Odnijeli su nam opasače za pantolone radi "preventive da se neko, ne daj Bože, ne bi objesio". Po njihovom ponašanju smo već osjetili da nam se ne piše dobro i da se mnogima od nas priprema omča oko vrata. To smo osjetili već narednoga dana. U večernjim satima je zaškripao ogromni lanac sa katancem i u prostoriju je upala veća grupa četnika i počela se odmah siledžjski ponašati. Bilo ih je desetak. Predvodili su ih četnici "major Toro" i "kapetan Zoks"[1]. Prvi je bio ogromnog rasta, visine oko dva metra a težine preko 130 kg. Po govoru se dalo zaključiti da je Crnogorac. Odmah su počeli psovati "balijsku majku" i druge raznovrsne psovke kojima su vrijeđali sve redom. Tražili su da se odmah počnu pjevati poznate četničke pjesme kao "Ko to kaže, ko to laže Srbija je mala" da bi uz to morali naučiti i desetak novokomponovanih pjesama na temu o četnicima i njihovoj borbi. Sami su se predstavili kao četnici rekavši da oni to ne kriju. Odmah je uslijedilo iživljavanje kroz tuču i maltretiranje. Četnik zvani "Pufte"[2] (vjerovatno mu je to nadimak jer su kod

[1] "Lice po nadimku "Zoks" je ratni zločinac IVAN TADIĆ."

[2] "Zlikovac sa nadimkom "Pufta" jeste ŽELJKO KRSMANOVIĆ iz sela Gornji Radalj, opština Mali Zvornik, Srbija."

nas koristili samo nadimke, a nikada prava imena) bio je, takođe, ogroman čovjek i visinom i težinom. Svoje "pacijente" je udarao samo šamarom ali tako snažno da niko nije uspio pri udaru ostati na nogama. Svaki je padao i odmah se morao dizati, inače bi na zemlji mnogo gore prošao. Sjećam se da je tu veče Mehu Hadžiabdića udario desetak puta dlanom i to svaki put u pleksus, oborivši ga, a na kraju ga je onesvijestio. Od toga se kod Mehe pojavila ogromna crna mrlja u predjelu grudnog koša, koja se kasnije mjesecima primjećivala. Kapetan "Zoks" je izveo veliki broj ljudi napolje a tamo su ih njegovi ljudi tukli do iznemoglosti. Izdvojio je: Okanović Nesiba, Halilović Husejna kojeg je "Toro" topuzom sve po glavi tukao i napravio mu na glavi velike posjekotine. Još su izveli Kapidžić Sakiba, Halilović Nedžada, braću Pašić Hasana, Husejna i Mustafu. Poslije njih odveli su Kapidžić Sulju i Alihodžić Ramu, za koje je Sakib Kapidžić pred nama morao reći kako je vidio da su obadvojica ubijena otpozadi, u potiljak. Međutim, tijela od ove dvojice niko nije poslije utovario u kamion pa mi smatramo da su ipak odvedeni živi i da se i danas nalaze u nekom od skrivenih logora. Prvi koje su tu noć ubili i čija su tijela utovarena u vozilo bili su: Hadžiavdić Husejn (58) i Hadžiavdić Nurija (45). Ubili su ih na ulazu u salu iz pištolja u potiljak. Njih je ubio lično "kapetan Zoks". Ispraćaj ove grupe četnika, kao i doček bio je sa "pjesmom" koju smo morali pola sahata iza njih pjevati. Sve se to desilo u utorak, 9. juna.

Srijeda je bio dan pred sami Kurban bajram. Bilo nam je teško što po prvi puta nećemo biti sa svojim porodicama sa kojima bi se u bajramskim danima veselili. Smatrali smo da ga i u logoru možemo, bar simbolično, proslaviti unatoč svim nevol-

jama koje su nas zadesile. Međutim, nikome od nas on neće biti na umu a mnogi će toga dana zauvijek napustiti ovaj svijet. Taj dan je sve dobro izgledalo do četiri sahata popodne, kada u prostoriju upadaju pravi četnici, njih desetak, predvođeni "srpskim vojvodom" Repić Dušanom[3] . On je došao u staroj srpskoj nošnji kakva se nosi u Šumadiji. Na glavi je imao smeđu veliku šubaru na kojoj se ocrtavala prava četnička kokarda sa mrtvačkom glavom. Imao je ogromnu dugu riđu kosu i veliku bradu. Brada je bila duga i neuredna i nicala je ispod samih očiju, a ispod šubare sijevale su krupne oči krvoločke. U ruci je nosio malokalibarsku pušku a u drugoj je imao veliku željeznu paliju. Za pojasom je sa obije strane imao po jedan nož a za opasačem zakačen pištolj "škorpion". Svi su iz pratnje bili u šarenim vojnim odijelima, sa bradama i "rekvizitima" perdviđenim za ovu priliku. Jedni su nosili drvene palije, drugi drvena krampišta, treći ogronme federe, a neki velike drvene motke. Prvo su nas postrojili uza zid, zatim odvojili roditelje i sinove u jedan, a ostale u drugi ćošak. Roditeljima su naredili da se skinu goli, tako i po jednom sinu. Počelo je gnusno ponižavanje. Zamislite scenu: otac biva primoran da opći sa vlastitim sinom i obratno. Osjetio sam koliko čovjek može nisko pasti kako, Kur'an kaže "Oni su gori i od životinja". Na drugoj strani prostorije četnik Saša uzvikuje: "Upamtite balije, dobro! Došao je vojvoda lično iz Višegrada, da očisti ovaj kraj od turskog življa, kao što je i Višegrad očistio." To je izgovorio tako glasno da se mnogima od straha kosa digla. I zbilja, vukodlak kojeg sam na godinu dana prije usnio u istom obliku i položaju, sad je već u drugom kraju prostorije počeo "igru smrti". Svi smo bili zbijeni u jedan ćošak, tako da se nije moglo ni disati ali smo

[3] Vidi stranu 67.

smatrali da je u toj tjeskobi spas za mnoge. "Vojvoda je prvo izveo Mustafić Šabana i upitao ga za ime a onda mu urezao križ na čelu naglasivši da ga on lično "prekrštava u Šabana Šaulića". Iza toga je Salihu Hadžiavdiću, oštrim nožem, usjekao veliki križ na čelu a Salih je istog trena počeo naglo krvariti. Vidjevši to, vojvoda ga zove nazad i stavlja mu cijev malokalibarke u usta i ubija ga. Repić je zatim istom puškom ubio Kuršumović Himzu, potrefivši ga u oko, a iza njega ubija Tuhčić Aziza. Do Aziza je sjedio mali Damir Bikić koji je tada imao samo petnaest godina. Repić ga je podigao sa mjesta na kojem je sjedio i naredio mu da otvori usta. Kad je otvorio usta, Repić ga upita za godine, a njegovog oca da li mu je Damir sin jedinac. Prilazi četnik "Saša" i reče: "Nemoj vojvodo još je dijete". Repić se na to samo nasmijao i povukao obarač a mali Damir se mrtav svalio na zemlju.

Imao je samo petnaest godina, a umoren je kad je tek počinjao svoj život.

"...najgorim mukama su vas mučili: mušku vam djecu klali a žensku u životu ostavljali." (El-Bekareh, 49)

Kažu, kad životinja osjeti krv onda se najviše počne nad svojom žrtvom iživljavati. Tako je i ovaj četnik išao iz ubistva u ubistvo i to pred više od 150 svjedoka. Birao je osobe različite starosne dobi. Obično je ubijao jednog starijeg, pa osobu srednjih godina, da bi poslije tražio nekog ko je isuviše mlad. Poslije ubistva malog Damira, Repić je iz iste puške ubio Atlić Aliju koji se bio sklonio u jedan ćošak iza drugih ljudi. Pogodio

ga je u čelo, Čini mi se da je dugo umirao jer se tijelo pomijeralo kada su ga kao "mrtvaca" odnijeli. Kako se koje ubistvo dešavalo među nama se sve više pojavljivao strah od mogućnosti da budemo slijedeća žrtva. Strah od smrti je bio veliki ali smo smatrali da je smrt od metka nekako najlakša i najbrža, pa smo mnogi molili Allaha da, ako nam je suđeno umrijeti, to bude na što lakši način, bez mučenja i mrcvarenja. Nekima ta želja neće biti uslišana pa će umirati u najvećim patnjama i najgorim mukama. Tako se desilo Pezerović Zaimu i Kapidžić Sakibu. Njih je Repić izveo između nas i naredio svojim četnicima da ih pretuku. Oni su to radili sa svim s čime su raspolagali. Udarali su ih željeznim i drvenim palijama, kundacima, motkama sve dok nisu pali u nesvijest a onad je četnik Saša prvo Zaima ubo nožem u srce a zatim ga pred nama svima preklao. Isto je uradio i sa Sakibom. Poslije tih krvoločnih ubistava Repić se okrenuo prema bini i malokalibarkom ubio: Jahjagić Fikreta, Bikić Šabana, te Atlić Hasana. Šaban i Hasan su bili samo teže ranjeni a jedan od četnika im je prišao i jednog po jednog nožem preklao. Taj dan, koliko se sjećam, ubijeni su još i Đihić Sead, Mustafić Alija, Okanović Omer i još neki. Trenuci boravka u tom džehenemu su izgledali kao vječnost. Svako je mogao biti slijedeći na redu za umiranje. Ali, umirali su samo oni kojima je u tom trenutku bilo suđeno. Kad se zvijer zadovoljila orgijanja i ubijanja, naredila nam je da se mrtvi sakupe na jednu gomilu i utovare u kamion koji je za tu priliku već čekao napolju. Na prostoru na kojem su mrtvi ležali nije smjela biti ni jedna kap krvi. Po naredbi četnika mrtve su utovarili: Halilović Hasan, Okanović Nesib, Zahirović Salih i Salihović Husejn. Istima su naredili da sjednu u kamion pored mrtvih i da ih idu istovariti. Ta četvorica se više nisu vratila među nas. Pretpostavljamo da im se desilo ono najgore. Četnike smo morali

ispratiti njihovim, četničkim, pjesmama pjevajući ih tako glasno da se eho probijao i kroz zidove dopirući daleko izvan ovoga prostora. Za "vojvodu" smo morali pjevati posebnu pjesmu bez prekida, najmanje jedan sahat vremena. To je "pjesma:" "Nema repa, nema ni lopova. To su Žutom dva najbolja momka." "Pjevali" smo dok stražari izvana ne bi povikali dosta. Iza toga je uslijedio plač za onima koji su poginuli jer je svako od nas bio u nekom srodstvu sa nekim od poginulih. Mislili smo i o tome šta nas dalje očekuje, te ko je slijedeći na redu, jer smo znali da će četnici ponovo doći da se nad nama iživljavaju. U tim trenucima bol za izgubljenima je bila velika jer smo ostali bez dvadeset ljudi a i maltretiranja su nam teško padala a najgoreg smo se i dalje pribojavali. Tada se samo čuo bol i jecaj oca za izgubljenim sinom, brata za bratom, sina za izgubljenim ocem. Jedini spas za dušu je bila dova kojoj se mnogi predadosmo i dovom prokletstvo zulumćarima tražismo. I dok smo tako prebirali misli i plačom olakšavali bol, ponovo se otvoriše vrata na koja uđe desetak četnika sa svim rekvizitima za tuču i vidnim namjerama da se nad nama iživljavaju. Predvodio ih je neki "Kobra"[4] iz Tršića kod Zvornika, čije pravo ime treba da zna Pašić Nedim, jer su bivšu vojsku zajedno služili. Uz poznate provokacije pri samom njihovom dolasku, pjesme "Ko to kaže ko to laže..., Oj vojvodo Sinđeliću i sl., koje smo morali samo za njih pjevati, uslijedila je tuča. Nedžada Halilovića su toloko udarali da su mu svu glavu "rascopali" pa se i mozak vidio. Slično je prošao i Muharem Fejzić. Razlog tome je, po priči četnika, da se u vrijeme napada na kulu u Diviču na Nedžadovoj kući nalazio "snajperista". Tu noć su teško isprebijali

[4] "Zločinac koga preživjeli zatočenici iz Čelopeka znaju po nadimku "Kobra" je DRAGAN DAMJANOVIĆ iz sela Tršić, opština Zvornik."

preko dvadeset ljudi. Udarani su svim i svačim pa ni jedan od njih nije mogao na nogama stajati.

Po odlasku ove grupe četnika, negdje oko ponoći vrata se ponovo otvaraju i ulazi, ponovo, vojvoda Repić sa svojom ekipom koja je bila uz njega taj dan kad su vršena masovna ubistva. Morali smo ih "dočekati" sa pjesmom, na nogama postrojeni uza zid, sa glavom pognutom predase a rukama stavljenim na leđa. Naređeno nam je da odmah, jedan po jedan u stroju idemo prema onim četnicima koji nas budu zvali, i to tako što ćemo skinuti svu odjeću sa sebe iz koje smo prvo povadili vrijednije stvari. "Ko pokuša sakriti bilo šta biće odmah ubijen", reko nam je jedan od njih. Svaki od njih desetak, koliko ih je bilo, počeo je jednog od nas pretresati, a zatim ga je, po pregledu odjeće, tukao po želji, s onim što je imao na raspolaganju. Svakoga su tu noć tukli, neke željeznim palijama a neke vojnim pendrekom. One koji su kod sebe imali sakrivenog novca i tom prilikom ga predali najmanje su tukli. Tom prilikom je bilo sličnog iživljavanja kao i u popodnevnom vremenu. Jedni su morali da polno opće sa drugima, nekima su u debelo crijevo stavljali drvena držala od metle, neke su primoravali da se međusobno tuku do besvijesti. U ovim iživljavanjima nad žrtvom dželati su koristili sve što bi im palo na pamet, što zdrav razum ni pojmiti ne bi mogao. Tu noć u svom orgijanju četnici su Čikarić Enesu odsjekli jedno uho. Četnik Saša je prvo postavio stolicu, zatim Enesa na nju posadio uzviknuvši: "Vidite li kako lijepo izgleda ovaj balija. Da ne bi tako lijepo izgledao mi ćemo mu malo popraviti izgled." Izvadio je ogroman nož i njime, kao da reže krmenadlu, odsjekao uho. Drugi četnik je Izetu Hadžiću odsjekao palac, treći je Adnanu Efendiću odsjekao mali prst u lijeve ruke. Najgore je prošao Zulkarnejn Efendić kojem su tu noć četnici odsjekli polni organ, natjeravši ga

poslije toga da taj dio mesa pojede. Pošto on to nije mogao uraditi, naređeno je drugom čovjeku pored njega, što je ovaj i uradio. Jedan četnik je postavio kuhinjski stol na sred prostorije. Na tom stolu su počeli, željeznim palijama, prebijati prste maloljetnoj djeci. Jedan četnik je naredio Okanović Ibri da postavi svoje ruke preko stola, zatim ga svom snagom, željeznom palijom, udario po njima, tako da su mu svi prsti bili prebijeni. Isti nije smio pustiti ni glasa jer bi mu četnik ponovio udarac. Drugi četnik je Halilović Vahidu (15) nožem probo obadvije ruke, odozgo prema dlanovima. Tako je uradio i Okanović Admiru, Efendić Adnanu i još nekima. Treći četnik je natjerao Pašić Hasana (60) da onako mator, trčeći iz jednog kraja sale u drugi preskače postavljeni stol. Pošto ga prvi put nije uspio preskočiti, četnici su mu prebili preste na tom stolu. Poslije je morao, sa prebijenim prstima, nekoliko puta da preskače preko postavljenog stola, a kad ga nije uspio preskočiti četnici bi ga tukli i to uz njihov gromoglasan smijeh. Sve ovo se dešavalo u osvit kurban bajrama 1992.godine. Ta noć je bila veliko iskušenje za mnoge, jer nije bilo osobe koja nije prošla kroz četničku "obradu". Razlika je samo u tome što su nekoga manje a nekoga više zlostavljali i tukli. Ja sam dosta dobro prošao, u odnosu na neke druge, iako sam primio po tijelu i glavi više od pedeset teških udaraca vojničkim pendrekom. Četnici su me bili povalili kao kurban ali, na sreću, četnik se zadovoljio s tim što je na mom čelu usjekao veliki krst. Ožiljak se i danas vidi. Uz to mi je bio dosta oštećen mali prst u desne ruke jer ga je četnik pokušao da odsiječe, ali, sva sreća, nije dobro vidio. Prst mi je ipak ostao ali sa oštećenim tetivama.

Ovo orgijanje koje je počelo prije ponoći završeno je tu noć tek ujutro oko šest sati. Repić se ponovo vratio oko osam sati i naredio da niko od nas ne smije cijeli dan oblačiti odjeću, sve

dok on ne odobri i da tako goli moramo biti dok on drugačije ne naredi. Tom prilikom je izveo trojicu braće, Kapidžić Smajla (pravnika 40), brata mu Seada (inžinjera tehnologije 28), brata Eniza (21) i njihovog komšiju Atlić Seada, koje je nejprije svezao, a zatim natovario u vozilo i odveo. O toj četvorici do sada ništa pouzdano nismo čuli. Taj dan smo proveli bez odjeće. Dolaskom noći dolazi nova grupa četnika sa "majorom Torom" i "kapetanom Zoksom". I opet te noći nova tuča, isti teror, nova mučenja od večernjih sati pa sve do zore. Svi su opet bili tučeni svim i svačim. Oni koji su mučiteljima priznali da kod svojih kuća imaju zakopano zlato ili novac, bili su te noći pošteđeni. Sutradan su zajedno sa četnicima morali otići svojim kućama i pokazati im gdje su sakrili vrijedne stvari. Odvedeni su Halilović Ibrahim (Bajko) koji je četnicima predao 2000 DM, zatim Efendić Zijad koji je, također, dao 2000 DM, te Halilović Ibrahim Hasanov koji je četnicima predao svo zlato koje mu je otac bio sakrio. Predposravlja se da je tom prilikom predata velika količina zakopanog zlata, jer su iz te familije imali naslijeđen ogroman imetak iz muhtarevog veremena (njihohovog djeda). Četnici su Ibrahima Bajku i Zijada ponovo vratili među nas a o odvedenom Ibri Hasanovom više niko ništa nije čuo. Prije toga mu je bila obećana razmjena. Od četničkih udaraca mnogi su imali velika tjelesna oštećenja, a Tuhčić Ejub, kojeg je tukao četnik "Pufte", je pao u komu u kojoj je bio puna dva dana i na kraju umro. Kapetan Zoks je iz pištolja pucao Hadžić Izetu u koljeno i onesposobio ga. To isto je uradio Bikić Nuriji, pa ih je obojicu "odveo u bolnicu u Zvornik", međutim, o toj dvojici nikada ništa nismo saznali. Zamislite, jezivih i kao vječnost punih pet dana u maltretiranju, mučenju i tučama bez prestanka, koje se za mnoge završavaju pogubno. Niko od nas, punih pet dana, nije pojeo ni zalogaj hljeba niti mu je bilo na umu, jer

prosto, nije postojala pauza u kojoj bi se mogao zalogaj progutati. Tijela su bla na izmaku snage, toliko iscrpljena da smo za tih nekoliko dana bili smršali po deset-dvadeset kilograma a žarko smo željeli bar jedan dan mira da se možemo malo "odmoriti".

O ovim zločinima bila je obaviještena i vojna komanda u Zvorniku, uglavnom preko mještana koje su naše svakodnevne vriske i jaukanja toliko uzbudili pa su se i sami digli da vide šta se to dešava u njihovoj okolini. Jedan dan smo primijetili grupu srpskih žena koje su nas promatrale kroz otvor na zidu sale, a izgledale su, uglavnom, sve uplakane zbog našeg izgleda i stanja u kojem su nas zatekle. Vjerovatno, nešto njihovim uticajem, a nešto naredbom komande o sprečavanju ulaska svim stranim licima bez izričitog odobrenja komande, za nas dolazi "bolji tretman" narednih dana. Tada smo počeli pomalo dolaziti sebi. Stražarima je bilo naređeno da se u prostoriju u kojoj smo bili smješteni ne smije dozvoliti ulazak onih lica koja za to nemaju pismeno odobrenje od "vojnih i civilnih srpskih vlasti Zvornika". Smatrali smo da je spas iznenada došao. Jer, da se tuča pnovila samo još jedan dan to nijedno tijelo ne bi moglo izdržati, bili bismo gotovi. Bio je to težak ispit za sve nas. Potajno sam molio Allaha da me ne stavi na iskušenje kao mog kolegu Mustafa ef. Mujkanovića, čovjeka koji je pored svih četničkih mučenja ostao dosljedan u vjeri u Allaha i ni jednom nije pokleknuo pred tim iskušenjima. Bojao sam se da nisam toliko snažan i toliko sposoban da izdržim takva iskušenja i zahvaljivao Allahu što takve muke i patnje, kao Mustafa ef., nisam imao.

Prolazili su dani jedan za drugim. Poslije onolikog udaranja došla je jedna mala pauza, pa je opet sve izgledalo

"podnošljivo". Kratko je trajalo, do dvadesetsedmog juna, do uoči samog "Vidov-dana".

Sjećam se, bila je subota. Spremali smo se za večeru koja se, obično, sastojala od kriške hljeba i nekih splačina koje smo mi nazivali kuhanje. Bitno je, međutim, bilo preživjeti ova četnička iživljavanja a poslije svakog opet ponosno i hrabro prkositi. Večera se, obično, dijelila između 16 i 17 sati zato što su bila samo dva obroka dnevno. Prije toga, popodnevni odmor smo proveli uz priču ili "spavanje", uglavnom, svako na svoj način. Za vrijeme tog "odmora" imao sam ružan san koji sam poslije ispričao najbližima do sebe i rekao sam im da mi se taj san uopšte ne sviđa. Pod dojmom tog sna očekivao sam i tu večeru, ne zbog jela već zbog vode, kojoj smo se svi najviše radovali. Napolju su bile nesnošljive vrućine, a naročito je nesnošljiva bila vrućina u prenatrpanoj prostoriji u kojoj smo bili. A dešavalo se da po nekoliko dana niko ni ruke ne opere niti se umije zbog male količine vode koju su nam davali. Baš u tim popodnevnim sahatima se otvaraju vrata jedino radi večere i da nam naspu vode. Kad je sve to već bilo obavljeno i vrata se trebala zatvoriti, nesmotrenost stražara u tom trenutku iskoristio je onaj vojvoda, Repić Dušan, i u prostoriju prosto uletio sa otkočenim automatom. Odmah nas je sve postrojio uza zid rekavši: "Znate li da je danas uoči Vidovdana, danas ćemo popraviti račune sa Kosova." Zatim je tražio da mu pričamo o nekoj porodici "Žuna" iz Zvornika, o nekom "Bobanu" o kojima ni danas ne znam ništa. Svi smo šutili, a on je onda počeo da puca po nama. Prvo je ubio Efednić Zulkarnejna. Na svaki naš nijemi odgovor on je ubijao po jednog od nas. Sjećam se ubistva Fejzić Mehe, pa ubistva Muratović Ahmeta, pa Atlić Advije. Sve ih je poubijao na isti način kao i Zulkarnejna. U tom trenutku je iz stroja izišao Hadžiavdić Farid koji je ispričao sve što

je znao o toj porodici. Repić mu je rekao da to nije dovoljno, uzeo je pištolj i pucao u Farida. Tom prilikom ga je samo ranio, pa kad se Farid ponovo uspravio u sjedeći položaj, Repić je uzviknuo: "zar si još živ? Kod mene nema ranjenika." Faridov molećivi glas da ga poštedi, jer ima malu djecu, prekinuo je ponovni Repićev pucanj. Ismail Kuršumović nije mogao sve ovo više izdržati pa je, više spontano, izišao iz stroja, prošao pokraj ubice, koji ga je svo vrijeme posmatrao, sjeo na drugi kraj prostorije i poluglasno počeo učiti nešto iz Kur'ana. Na ovakav postupak Repić je samo uperio automat na Ismaila i hladnokrvno ga ustrijelio. Revoltiran ovim Ismailovim gestom,

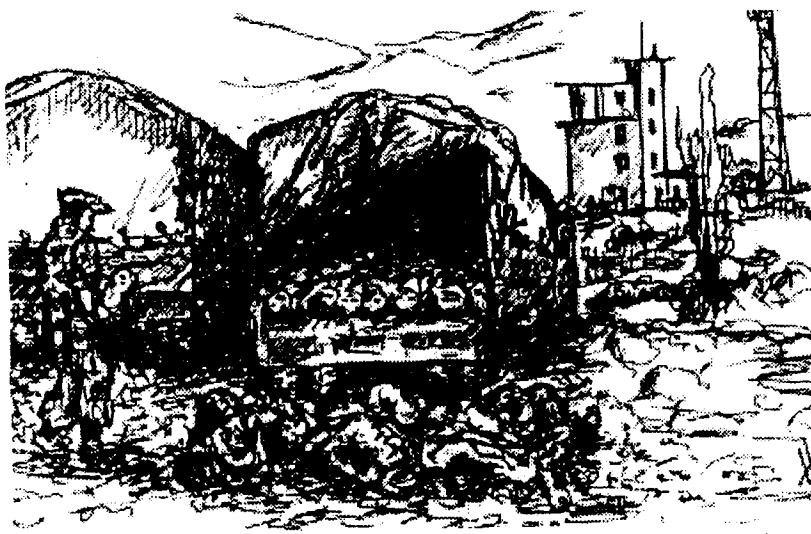

ubacio je novi okvir u automat i rafalom "pokosio" neke od nas. Jedan rafal je ispalio po nogama a drugi po sredini naših tijela. U tom trenutku u prostoriju ulaze stražari, praveći se da ništa nisu znali šta se unutra događa. Izveli su ubicu koji nam na izlasku naređuje da pjevamo njegovu pjesmu "Nema repa, nema ni lopova, to su Žutom dva najbolja momka", aludirajući time na Šešelja i njegove krvoloke. Te noći su dvadeset i dvojica od

nas zauvijek napustili život patnji i poniženja. Teško ranjenih je bilo dvadeset i pet. Dvadeset i četiri sahata kasnije, zbog nesaniranih teških rana preselio je i Bikić Mehmedalija. Dobio je zatrovanje. Isti slučaj je i sa Ćormehić Ibrahimom, koji pred smrt, znajući da umire, uz tekbire i kelimei šehadet dostojanstveno napušta ovaj svijet. U času njegove smrti okupili smo se uokolo, nijemo plakali, a on, u tim trenucima, još ima snage i ne zaboravlja nam oporučiti borbu i osvetu. Dvadesetak dana kasnije, od posljedica ranjavanja, umiru Fejzić Muharem i Vejzović Hazir.

Toga dana, od rafala ispaljenog Repićevom rukom, na mjestu su ostali mrtvi: Kulin Edin iz Visokog (20 god.), Atlić Advija (55), Efendić Zulkarnejn (55), Hadžiavdić Farid (45), Pezerović Senad (25), Alihodžić Ahmet (23), Alihodžć Benjamin (19), Efendić Hajrudin (35), Efendić Alija (28), Kuljanin Mustafa (40), Muratović Ahmet (55), Pašić Edin (20), Pašić Mujo (45), Fejzić Meho (30), Kuršumović Ismail (25),Tuhčić Almir (19), ... ostalih imena poginulih se nisam mogao sjetiti. Mrtva tijela su odvežena malim tamićem, vjerovatno na neko nepoznato mjesto da bi se sakrio zločin. Danima su ljudi iz

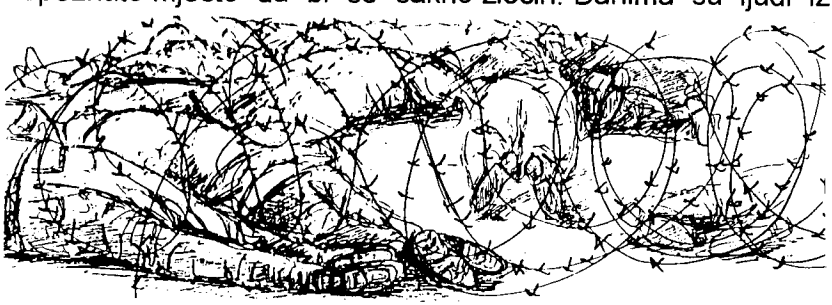

Mahale u Malom Zvorniku posmatrali kako buldožer zatrpava mrtva tijela u blizini groblja u Kazanbašči koja su kamionima tu dovlačili. Možda je i tu masovna grobnica ubijenih muslimana. Poslije odvoženja mrtvih valjalo se pozabaviti ranjenima, a bilo

ih je mnogo. Tu dužnost su povjerili meni, kao "najstručnijem" za taj posao među njima, a bio sam i "bolničar iz bivše JNA." Pomagao mi je i Ćormehić Naser. Zavoje smo pravili od onoga što smo imali na raspolaganju. Uglavnom od dijelova pocijepane vlastite odjeće, nešto prljavih čaršafa i nekoliko zavoja koje smo dobili od jednog stražara. Većina su bili teški ranjenici i trebali su stručnu medicinsku pomoć. Nekima je bila nužna i brza hiruška intervencija. Mi smo mogli pružiti samo prvu pomoć a i ona je bila nedovoljna pa je zbog toga, u narednim danima, nekoliko ljudi umrlo. Tih dana smo bili veliki oslonac tim ljudima, kako ranjenima tako i onima koji su znali da umiru. Mi smo ih morali za smrt pripremati. Najteže nam je, čovjeku koji umire, reći istinu, da mu se smrt dešava upravo tih trenutaka. Sve to, on ipak, shvata i prihvata i prkosno ponosito i dostojanstveno napušta život, i što je najvažnije za nas muslimane, sa imenom Allaha samrtnim usnama izgovaranim.

Ne mogu a da neke scene ovom prilikom ne spomenem. Otac osjeti opasnost po život svoga sina, prolazi naprijed pokušavajući ga svojim tijelom zaštititi, makar i sam poginuo, potura svoje tijelo ispred sina u kojeg pucaju. Metak prolazi kroz očev grudni koš, otkidajući mu, pri izlasku iz tijela, velik komad mesa pa isti metak pogađa sina u srce od kojeg sin gine a otac ostaje da živi, teško ranjen. Prema onoj narodnoj "nije kome je namijenjeno, već kome je suđeno". Bio je to slučaj kod Mehmeda Pašića i njegovog sina Edina. Zanimljiv je i slučaj pogibije dvojice braće Alihodžić, Ahmeta i Benjamina, koji su bili iselili sa svojim ocem u Tuzlu i ponovo se vratili po svoju smrt i to sva trojica. Ahmet je od metka na mjestu poginuo a mlađi mu je brat bio tako teško ranjen u predjelu stomaka da su mu crijeva već skoro bila napolju. Živio je još oko pet minuta i na rukama umro. Pred smrt nas je molećivo pitao hoće li preživjeti, kao da

mi o tome odlučujemo. Prije na noć došao je kod mene i molio me da mu nešto proučim na uho, da bi se malo smirio jer je imao veliki strah. Posavjetovao sam ga, a onda je legao na moje krilo i tako dugo spavao. Nisam ni slutio da nam je to bilo ujedno i opraštanje.Teško je učitelju gledati smrt svojih najboljih đaka. Godinama su i ova dvojica učeni vjeri i ljubavi, plemenitosti i saosjećajnosti, a eto, na najsvirepiji način bivaju ubijena od svojih dželata. To mi je trenutak spoznaje da djecu treba učiti da raspoznaju svoje dušmane i učiti ih načinu kako da im se suprostave. To je mjerilo opstanka, a posebno u onim mjestima gdje im dušmani stalno rade o glavi. Tako sam, eto, i ja i učitelj Mustafa doživjeli da gledamo smrt naših najboljih đaka, a da nismo u stanju ni riječ im utjehe izreći. Ko će imati hrabrosti da njihovim roditeljima kaže istinu o smrti njihove djece. Zar je morao smrću ovih mladića biti zatran korijen jedne familije, jer ga više nema ko nositi. Ko može imati hrabrosti doći Fatima hanumi i reći da joj se muž Ramo nalazi u nekom srpskom logoru, ako je živ, a da su joj njena dva sina ubijena na najzvjerskiji način i da joj se ni jedan od njih trojice više neće vratiti.

Ne znam, da li i kako, i da li ikako, ovo što nam se dešavalo mogu pojmiti oni ljudi koji nisu prošli kroz četničke i ustaške logore, a posebno oni koji čitav rat žive u inostranstvu. Valjalo je ljudima, pored fizičkog zlostavljanja, izdržati i psihički slamajući pritisak. Jer, koliko god dželatove tuče fizički iscrpljuju tijelo više ga ubijaju psihički; vriska, galama, razna ponižnja, vrijeđanje vjerskog i nacinalnog, razne psovke itd. Za većinu nas to je bilo gore pa mi je često naumpadao kur'anski ajet "da je zlostavljanje gore od ubistva". Svi smo sa nadom očekivali izlazak iz ove klaonice i to što prije, jer se više, prosto, nije moglo izdržati. Vrućine i usirena krva u prostoriji,

rane bolesnika koje su većinom smrdile, dovodile su do ludila. Imali smo želju da izađemo pa bilo kuda. Tračak nade u slobodu se pojavio u ponedeljak, 29. juna, kada su nas sa dva autobusa prebacili u Zvornik u prostorije zatvora. Time je završena epopeja logorovanja u Čelopeku, kojeg treba porediti sa onim u Jasenovcu. Samo su, umjesto Srba, sada i ovdje, žrtve Muslimani a ubice su oni nad kojima je ranije vršen genocid u tom logoru.

Lista zločina počinjenih na području opštine Zvornik stravično je duga. Čini se beskrajnom. Još je duža lista ratnih zločina: ubijenih, silovanih, osakaćenih...Na toj listi stotine je civila, a među njima nemali broj djece, žena i staraca. Zlikovci su, jednostavno, ubijali sve one do kojih su došli, bitno je bilo samo da su žrtve Bošnjaci-muslimani. Pol, životna dob, zdravstveno stanje žrtve- sve im to ni najmanje nije bilo važno. Jer, kako objasniti ubistva trudnica i staraca od preko osamdeset godina, kako objasniti silovanje djevojčica sa manje od deset godina, sakaćenje invalida i dječaka od četrnaestak godina? Jedini motiv zločina jeste ubiti, spaliti poniziti, obeščastiti sve što je muslimansko, sve što na bilo koji način govori o tome da je ova zemlja, ova zlehuda Bosna i te kako i bošnjačkomuslimanska...

Duge su liste i onih koji su činili i čine zla po zvorničkoj opštini. Neljudi sišli sa planina, prešli preko Drine, stavili šubare i kokarde, što su im još očevi i djedovi nosili, pustili brade kakve su im i krvavi preci imali, isukali bajonete i kame kojima su njihovi najrođeniji prerezivali grkljane muslimanske nejači, urezivali im krstove na leđima i prsima, sjekli genitalije i vadili živu novorođenu djecu iz utroba majki na izdisaju. Ožiljci od rana koje su im zadali, ne samo četnici preko Drine, monstrumi iz kaznene ekspedicije zvane "Žuti mravi", nego i komšije, Srbi

sa kojima su se nekada družili i radili zajedno. Ti ožiljci, zasigurno, nikada neće biti zacijeljeni, kao što neće biti ni zaboravljeno šta su doživjeli i preživjeli u tridesetak dana pakla između zidova Doma kulture u Čelopeku. Oni sigurno neće, a ni mi koji smo ovo pročitali ne smijemo zaboraviti šta zvijeri u ljudskoj koži rade. Nema zaborava, nema oprosta, jer kao što reče uvažena kolegica, advokat Azra Smajlović, potpredsjednik Lige za pomoć licima zlostavljanim tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu, "za mene je, i biće, izdajnik ovog naroda svako ko zaboravi i ko pothranjuje zaborav... U ovoj našoj stvarnosti, i nakon nje, zaborav bi bio veleizdaja, novi zločin, produženi genocid. Nisam za mržnju ni za revanšizam, već za pozitivno, svrsishodno pamćenje koje će nas ubuduće drugačije voditi... U sve pore budućnosti moramo utkati svečanu obavezu pamćenja." ("Una", br.554/94).

Nije, nažalost, u kazamat pretvorni Dom kulture u Čelopeku, nadomak Zvornika ,jedino stratište Bošnjaka-muslimana u zvorničkom kraju. Nije to jedino gubilište desetina i stotina čestitih i poštenih Zvorničana kojima je jedini grijeh bio to što im je vjera islam i Allah dž.š. Crne i krvlju natopljene stranice o stradanju Bošnjaka-muslimana sa ovih prostora ispisane su svjedočenjem rijetkih preživjelih koji su prošli golgotu Bijelog Potoka ili "Novog Izvora" u Karakaju, kraj Zvornika. Ubistva i silovanja, ponižavanje i zvjersko mučenje nemoćnih i nedužnih civila, dio je arsenala četnika i terorista SDS-a.

Iako je u fus-notama 1-5 već navedeno, mi ovdje, kao integralni dio ovog poglavlja, još jednom navodimo ono što su radnici, Opštinske komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločincima Živinice, uspjeli identifikovati koji se to ratni zločinci kriju pod nadimcima "ZOKS", "PUFTA" i "KOBRA". Evo i njihovih imena:

-Lice po nadimku "ZOKS" je ratni zločinac IVAN TADIĆ;
-Zlikovac sa nadimkom "PUFTA" jeste ŽELJKO KRSMA NOVIĆ, iz sela Gornji Radalj, opština Mali Zvornik, Srbija;
-Zločinac koga preživjeli zatočenici iz Čelopeka znaju po nadimku "KOBRA" je DRAGAN DAMJANOVIĆ iz sela Tršić, opština Zvornik;
-Zlikovac sa nadimkom "ŽUĆO" u stvari je komandant zlo glasne paravojne formacije "Žuti mravi" a negdje se spominju i kao "Žute ose", iz Srbije, po imenu VOJIN VUČKOVIĆ iz okoline Šapca, koji je, kao što je već navedeno, rođeni brat najsurovijeg među njima DUŠANA VUČKOVIĆA, zv. "Repić" (nadimak je dobio po dugoj kosi svezanoj u vidu konjskog repića).

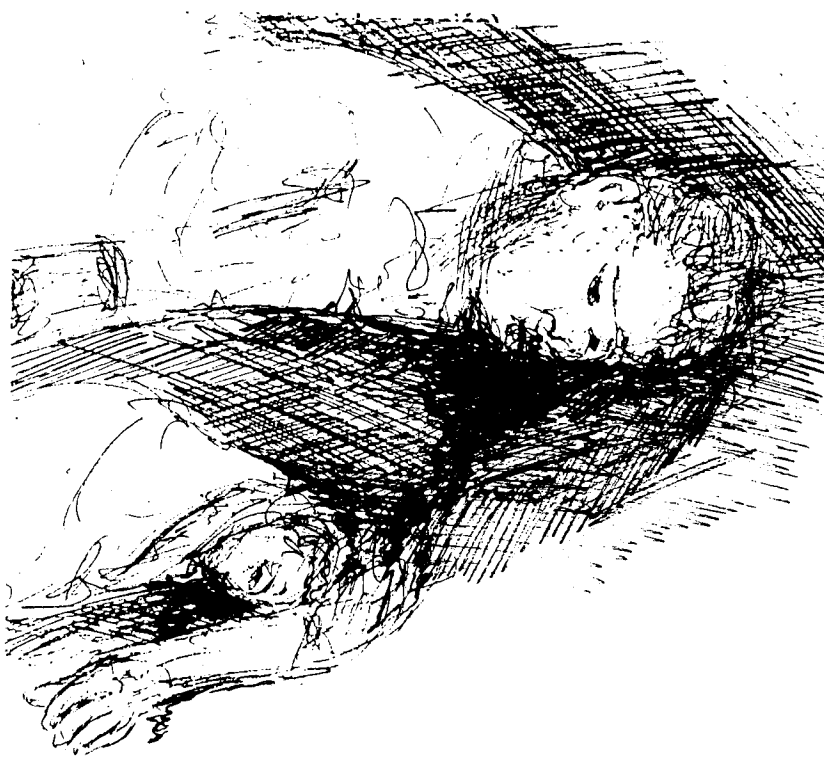

OD ČELOPEKA DO BATKOVIĆA

Znam da su nas u Čelopk vozila tri autobusa, a sada nisu bila ni puna dva. Razmišljam o tome da se više nećemo sresti sa osobama, s kojima smo još prije mjesec, kad smo odlazili u Čelopek razgovarali i na slobodu mislili. Sada osjećamo ko nam sve nedostaje. Moglo se desiti da sada u ovom autobusu sjede oni umjesto nas, a mi na njihovim mjestima. Allahovom voljom stvarnost je obrnuta. Razmišljam o tome hoće li iko od nas doživjeti da ponovo vidi i osjeti slobodu. Hoće li moći potomstvu ispričati šta se to dešavalo jednoj generaciji od njihovih dojučerašnjih komšija i kroz kakve je sve golgote ova generacija prošla. Razlika Divič-Čelopek je nekih 5-7 kilometara. Znao sam i to da tamo gdje idemo nije mnogo bolja situacija i da nas i tamo očekuju stražari, možda gori od ovih koje smo napustili. Ali smo jednostavno htjeli promjenu. A sve je bilo kao i dole. Razlika je jedino u tome što su prestala ubijanja, a jedno vrijeme i tuče. Jedino novo je bio malo bolji tretman ranjenika i puno više vode kojoj smo se više radovali nego li čemu drugome. Mogli smo se okupati i malo veš oprati, i sve to hladnom vodom. Bilo je ljeto pa nam hladna voda nije ni smetala. Srećna okolnost za naše ranjenike bila je i ta što ih je u zatvoru počela posjećivati dr.Nataša, inače hirurg, koja je, kad je čula za našu tragediju, samoinicijativno izdejstvovala dozvolu za posjete. Dolazila je tri puta sedmično da bi previla ranjenike i ukazala im stručnu medicinsku pomoć. Često je, od svojih para, donosila i hranu i cigarete, mada uz veliki rizik. Njen dolazak je bio spas za većinu ranjenika i ovo treba imati

posebno u vidu. Zbog toga je i sama imala ličnih neugodnosti. Ona je tom prilikom pokazala svu etiku koja krasi ovu plemenitu profesiju pa se nadamo da će ovo i drugi saznati i cijeniti. Iako se kod vlasti žalagala za hiruške intervencije za osobe kojima je ona bila neophodna, toj želji joj nije bilo udovoljeno.

Dok smo mi boravili u zatvoru, Srbi su vršili potpuno etničko čišćenje Zvornika. Vozovi su iz Malog Zvornika perma Loznici i dalje svaki dan vozili Muslimane, koji su sa sobom mogli ponijeti samo onaj nužni zavežljaj, koji je opet bio pregledan na mostu pri prijelazu u Srbiju. Novac i vrijedne stvari su bili oduzimani. Posljednja grupa muhadžira je napustila Zvornik devetog jula, čime je na taj dan Zvornik bio etnički potpuno očišćen od Muslimana. Osim logoraša u njemu, praktično, nije ostao ni jedan musliman. U slijedeća dva dana Zvornik je ponovo bio naseljen, ali sa srpskim življem. Već na srpski praznik "Petrovdan" svaka muslimanska kuća je bila naseljena novim, srbskim življem. Taj čin je svečano proslavljan uz pjesmu i pucnjavu skoro cijelu noć. Veći broj ljudi je iz zatvora išao na teže fizičke poslove po gradu, a neki su bili primoravani da pljačkaju privatne radnje Muslimana a vrijedne mašine (pekarske, mesarske i sl.) pripreme da ih četnici odvezu svojim kućama u Srbiju.

U zatvoru smo ostali sve do petnaestog jula 1992.g. Taj dan su sve zatvorenike popisali, a bolesne i ranjene su pisali na poseban papir. Rečeno nam je da ćemo ići do Bijeljine, a odatle prijeko u Srbiju, da bi dalje bili prebačeni prema Subotici a onda dalje u Evropu. Ranjenima i bolesnima nisu dozvolili izlazak iz zatvora. Nas su potrpali u tri autobusa, zajedno sa još nekim zatvorenicima koji su bili u drugim zvorničkim zatvorima. Bilo nas je 83, a isto toliko logoraša je natovareno iz zatvora u "Ciglani", "Novom Izvoru", "Ekonomiji" i dr. Pri ulasku u autobus

bilo nam je naređeno da glave oborimo predase, sve dok ne dođemo na odredište.

Na putu prema Bijeljini, prolazeći kroz Kozluk, primijetio sam porušenu džamiju u Kozluku. Samo joj je zid prema kibli stajao uspravno, dok je pred džamijom bager utovarao ostatke od porušene džamije. Svi smo tada duboko uzdahnuli za porušenom nekadašnjom ljepoticom koja je krasila ovaj kraj. Mili Allahu, zar su nam i ove najsvetije stvari oskrnavili? Prvo su ljude iz ove mahale istjerali 27. juna, potpuno je etnički očistivši a u njihove domove svoju bagru iz Kalesije i Živinica uselili, da bi na kraju oborili i jedini simbol koji je govorio o postojanju prognanih na ovim prostorima.

– Idući dalje prema Bijeljini prolazimo kroz Pilicu, najokorjelije leglo četnika. Kroz glavu mi prođe stravična slika ljudi koji su ovdje prošli sve golgote, mučenja i na kraju svi do jednog, po pričanju očevidaca, pobijeni. Njih 755 iz Đulića, Klise i Dubokog Potoka. Njhova djeca ostadoše siročići maleni, žene obeščašćene i to na džamijskom prostoru, čime zlikovci želiše oskrnaviti, kod muslimana, dvije časne svetinje: Božiji hram i islamski moral. Ko ovo čuje, a oprosti, ili olahko preko ovoga pređe, neka mu je haram svaka stopa zemlje Bosne kojom kroči i neka je na njega prokletstvo do Sudnjega dana!

– Desetak minuta vožnje dalje i ulazimo u Janju. To je nekada bilo najveće muslimansko naselje u Bosni, sa preko dvanaest hiljada žitelja u jednoj mjesnoj zajednici, a nije im dozvoljeno da budu opština. Nekada su se ezani horili na sve strane, a selam bio pozdrav na svakom koraku. Sada osjećamo da je sve zamrlo. Vrlo malo ljudi prolazi ulicama i to samo oni koji moraju nešto kupiti ili uraditi. Nekada su bili ponosni i gordi a sada, izdani od svoje braće iz Tuzle i okolnih mjesta, moraju biti poniženi i predani u ruke dželatima. Janja je bila simbol mo-

ći muslimanskog seljaka i nada da muslimanski čovjek neće ogladniti.

I napokon Bijeljina. Razmišljamo hoćemo li dalje ili će nas tu negdje strpati. Prođosmo kroz grad kojeg krasiše džamije sa svojim munarama. Ipak se osjeti da je i tu život zamro. U samom gradu je, prije rata i pokolja muslimana, živjelo uglavnom muslimansko stanovništvo, dok su Srbi bili po okolnim selima. Znam dobro da su u Bijeljini pali prvi šehidi, neka im je rahmet duši, i Džennet od Allaha. Na svakom koraku se primijeti prisustvo neprijateljske vojske. Odosmo dalje iz grada, ali ne prema Rači kako smo se nadali, već prema Savi. Po prvi put u životu čitam natpis na ulazu u jedno selo, **Batković.** Malo dalje od sela dolazimo do poljoprivrednog dobra sa štalama i hambarima za žito, a u krugu tih prostora primijetismo pravi logor opasan bodljikavom žicom, prepun ljudi. Tako, dakle. Umjesto obećana puta u "Evropu" dovode nas u ovaj, već pripremljen, logor, koji bi nadalje trebao biti nekakav naš dom, dok dušmanin ne vidi šta će sa nama raditi. Znali smo da nam nije sjediti, već, da moramo biti spremni na ono najgore što se već dešavalo ranije.

LOGOR BATKOVIĆ

Na izlazu iz autobusa pripremljen nam je "dobar doček". Odmah su nas postrojili uza zid, objasnivši nam naš položaj i mjesto gdje smo došli. Napravljen je špalir kroz kojeg je morao svako proći, a pri tome je svako dobio po koju po leđima. Tako smo, eto, dovedeni u ograđen prostor u kojem se već nalazila velika grupa logoraša, ovdje ranije dovedenih.

Logor Batković je bio smješten na poljoprivrednom dobru "Batković", odvojen od istoimenog naselja nekih dva do tri kilometra, a od Save ga je dijelila skoro ista razdaljina. To je kompleks zgrada napravljen za potrebe poljoprivrednog dobra, koji se sastojao od dva velika novoizgrađena hambara, za ostavu pšenice i žita, dužine po 50 a širine 20 metara. Krov je bio od selonita, bez betonske ploče, a zgrada je imala puno prozora, bez stakla, na kojima su bile ugrađene rešetke. Zgrada je imala sa obadvije strane po dva velika otvora kroz koja su ulazile poljoprivredne mašine. Dolje su bile betonske ploče. Uz ove dvije nove zgrade bilo je još nekoliko starih zgrada u kojima je čuvana stoka. Ono što se odmah dalo zapaziti bio je novi, u žicu, ograđeni prostor dužine 40 metara a širine 15-20 metara. Na obadvije strane ovog prostora bile su postavljene novoizgrađene kule stražare, po uzoru na one iz njemačkih logora i logora Jasenovac. Na njima su stršili naoružani stražari. Logor je bio prepun ljudi koji su dovedeni prije nas na nekoliko dana, a u vrijeme našeg dolaska imali su ručak. U ruci su držali vojničke zdjele i jeli ono što se zove hrana. Jedni su ustajali pre-

davali zdjele drugima, a ovi uzimali hranu i zauzimali slobodna mjesta u krugu logora. Zapazili smo da se zdjele i kašike ne peru. Pri našem ulasku ljudi su se odmah interesovali: ko smo i odakle smo? Svi su bili naćelavo ošišani. Bili su svi smješteni u jednom hangaru, njih oko 1300. Zamislite prostor dužine 40, a širine 20 metara, i na to mjesto treba da se smjesti hiljadu i tristotine ljudi, kojima je to prostor i za spavanje i za kretanje, obavljanje nužde i ostale aktivnosti. Saznali smo da su prije nas u ovaj logor dovedeni jludi iz Kalesije, Vlasenice, Bratunca, Brčkog, Brezova Polja, kao i iz nekih okolnih opština. Našim dolaskom ukazala se potreba za novim smještajnim prostorom, pa su za naš smještaj obezbijedili veliki vojnički šator, koji je postavljen odmah u istom prostoru koji je ograđen bodljikavom žicom. Za prostirku smo koristili slamu iz obljižnjeg silosa, koja nam je bila ujedno i ležaj i pokrivalo. U lijevom ćošku logora je bio improvizovani poljski WC, a u desnom tek postavljena vodovodna cijev sa nekoliko slavina. Ako nema hrane, vode je bar dovoljno. U logoru je postojao "kućni red". Ustajanje obavezno u pet sati uz glasan pozdrav "srpskom vojniku" što otvara vrata, a zatim svi na umivanje i obavljanje fizioloških potreba. Doručak je oko pola sedam. Poslije, radnici idu na prisilan rad, zavisno od potrebe. Za one koji ostaju u hangaru pravilo je da vrijeme od 8-11 moraju provoditi zatvoreni u hangaru, bez kretnji, razgovora, u sjedećem položaju sa rukama ispred sebe i to stavljenim na koljena, koja su tom prilikom u savijenom položaju, a glava strogo mora biti oborena. Od jedanaest do ručka bili su dozvoljeni samo nužni izlasci. Od ručka pa sve do petnaest sati bila je šetnja po krugu, a poslije opet zatvaranje u hangar i opet po istim pravilima stroga šutnja i pogled predase. Pred večeru opet izlazak i šetnja po krugu sve do postrojavanja. Zatvorenici su bili raspoređeni po vodovi-

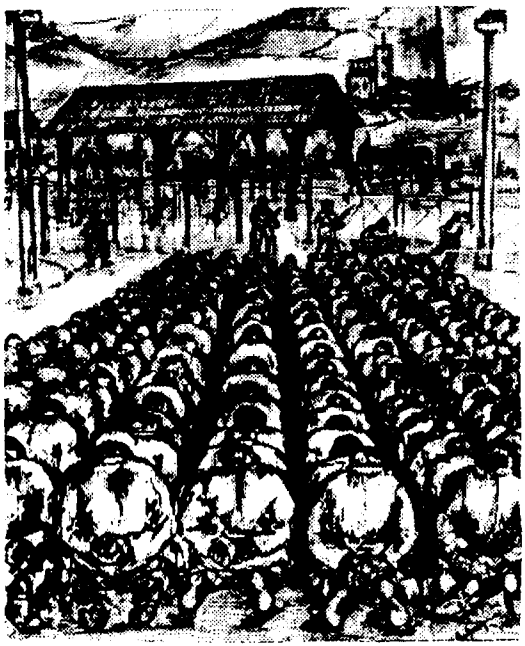

ma i tako su se morali postrojavati. Bila je glasna prozivka uz još glasnije odazivanje a zatim brzi ulazak unutra, i to trčeći. Na vratima su stražari obavezno udarali prolaznike kundacima, pendrecima i onim što su imali. Obično je svaki treći, po redu, dobivao udarac. Poslije toga bi vrata zatvorili velikim katancima i tada je nastupalo povečerje. To je, uglavnom, bio stalni režim nekoliko mjeseci. Onda su se neke stvari promijenile a mnoge pogoršale.

Prvu noć na postrojavanju logorski komadir straže, Mišić Ljubiša, je nastojao da nas politički ubijedi kako smo mi prepušteni njima u logoru, jer se o nama niko ne želi brinuti.Tuzlanske vlasti ne žele pregovarati o našoj razmjeni, već "traže pšenicu i municiju za zarobljene Srbe". Nastojao je da nas ubijedi kako mi doživljavamo ovaj egzodus samo zato što je tražena suverena BiH. Govorio je: "Da vam je ostao Fikret Abdić na vlasti ne bi vam se ovo desilo, jer bi on ostao u sastavu Jugoslavije", a onda, pošto on niječe da smo mi narod već samo vjerska zajednica, bili bismo "Srbi-muslimanske vjeroispovijesti".

Prvih dana je, uglavnom, bilo navikavanje na logorski život. Družili smo se sa drugim logorašima i od njih saznavali o

njihovoj sudbini koja je prethodila logoru Batković. Tako smo saznali da su logoraše sa Kalesijske opšine doveli iz Kusonja, Capardi, Matkovca, Šehera, Lika, Sajtovića i Jelova Brda. Prvo su ih odveli u Osmake, a zatim u Papraću. Iz Papraće su zajedno sa mještanima Muslimanima bili pokupljeni i odvedeni u Šekoviće, a odatle u logor "Sušica". Odvedeno ih je preko tri stotine, od kojih je samo jedna polovina, kasnije, dovedena u logor Batković. Ostali su na putu od Osmaka do Batkovića odvođeni i neki su ubijeni a o ostalima se ništa ne zna. Još teže su prošli muslimani Vlasenice i okolnih sela. Sami Vlaseničani su nam pričali o strahotama kroz koje su prošli, naročito u logoru Sušica. Bio je to logor poput logora Čelopek, i u nejmu su ljudi masovno umirali.

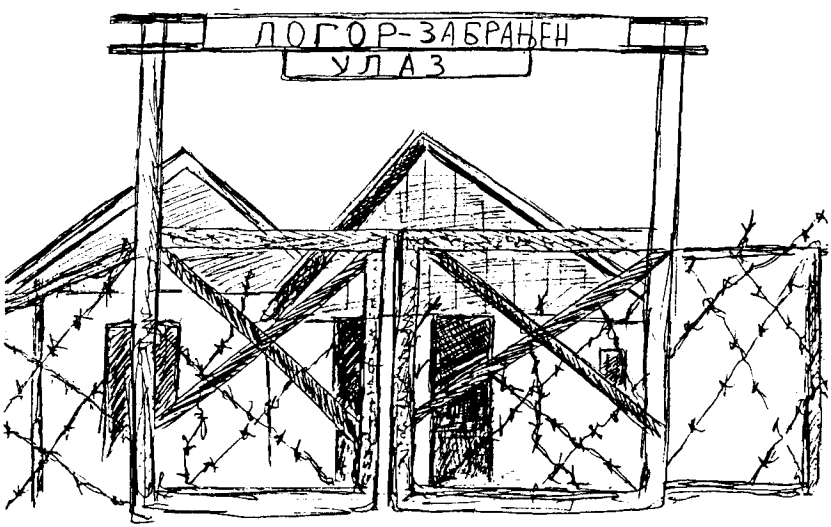

Tako je Ljiljan objavio natpis novinara New York Times Service, Rogera Cohena, koji kaže: "da se dvije godine poslije zločina u ovom logoru, pojavio srpski čuvar logora Sušica i još nekoliko preživjelih Muslimana da posvjedoče o operaciji logor, tog masovnog poligona za sistematsko iskorjenjivanje Musli-

mana. Čuvar Pero Popović koji je dezertirao iz srbijanske armije u januaru 1993. godine kaže da su pogubljenja u logoru bila pojava iz noći u noć i da je jedna jedinica jugoslovenske vojske otvorila put za "čišćenje" Vlasenice, okruživši i razoružavši muslimansko stanovništvo na nekoliko sedmica prije nego je počeo rat. Sušica, bivši armijski depo, započeo je svoj rad u maju 1992. godine i za mjesec dana radio je velikom brzinom. Dirigent postupka bio je Srbin, tridesetih godina, po imenu Dragan Nikolić, koji je bio poznat pod nadimkom "Jenki" - kaže Popović a i preživjeli iz logora...- Svaku večer Nikolić, koji je imao vitku figuru i nazalni glas, ulazio je u hangar i upirao prstom na muškarce ili, često, listu sa imenima. Uskoro nakon toga ljudi u hangaru bi začuli pucnjavu. Izvedeni muškarci se nikada nisu vraćali. Popović kaže da su oni, uglavnom, bili poredani u liniju nasuprot dalekovodnom stupu i bili strijeljani. Nikolić i njegovi prijatelji su često pili,- kaže Zimić Zijad, koji je odveden u Sušicu 2. juna kao jedan od prvih logoraša-. Zavladala bi mrtva tišina kada bi oni ušli a mi smo morali pognuti glavu. Čini se da nije bilo nikakvog pravila. Oni bi samo ušli pijani i prstom pokazivali na ljude. Ubijanja malih grupa su se vršila u logoru, neposredno izvan hangara. Ali egzekucije većih razmjera, -koje su se općenito događale kao kaznena mjera zbog pogibije nekog Srbina u borbi- vršene su kod obližnje uvale zvane Han Ploča. Muškarci su ubacivani u kamion, odvođeni do ivice uvale, udaljene oko pet milja, a onda su strijeljani kako su izlazili iz vozila, -kaže on. Dovođene su grupe mlađih vojnika da izvrše egzekuciju. Tijela su padala u uvalu i zatrpavana buldožerima." Popović kaže: "sredinom juna, prisustvovao sam pogubljenju 26 ljudi kod uvale. Jedan muškarac je pobjegao, otrčavši u šumu čim je izletio iz kamiona. Najmanje hiljadu ljudi je pobijeno tamo. Pogubljenja su se u početku

obavljala u toku dana, ali kasnije su sva bila u toku noći. Nikolić je oduzimao sve što je bilo vrijedno od Muslimana, -kaže Popović-. Jedna žena mi je ponudila 18.000 DM da sredim njeno oslobađanje. Bilo je skoro dvadest hiljada muslimana na općini. Pa možete zamisliti koliko je novca prikupljeno." Ovako je boravak u Sušici opisao novinar Roger Cohen, objavljen u listu Ljiljan. U Ljuljanu se, takođe, navodi da je logor Sušica smješten u blizini Vlasenice, i da je u njemu pogubljeno preko tri hiljade Muslimana a hiljade pozatvarano prije progona, i da je logor započeo svoj rad 2. juna. Već u septembru nije bilo ni jednog Muslimana u Vlasenici. Sličnu sudbinu su doživjeli i mještani bratunačke opštine. Pošto je njih veliki broj stradao u samom gradu na gradskom stadionu, vrlo ih je malo dovedeno u Batković, negdje oko pedeset.

Naviše logoraša je u Batković dovedeno iz Brčkog i Brezovog Polja. Pošto je preko Brčkog vodio jedini put za Krajinu, Srbi su sve uložili da Brčko brzo osvoje i naprave koridor prema Banja Luci. U gradu su pretežno živili Muslimani, oko 80%, pa je prolaskom koridora kroz njega muslimanski živalj bio na udaru svim koljačima koji su prolazili tim putem iz Srbije prema Krajini i obratno. Zato su u tom gradu egzekutori osnovali posebna mjesta za što veću likvidaciju muslimana. U samoj Luci, po pričanju očevidaca, ubijeno je preko pet hiljada, uglavnom uglednih Muslimana. Preko pet stotina njih je dovedeno iz Luke u Batković, a kasnije oko 150 iz svojih kuća. Imali su sreću da, iako najbrojniji u logoru ipak, najprije napuste logor kroz razmjenu.

Brezovo Polje je smješteno na putu Bijeljina-Brčko, na desnoj obali rijeke Save, udaljeno petnaestak kilometara od Brčkog. Bilo je nastanjeno, uglavnom, muslimanskim življem, oko 90%. Agresijom na BiH bili su sa svih strana blokirani i

jedini im je spas bio preko Save u Hrvatsku. Međutim, oni biraju život sa Srbima, predaju im oružje, iskazuju svoju lojalnost, te osnivaju vod vojnika iz svojih redova, koji oblače srpske uniforme, da bi se "branili od Hrvata iz Hrvatske". To je trajalo sve do Kurban Bajrama kada ih srbi demobilišu i odvode u Luku u logor. U Luci neki bivaju ubijeni, a najveći broj njih biva prebačen u logor Batković. Oko tri stotine njih je dovedeno u Batković. Žene i djecu su jedno vrijeme držali u Brezovom Polju, ali su ih kasnije, u avgustu, natovarili u autobuse i preko Bijeljine i Zvornika poveli prema Kalesiji. U Capardama, nadomak linije razdvajanja, žene i djevojke kao i maloljetne djevojčice su izvedene u obližnje šupe i kuće i sve redom silovane. O tome postoje i pismene zabilješke prema izjavama očevidaca pred tuzlanskom komisijom za istraživanje ratnih zločina, i biće priložene svjetskom javnom tužilaštvu, ako se kada bude moglo suditi svim ratnim zločincima. Poslije obeščašćivanja su prebačene, odatle, na slobodnu teritoriju.

U Batkoviću je bilo još i logoraša iz svih opština sjeveroistočne Bosne koje su Srbi okupirali a ljude doveli u logor. Bio je tu samo manji broj njih, jer su to, uglavnom bili radnici koji su prije rata radili po ovim opštinama pa ih tu rat zatekao (Lopare, Ugljevik, Bijeljina). U Batković su dovođeni i ljudi koji su se vraćali sa radova u Srbiji, a željeli su proći kroz Bijeljinu ili Zvornik prema slobodnim teritorijama, kako bi se vratili svojim porodicama. Njhov put se prekida na autobusnim stanicama Bijeljine i Zvornika i dalja sudbina im je bila logor Batković ili istražni opštinski zatvori, u kojima se, uglavnom, okončava njihov život.

Postoje svjedoci koji tvrde da je Batković, prije nego je formiran kao logor, bio mjesto gdje su egzekutori po okupaciji Bijeljine dovodili bijeljinske Muslimane i ovdje ih masovno ubijali. Prije toga su ih tukli do besvijsti, baš u ovim hangarima, a

poslije odvodili iza onih ogromnih silosa slame i ubijali. Poslije su tovareni u kamione i odvoženi u neku od močvara na Savi i tu zatrpavani. Muslimani u Bijeljini su pričali o masovnim odvođenima ljudi u nepoznatom pravcu, kao i o nestajanju čitavih familija iz pojedinih ulica, a nekada su i čitave ulice za noć očišćene. Bili smo svjedoci dovođenja bijeljinskih muslimana u logor Batković koje su mučili do iznemoglosti, a poslije su, uglavnom, mnogi podlegli od posljedica mučenja. Tako su četnici jedne noći doveli nekoliko Muslimana iz Bijeljine koje su tu noć tukli, a vriska i jauci tučenih su se čuli daleko. Mi smo toliko bili preplašeni i mislili smo da ljude žive gule i peku. Tu noć od posljedica tuče umro je jedan profesor, musliman i jedan zlatar. To su bili Husejn Ćurtić i Ferid Zečević. Ovaj teror nad logorašima je bio svakodnevni a njega su uspostavile logorske starješine. Egzekutori su bili logorski stražari. Bili smo prinuđeni da se tih dana privikamo na taj režim a ubrzo smo i na vlastitoj koži počeli osjećati bol tog terora. Četnici su nas u logor doveli 15. jula. Poslije nas, na dva do tri dana, doveli su 28 Muslimana i dvije žene, iz Rogatice koje su prije toga držali u tamošnjim zatvorima. Samo su njih 28 doveli u logor Batković a ostali su pogubljeni još u Rogatici. Muškarce su smjestili sa nama u šator, a žene su smjestili u jedan mali šator. Dva dana iza toga iz Janje i Bijeljine doveli su više Muslimana koji su tamo boravili kao muhadžiri.Crveni Krst Janje pozvao je da se prijave svi koji nisu iz Janje ili Bijeljine, radi evidentiranja, a kada su ovi došli da se prijave četnici su ih potrpali u autobuse i doveli u logor Batković. Tako su ljudi, umjesto utočišta i pomoći kod Crvenog Krsta, uz blagoslov tog Crvenog Krsta, dospjeli u logor.Tom prilikom je dovedeno nekoliko bijeljinskih muslimana, a mi znamo imena tek nekih (Alija zvani Konjanik i jedan mesar). Njihovim ulaskom u logor počinju svakodnevna čet-

nička udaranja i maltretiranja i to u svako doba dana i noći. Alija Konajnik je bio oženjen Srpkinjom a u vrijeme okupacije Bijeljine za opkladu je odjahao pred kafanu "Ravna Gora" u kojoj su odsjedali "šešeljevci" i drugi najokorjeliji četnici. Ušao je u kafanu da nešto popije, no na njegovu žalost, time je navukao bijes prisutnih i završio u logoru. Prije toga su ga odveli u bijeljinski zatvor gdje su ga tukli toliko da mu je cijelo tijelo promijenilo farbu na crno. Dolaskom u logor njegov položaj se nimalo ne mijenja na bolje, već ga svaki dan stražari tuku svim i svačim, dok i on i oni koje su zajedno sa njime tukli ne bi popadali sa nogu.

U logoru smo imali "beretku jedan", Nedima Mostačevića, iz Gornje Tuzle, koji je zarobljen sa puškom u ruci u Gornjoj Tuzli pa su ga četnici zbog toga zvali "beretka". Dolaskom u logor Kuralić Mirsada koji je zarobljen na kalesijskom ratištu u Memićima, imali smo i "beretku dva". Njih su svaki dan, bar po tri puta, tukli do iznemoglosti pa smo ih, obično, unosili u hangar. Nad njima su se najviše iživljavali Begović Gligor i Nikolić Veselin, mada ni drugi nisu prema njima bili nimalo bolji. Naročito se krvnički, prema svim logorašima, odnosio Gligor koji je za najmanju sitnicu tukao svakoga a posebno je imao "apetit" da tuče ovih desetak zatvorenika koji su se nalazili na "crnoj listi" kod stražara. Po uzoru na njega isto je radio i Veselin. Logor se iz dana u dan sve više punio, a stražari su, pri dolasku svake nove grupe, pljačkali njihove vrijedne stvari, a onda ih tukli motkama, lancima, puškama, kamenjem i drugim što su imali na raspolaganju. Te noći je umro, od posljedica tuče, Sead Delić kojega je tukao čak i ljekar koji ga je trebao pregledati. Jednom Brčaku zvanom "Ćevap" slomili su vilicu i oštetili oko. Metod fizičkog mučenja ponavljao se svaku noć. Ljude su masovno iz hangara izvodili vani i pred ulazom tukli

dok se krvnici ne bi zadovoljili. Onda su počeli i nas iz šatora izvoditi i tući. U šator bi upadao jedan od stražara i povikao: "dežurni, daj dvojicu!" Onda bi dežurni morao izvesti dvojicu između nas i predati ih stražarima koji bi ih onda počeli tući. Nakon toga došao bi po još dvojicu i tako sve dok krvnici ne bi zadovoljili svoje krvničke strasti tučom logoraša.

Među egzekutorima tih noći bilo je i nekoliko Muslimana.To su, uglavnom, bili vojnici bivše JNA koji su demobilisani iz te vojske početkom rata i dovedeni u logor Batković. Među njima je posebno povlašteno mjesto kod logorskih vlasti imao Brodlić Omer kojeg su zvali "Vukovarac". Imao je orden kojeg je dobio od srpske vojske za iskazanu hrabrost na Vukovaru. Isti je i Bekrić Esad iz Tešnja koji je bio, u toj bivšoj vojsci, vojni policajac, a dolaskom u ovaj logor dobio je istu ulogu, pa se i mogao tako ponašati. On je to obilato koristio tukući Muslimane. Treći

egzekutor, možda gori i od samih stražara, bio je Zahirović Džemal zvani Špajzer iz Zenice. U logoru je bio postavljen za redara. Imao je ovlaštenja da radi prema vlastotoj želji, samo da se održava "red". Dobio je, čak, čin desetara i jedan veliki vojni pendrek kojeg nije ispuštao iz ruku. U vrijeme dijeljenja hrane i u vrijeme postrojavanja često bi se vulgarno izražavao, psujući nam svima majku, djecu, žene i najsvetije stvari a neke pojedince je naročito vrijeđao psujući "J... vas Alija". Po vlastitom nahođenju je prosipao ručak ljudima, tukući ih pendrekom, čizmama ili kamenom po glavi. Mnogi su ljudi njegovom zaslugom ubijeni a mnogi mučeni. Tako su jedno veče, u mjesecu avgustu, pred postrojavanje, dovedena četvorica iz Teočaka koji su se vraćali sa rada u Srbiji. Skinuli su ih iz autobusa i doveli u logor. Bili smo na postrojavanju kad su ih počeli tući Gligor Veselin i Špajzer, a tukli su ih toliko da je jedan od njih tu noć umro. Drugi je ostao invalid jer su mu kičmu prebili. Preostala dvojica su zadobili velike ozljede. To se tako ponavljalo sa svim pridošlim logorašima.Osim tuča i različitih mučenja, mučili su nas i glađu. Hrane je bilo vrlo malo a i ono što je dolazilo bilo je veoma malo i mizerno. Hljeb su rezali na više od deset kriški, nekada i dvadeset. "Kuhanje" je češće bilo sama voda. Rijetko se u "kuhanju" moglo šta vrijedno naći. Često smo dobivali kuhanje sa grahom a u činiji se nijo mogao naći ni grašak. Svi smo bili toliko smršali da smo podsjećali na kosture iz Remarkove "Iskre života".

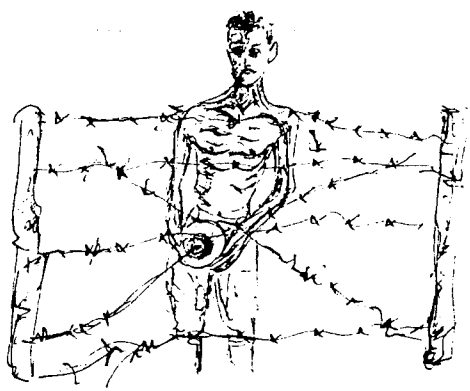

Nešto bolja situacije je bila za one logoraše koji su izlazili van kruga na rad. Oni koji su radili na berbi voća mogli su pojesti pokoju voćku i time ublažiti glad. Ali su oni imali drugi problem. Često su ih na tim radovima maltretirali i udarali pa su ljudi radije ostajali u logoru, makar bili i gladni. Najteže je bilo radnicima koji su morali ići sa četnicima u Koraj i u Mrtvice koji su morali, umjesto četnika, čistiti prostor sa strane puta kako bi se četnički tenkovi lakše kretali. Njih je vodila grupa pravih četnika, bradonja koji su ih tukli na svaki zastoj, a ni pomisliti nisu smjeli da uzmu, na očigled četnika, bar koju voćku. Svi su se iz Mrtvica i Koraja vraćali sa ogromnim modricama po tijelu zadobijenim od drvenih palija i električnog kabla kojima su ih udarali. Drugi su vođeni na obližnje parcele šećerne repe da čupaju korov i travu. Tom prilikom su masovno koristili za jelo tu, iako neopranu, repu samo da stomak malo napune. Jedna grupa mehaničara i mašinskih radnika bila je raspoređena po obližnjim radionicama za opravku poljoprivrednih mašina. Većina je logoraša prvi mjesec dana u hangaru bila bez konkretnih zanimanja.

Jedan dan su iz Koraja pobjegla dva logoraša pa je tu noć došla grupa egzekutora, koji su predstavljali kazneni vod, a predvođeni "vojvodom" iz Bijeljine. Kao odmazdu za bijeg te dvojice logoraša, tukli su, to veče, do iznemoglosti većinu logoraša. Ovakve tuče su redovno ponavljali sve dok logor nije bio registrovan kod međunarodnih organizacija, posebno kod MCK. Početkom avgusta se "tek saznalo" za ovaj logor, pa je MKCK vršio pritisak na Srbe da dozvole međunarodnim organizacijama posjetu logoru, te da se logor kod svih organizacija registruje. Srpske vlasti su, uglavnom, ubjeđivale "Svijet" da Srbi ne drže nikakve zatvorenike niti da imaju ikakvih logora. Tek kad su uvidjeli da neće moći dalje lagati, niti neke logore

sakriti, dozvolili su ulazak Međunarodnog Crvenog Krsta u logore da ih registruje i evidentira logoraše u njima. Prva grupa delegiranih od MKCK da posjeti logor Batković ušla je u logor tek osmog avgusta, konstatovala postojanje logora, razgledala položaj zatvorenika, a tek 17. avgusta je došla sa potrebnim papirima za popis logoraša. Logorske vlasti su se na vrijeme pobrinule da sklone one logoraše za koje nisu željeli da za njih sazna ostali dio svijeta. Maloljetnu djecu, starce, bolesne kao i one koje su mnogo tukli, na dan kad je trebao doći MCK, pokupili su u autobuse i odveli u obližnju šumu i tamo ih držali dok se posjeta završila. Tako će se ta režija stalno ponavljati pri ulasku u logor bilo kakvog novinara ili nekoga od ljudi iz MCK. Posebno su krili ljude koje su stalno tukli jer su ti ljudi imali tako vidljive tragove tuče da su se Srbi plašili da svijet sazna za te golgote jadnih ljudi. Takve su sklanjali, obično, u susjedne štale ili kukuruzna polja. Tako unesrećene logoraše su zvali "specijalci", pa kad bi neko najavio dolazak u posjetu logoru Špajzer bi uzviknuo: "Hajmo specijalci, brzo!" psujući im pri tome majku i sve ostalo. Bilo ih je desetak.

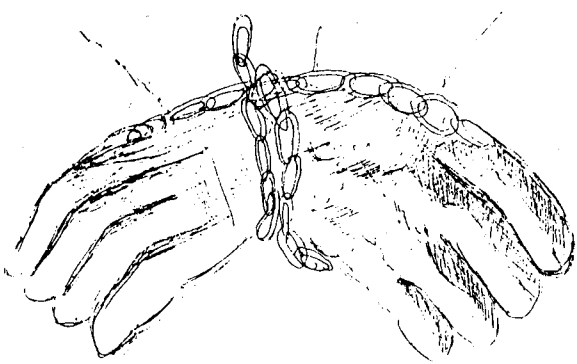

Osim ovih manipulisanja, logorske vlasti i stražari su koristili sve podmukle metode varanja međunarodnih organizacija. Glumili su da su Srbi u svemu ovome nevini ili ponajmanje krivi a da logoraši imaju sva prava po međunarodnim konvencijama o zaštiti ratnih zarobljenika". Pri posjeti jednog američkog kongresmena sa predstavnicima

za ljudska prava našem logoru, Srbi su iz Bijeljine za tu priliku doveli nekoliko njihovih specijalaca koji su se obukli u civilna odijela i bili su raspoređeni po hangaru među logoraše da ne bi neko od logoraša posjetiocima rekao nešto što se logorskim vlastima ne dopada. Ako bi slučajno neko od logoraša na engleskom jeziku pričao sa gostima bio bi, kasnije, odveden na "saslušanje" gdje je redovno "lijepo počašćen".

Svi smo se obradovali tog sedamnaestog avgusta, kada je među nas došla grupa ljudi iz MKCK koji su uspjeli da popišu većinu logoraša. Prvi put smo, tom prilikom, u svijet poslali poruke članovima svojih obitelji da smo još živi i gdje se nalazimo. Poruke porodicama da smo još uvijek živi dovoljno govore u kakvom se stanju mi nalazimo. Drugo se ništa nije ni smjelo pisati jer je vršena cenzura. Na kraju je obavezno moralo stajati "Sabirni centar Batković". Svaki onaj ko je napisao logor Batković, a posebno oni koji su dodali i koncentracioni, bili su odvođeni na posebnu "proceduru i obradu". Međutim, smatrali smo da je razumnim ljudima i to dovoljno da shvate čime se dušmani sve služe u obmanjivanju svijeta i vjerovali smo da će te posjete ubrzati razmjenu ili kompletno oslobađanje. Taj dan je MKCK konstatovao da se u logoru nalazi 1565 logoraša iako mi znamo da popisom nije obuhvaćen veliki broj logoraša koje su Srbi krili. Po međunarodnim konvencijama djeca, bolesni, starci i još neka lica nisu se smjela držati u logorima i ovim popisom bi takvi automatski bili oslobođeni a to četnicima nikako nije odgovaralo.

Upravnici logora su bili: prvo PETAR O. DMITROVIĆ a kasnije ĐORĐE VASILJEVIĆ, inače potpukovnici bivše JNA. Oni nisu direktno kontaktirali sa zatvorenicima ali su zato imali posebne ljude koji su, umjesto njih, obavljali posao. Upravnici su za sve morali znati. Glavni oficir za kontakt sa logorašima je

bio vodnik VELIBOR (VELJA) STOJANOVIĆ iz Rače. On je bio lični naredbodavac kako i šta treba raditi u logoru, kako organizirati život i rad, gdje postaviti stražu, a ujedno je i sam postavljao komandire straže i vršio nadzor nad njima. Često je nosio tamne naočale pa nikada nisi mogao znati gdje, kako i koga gleda. U prvo vrijeme je bio alfa i omega u logoru. Često je bio prisutan kada su ljude izvodili da tuku, a nekada je i sam naređivao koga treba tući. Bio je stalno sa logorašima i znao je za sve što se dešava u logoru. Većina nas smatra da je on neposredno rukovodio logorom pa ga zbog toga treba smatrati odgovornim za sve tuče i ubistva koja su se dešavala, jer su sva bila sa njegovim blagoslovom. LJUBIŠA MIŠIĆ je bio vodnik iz Međaša kod Bijeljine. Bio je komandir straže u svojoj smjeni. Kažu da je, po profesiji, bio prosvjetni radnik. Volio je da drži duge govore pri postrojavanju logoraša a i puno je vrijeđao. Iako nikoga lično nije tukao, u svojoj smjeni je dozvoljavao svojim ljudima da tuku logoraše i on je za to znao, pa je tako i saučesnik. U njegovoj smjeni su lograše redovno tukli.

Po krvoločnosti se među stražarima najviše isticao BEGOVIĆ GLIGOR i NIKOLIĆ VESELIN. Gligor je rođen negdje između Goražda i Foče. Nastojao je da bude centralna figura logora i među stražarima i nije prošao ni jedan dan da nekoga nije tukao. Njega su posebno zapamtili Nedim Mostačević, Mirsad Kuralić, Alija Konjanik i mesar. Od posljedica Gligorove tuče umrlo je nekoliko ljudi a mnogi su ostali doživotni invalidi. Veselin Nikolić se u prvim danima nije isticao većom brutalnošću, čak se nije ni primijećivao. Kasnije je pokušavao čak i Gligora nadmašiti. On je negdje iz Tuzle. Sva sreća pa je većina ovih egzekutora, već u oktobru, odselila na ratište pa su ih zamijenili stariji stražari. "MAJOR" je bio čovjek onizak rastom, ispod jednog i pol metra, malo zdepast, i sa krupnom glavom.

Najveću brutalnost je pokazivao na onim, rastom, velikim ljudima. Nije ih mogao dohvatiti rukama pa bi im naređivao da se sagnu i onda ih udarao svim i svačim. Jednu grupu Albanaca je jedno vrijeme naročito tukao. Albanci su dovedeni u logor kada su pošli prijeko, u Srbiju, svojim kućama. Inače su prije radili u Doboju kao privatni pekari.

ZORAN ZARIĆ-ZOKI izgledom je podsjećao na mirna čovjeka, čak nije znao dobro ni hodati i stalno je nešto brbljao. Imao je običaj svaki dan hodati između logoraša i provokativno ih ispitivati: odakle su, šta su radili prije rata i sl.? Kasnije se i on našao među onima koji su tukli.

"DAČO, ACO i PANIĆ", tako smo ih zvali, bili su momci iz Sarajeva i to negdje iz Nedžarića. U činjenju zla bili su nešto blaži ali su, vremenom, i oni tukli pojedine logoraše. Glavni policajac u logoru je u prvo vrijeme bio neki ACO iz Banovića. On nije nikoga tukao već je samo određivao ljude za prisilni rad a po rasporedu komande. Dolaskom vodnika LUJIĆA, na mjesto Stojanovića, za organizatora cjelokupnog života u logoru za glavnog policajca došao je DRAGO ILIĆ, bivši šofer "Trans servisa" iz Tuzle. Rodom je iz Tinje kod Srebrenika. Mnogi su na njega zakukali jer je lično kažnjavao pojedine logoraše, a nije imao nikakvog razumijevanja.

Sama organizacija u logoru je zavisila od naših ljudi. Tako je za glavnog dežurnog u logoru bio postavljen Fikret SMAJLOVIĆ-PIKE ili PIKLIĆ. Bio je iz Brezovog Polja, čovjek koji je otvoreno sarađivao sa četnicima. Imao je njihovu uniformu sa činovima rezervnog kapetana. Lično je postavljao i smjenjivao pomoćne dežurne, logorske pisare, i sam je uređivao "kućni red" kako je on to želio. Imao je specijalnu propusnicu od logorskih vlasti za izlazak van logora, a sa njom je mogao otići i u Bijeljinu, Brčko i kretati se po cijeloj teritoriji "republike srpske".

Lično je tukao mnoge logoraše, vrijeđajući ih pri tome, uz obaveznu psovku matere, Alije i vjerskih svetinja. Sprečavao je i odvraćao ljude da novinarima ili ljudima MKCK govore istinu o našem položaju, kao i da ne idu u razmjenu, već da idu do linije i da se tada vrate. Srbi su ga zauzvrat oslobodili iz logora, sproveli ga do Mađarske i poslali ga u Švicarsku gdje bi se trebao i danas nalaziti.

U to su vrijeme vladale velike vrućine, pa su logoraši, nešto zbog loše hrane a mnogi i zbog zlostavljanja, počeli masovno oboljevati. Jedni su dobili sunčanicu i dugo bolovali zbog toga a najviše ih je bilo zaraženo dizenterijom. Čak više od dvije trećine logoraša je bilo zaraženo ovim virusom. Mnogi su govorili da je to namjerno uzrokovano od logorskih vlasti. Logoraši su danima muku mučili da zaustave krvarenje, da ne iskrvare, a ljekarska pomoć je bila nikakva. Ljekar koji je, povremeno, dolazio u logor da pregleda bolesne, govorio je, uglavnom, da nije opasno i da nema lijekova. Dešavalo se da su starije osobe od ove bolesti umirale tri do četiri dana kasnije. Osim mene, u logoru je još bio i moj kolega iz Brezovog Polja, Osman ef. Kavazović. Kad god bi neko od ovih ljudi umro, potajno smo mu klanjali dženazu. Umjesto gasula uzimali smo mu tejemum a grupa logoraša bi neprimijetno napravila jedan špalir, kao zastor, dok smo mi klanjali. Umrle su odvozili autima "u Bijeljinu gdje su propisno sahranjivani". O tome niko ništa pouzdano ne zna. Logorski ljekar je bio vojno lice, koji je uvijek za pojasom nosio pištolj i bio u vojnoj uniformi, čak i kad pregleda bolesnike. Bolesnicima je davao najslabije lijekove ili je govorio da kod sebe nema lijekova, nego će ih "kasnije poslati". Često se prema bolesnicima ponašao brutalno i bez imalo ljekarske etike. Logoraši kažu da je pojedine bolesnike i lično tukao ili bivao prisutan kada su to drugi radili. Kad je neko od udaraca

umro, ovaj "ljekar" je konstatovao uzrok smrti "srčana slabost, velika starost i sl.". Teške bolesnike je slao u bolnicu tek kad se zasigurno znalo da će umrijeti. Nijedan logoraš koji je iz logora otišao u bolnicu nije se vratio. Svi su u bolnici umrli.

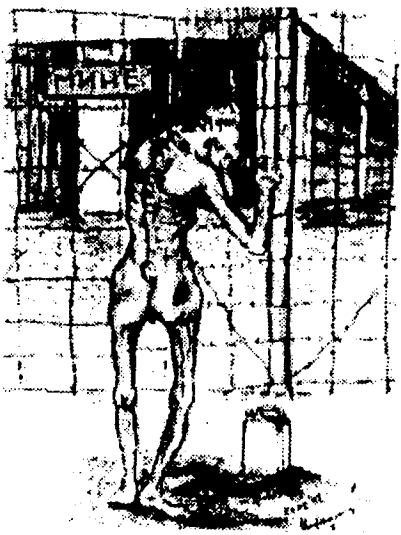

U tima danima je veoma mali broj ljudi razmijenjen, a i oni koji su bili razmijenjeni bili su, uglavnom, starci i djeca. Svakoj smo se razmjeni svi radovali, bez obzira ko je u razmjenu odlazio. Smatrali smo da bi i nama jednom tako došla toliko željena sloboda. Iako je na naše insistiranje MCK dovezao velike količine hrane i predao je logorskim vlastima da bi poboljšali ishranu logoraša, do tog poboljšanja nije došlo. Hrana je odvezena iz logora u kasarnu u Bijeljini a otuda je dolazila ranije uobičajena količina, a nekada i manje. Tako smo i dalje bili gladni i iz dana u dan sve mršaviji. Logoraši su pokušali spas naći u bjekstvu iz logora. Takav pokušaj bjekstva se desio 14. avgusta, tri dana prije zvaničnog dolaska MKCK. Jedan Hrvat, Andrija, i jedan Albanac, Kamberi, iskoristili su nesmotrenost stražara prilikom rada van logora i pobjegli. Uhvaćeni su nakon nekoliko dana kod Brezovog Polja i dovedeni u logor u užasnom stanju. Svaki su ih dan, kasnije, tukli i tučom unakazili da ih ni vlastite majke ne bi prepoznale. Mnogi su, poučeni ovim iskustvom, odustali od bjekstva.

Nekako u to vrijeme počinju poljoprivredni radovi, berbe voća i ljetine sa njiva. Četnici su imali veliku potrebu za više

radne snage pa su svaki dan na te prisilne radove počeli odvoditi veće skupine logoraša. Odvodili su ih u Janju, Koraj, Trnovu i druga mjesta gdje su bile velike plantaže voća, koje su prije rata pripadale Muslimanima. Ubrano voće sa tih plantaža odvoženo je u bijeljinsku fabriku SAVA. Isti slučaj je bio i sa ubranim povrćem (pšenica, krompir, luk, kukuruz...) sa muslimanskih njiva. Potreba za radnom snagom je bila ogromna pa je većina logoraša morala na ove radove. Svaki dan je iz logora odvođeno preko hiljadu sposobnih ljudi na prisilni rad. Desilo se jednog dana da su dva autobusa puna logoraša odvedena u Koraj na berbu plantažnog voća a iz pravca Čelića je jedna muslimanka jedinica upala u Koraj, oslobodila i odvela sa sobom u Čelić čitav jedan autobus sa 44 logoraša. Tek oslobađanjem ovih zatvorenika, vlasti u Tuzli su saznale za pravo stanje logoraša u logoru Batković. Poslije toga su razmjene ubrzane.

Prva veća razmjena logoraša bila je u septembru. Tada je velika grupa logoraša, samo djece i staraca, puštena u Bijeljinu i Janju jer ih Srbi više nisu mogli kriti u logoru. U to vrijeme je izvršena smjena straže pa je većina egzekutora otišla na ratište, a u logor su dovedeni stariji stražari, uglavnom mještani Batkovića. Novina je bila i to što umjesto Stojanovića dolazi vodnik Lujić, koji umjesto policajca Ace, dovodi drugog policajca Dragu Ilića, koji tih dana masovno šalje logoraše na majevičko ratište na prisilni rad, kopanje rovova, i rad u šumi. Berba kukuruza je bila u jeku pa se slobodno može reći da su logoraši obrali sav kukuruz u Semberiji, na društvenim i privatnim posjedima, jer su svi masovno bili angažovani na ovim prisilnim radovima. Početkom rada šećerane u Velikoj Obarskoj, svaki dan je grupa logoraša odvođena i radila je fizičke poslove u ovoj fabrici. Vjerovatno je najteže, u to vrijeme, bilo

raditi na izgradnji aerodroma kod ciglane u Bijeljini. Tu se puno radilo od jutra do mraka uz samo jednu malu pauzu za ručak. Maltretiranje stražara je bilo gore od rada jer su stražari svaki dan po nekoga istukli. Najbrutalniji među stražarima je bio neki Almir iz Bihaća, koji je po ocu musliman a po majci Srbin. Govorio je kako su mu muslimani u Bihaću ubili oca koji je bio vojno lice, pa se on sa materom preselio da živi kod "svoje braće". Logorašima je podmirivana sva potrebna radna snaga u Semberiji u kojoj se osjećao nedostatak radne snage zbog opšte mobilizacije. Logoraši su svaki dan išli na čišćenje bijeljinskih ulica, parkova, javnih objekata i dr. Bijeljinski Muslimani su ih primijetili pa su im počeli donositi hranu i cigare. Svaki dan su u većim količinama donosili hranu koju smo mi ravnomjerno dijelili među sobom. "Višak" smo odnosili u logor i davali drugim logorašima. To je sve trajalo dok jednog dana policajac Drago nije zabranio unošenje hrane u logor, pa čak i one kupljene za novac. Nedostatak hrane je od ranije bio, uglavnom, najveći problem. Potreba za hranom je bila velika. Lično sam gledao logoraše koji nisu izlazili van logora na prisilni rad, kako u logoru idu od jednog na drugi kraj, kupeći mrvice hrane koja je slučajno nekome ispala, ili neku pokvarenu pa bačenu koricu hljeba. Makar i bila takva, halapljivo bi je pojeli. Neki su, opet, poslije izgladnjelosti, nekontrolisano uzimali veću količinu hrane do koje bi uspjeli doći, pa bi svoj crijevni trakt tako zatrovali i kroz nekoliko dana umirali. Jedan od takvih je bio Kavazbašić Alija, koji je pojeo veću količinu hrane, poslije toga se naglo razbolio, a nakon desetak dana prebačen je u Bijeljinsku bolnicu. Bilo je isuviše kasno. Umro je dva dana nakon toga. Osim što su logoraši u logoru umirali od batinanja, ubistava, nedostatka hrane, naglog uzimanja više hrane, umirali su i na terenu gdje je veliki broj njih radio teške fizičke poslove. Neki

su u Loparama poginuli od granata koje su pale među njih dok su radili u šumi. Među poginulima je bio i Pašić Ahmet iz Diviča. Jedni su ginuli na liniji razgraničenja gdje su bili prisiljavani da kopaju rovove pod kišom metaka. Tako je poginuo Memić Džemal. Jedna grupa četnika iz okline Banja Luke koja se tada nalazila u prostorijama "Žitoprometa", zaklala je pivskom flašom dvojicu logoraša koji su dovedeni sa Manjače. Druga dvojica logoraša su se tu jedva uspjela sakriti među vreće brašna. Na sami dan razmjene Ekrema Čudića iz Brčkog, inače dobrog šahistu, jedan stražar je ubio u samom logoru. Razlog je, kažu, "napad na stražara". U logorske knjige je upisano kao "nesretan slučaj". Koja bi budala na dan svoje očekivane slobode napravila takav incident pa da bude ubijen. To više liči na naručeno ubistvo zbog "neraščišćenih računa".

MCK je dolazio povremeno, nekada u sedam, a češće u petnaest dana. Nekada jednom u mjesecu. Donosi li bi nešto konzervi da ublaže nedostatak hrane i nešto sredstava za ličnu higijenu. Spavali smo na slami, bez prostirke, a bili smo bez kupatila, pa su se i vaške pojavile i nije bilo logoraša koji kod sebe nije imao ove "goste". Zahvaljujući sredstvima za istrebljivanje ove gamadi uspjeli smo se tek pred zimu osloboditi ove napasti. U proljeće su mnogi opet kod sebe imali po neku vaš. MKCK nam je donosio i poruke od članova naših porodica a mi smo jedino preko MKCK uspijevali uspostaviti vezu sa ostalim dijelom svijeta. Od njih smo dobili radne čizme koje su mnoge spasile od oboljenja. Dobili smo i nešto odjeće za zimu, deke i nešto malo veša kao i velika obećanja da će sve učiniti na "raspuštanju logora" do kojeg, nažalost, ni do danas nije došlo. Njihove posjete su jedino ubrzale češću razmjenu pa se logor iz dana u dan sve više praznio. Pred kraj novembra, tačno u 24^{00} desila se najveća do tada razmjena zarobljenika koja je

obavljena između okružnih vlasti u Tuzli i okupacionih vlasti. Ispratili smo tada iz logora u Tuzlu 163 naša čovjeka, sa radošću i potajnom nadom da smo već u slijedećoj razmjeni mi na redu. Poslije te razmjene logor je izgledao dosta prazniji, ali odmah, do desetak dana nakon toga, iz logora u Bosanskom Šamcu četnici su doveli 189 ljudi, koji su prije toga čitavo vrijeme držani u tom sakrivenom logoru. Iz Sokoca su doveli jednu grupu ljudi, žena i djece. Žene su odveli u Bijeljinski gradski zatvor, a ostale zadržali u logoru Batković. Tako je došla i zima. Niko od nas nije ni sanjao da će mu se boravak u ovom logoru toliko otegnuti i da će i zimu ovdje provesti, ali eto, stvarnost je bila takva. Prije toga nismo mogli vjerovati da se jedna zima, koja je po svojoj hladnoći ovdje poznata zbog jake i skoro neprestalne košave, može provesti ovako. Spavati u ogromnim hangarima bez stakla na prozorima, sa vratima koja su imala ogromne šupljine, bez grijanja, sa nikakvom posteljinom od dva tri ćebeta, pravo je herojstvo. Ali, eto, Allah čovjeka očeliči i da mu kuvveta kada mu je najteže. Ljudi su i tada na niskim temperaturama i velikim smetovima odvođeni na teške fizičke poslove. Morali su kopati rovove, sjeći drva, kopati kanale i sl. Negdje oko Nove godine javno se govorkalo "o raspuštanju svih logora", i da su na prvom mjestu Manjača i Batković. To je kod nas izazvalo veliku radost, pa smo jedva čekali taj dan kada će se to i desiti. Logor Manjča je "javno zatvoren", tako što je grupa starijih i bolesnih pod pokroviteljstvom MKCK odvedena prema Karlovcu, a Srbi su po zatvaranju Manjače noću uspjeli prebaciti 525 logoraša iz Manjače u Batković i sakriti ih od međunarodnih organizacija izjavljujući "da je Manjača logor koji nema više ni jednog logoraša". Predpostavlja se da je još jedna grupa od pet stotina ljudi prebačena na Pale i u druge krajeve.

Tako smo, eto, kao novinu u "Novoj godini" doboli nove stare logoraše. Zbog pritiska, srpske vlasti umjesto da logor potpuno isprazne i potpuno zatvore one ga opet sve više pune. Malo iza toga događaja dovode još jednu grupu muslimana sa teritorije Vlasenice koja se pokušala iz Podžeplja prebaciti u Kladanj, ali su pri tom uhvaćeni i dovedeni u Batković. Među njima je bilo i žena i djece. Žene i djecu su, po pravilu, slali u Bijeljinski zatvor ili, kako to četnici zovu, KPD. Logoraši iz logora koji su tamo radili, pričali su da je u tom zatvoru bilo i osuđenih zatvoranica, kao Mevlija Omerović. Ona je bila iz Novog Sela kod Zvornika. Četnici su je uhvatili i doveli u logor u Bijeljini. Po pričanju mnogih, prije toga je bila muslimanski kurir koja je održavala vezu između muslimanskih sela, u srpskom okruženju, oko Zvornika. Odlukom srpskih vlasti osuđena je na dugogodišnji strogi zatvor kao "špijun". Puštena je tek u velikoj razmjeni zarobljenika koja je obavljena 21.07.1993. godine, i to tek nakon upornog insistiranja, komisije za razmjenu, na njenom oslobađanju.

Iako smo bili u logoru nastojali smo da život, druženje i ostalo ne zamre. Potajno smo održavali noćna sijela i duge razgovore. Potajno smo u logor unosili raznu literaturu, iako je to bilo zabranjeno. Čitali smo razne knjige, časopise, ali i vjersku literaturu do koje smo uspijevali doći. Grupa koja je radila na prinudnom radu u Vlasenici uspjela je iz jedne kuće u Vlasenici uzeti džepni Kur'an i prokrijumčariti ga do u logor. Kada su došli u logor rekli su mi: "Ovo je poklon od nas za tebe." Zbilja sam se tom poklonu puno obradovao. Taj Kur'an sam zajedno sa još nekima koristio u večernjim sahatima kada drugi ne vide. Druga grupa, koja je došla sa Manjače, čisteći muslimanske kuće u Bijeljini našla je Kur'an sa prijevodom i donijela ga u logor. Ovim prijevodom Kur'ana se koristio veliki

broj logoraša. Potajno smo klanjali, sjedeći. Znam veliki broj ljudi koji u logoru nisu ni jednog namaza propustili, a i kada je najgore bilo družili su se sa namazom. Ramazan je bio posebna priča. Preko pedesetak ljudi je cijeli Ramazan prepostilo a mnogo ih je postilo po nekoliko dana. Znam ljude koji su u logoru postili po prvi puta u svom životu, a bili su podosta matori. Moja je obaveza bila da svako jutro na vrijeme budim one koji će taj dan postiti. Uveče smo pravili halku za zikr i sijelo, uz obavezna predavanja o vjeri, slobodi i sl. **Učili smo tom prilikom ilahije, pjevali sevdalinke, tiho i lagahano, učili Fatihe šehidima, prepričavali herojske borbe Hajrudina Mešića, kojeg su Srbi toliko mrzili da su stalno protiv njega pričali.** Bojali su ga se i mrtvog. O njemu su u SIM-u, novinama koje izlaze u Bijeljini, dok je bio živ pisali kao o ratnom zločincu, nazivajući ga najvećim neprijateljem srpskoga naroda. Iznenađeni su bili kako je to "njihov zet" mogao biti na strani Muslimana. Kada je na Radio Sarajevu Salih Brkić izvještavao o opraštanju Tuzle i cijelog kraja od rahmetli Hajrudina Mešića, nema ni jednog logoraša koji nije za njim zaplakao. Od tada, skoro svaku noć, učena je Fatiha, pored ostalih, i njegovoj šehidskoj duši.

Prije Ramazana je bila jedna velika razmjena zarobljenika i iz logora je otišlo 80 Brčaka i Brezopoljaca, te 60 Krajišnika koji su dovedeni sa Manjače. To su bile značajnije stvari koje su se desile u to vrijeme. Iza toga su četnici srušili džamije, prvo u Janji pa onda u Bijeljini. Prilikom rušenja detonacija se čula čak u Batković iako je udaljenost preko dvadeset kolimetara. Tim varvarskim činom je muslimanima definitivno rečeno da im više nema opstanka u Bijeljini i okolnim mjestima. Iza toga je uslijedilo sve masovnije iseljavanje bijeljinskih muslimana koji su prije toga, uglavnom, morali "pokloniti" srpskim okupacionim

vlastima svu svoju imovinu i golih šaka i džepova otići u razmjenu u Tuzlu. Prethodno su četnicima morali platiti tri stotine njemačkih maraka za postupak razmjene. To etničko čišćenje prostora Semberije protjerivanjem Muslimana i danas se vrši pa se za kratko vrijeme može očekivati da ni jednog Muslimana ne bude na ovim prostorima, kao što ga nema u Zvorniku, Foči, Vlasenici i još nekim koja su potpuno etnički očišćena protjerivanjem Muslimana od strane Srba.

Dolaskom proljeća došli su i novi radovi i potreba za radnom snagom. Srbu su je našli u logoru Batković koji im je bio nepresušni izvor ove vrste blaga. Mnogi logoraši su već navršili godinu i više u ovom i drugim logorima a sloboda još nije bila na pomolu.

Ja sam razmijenjen 26. 04. 1993.godine u mjestu Šibošnica. Taj dan je u razmjenu išlo samo nas deset. Sedam dana prije toga bili smo dovedeni na liniju razdvajanja, nas davdesetjedan, da bi sedam dana kasnije broj logoraša za razmjenu bio smanjen na deset.

Sloboda, makar i ranjena, je sloboda pomiješana s mirisom ljiljana i gorčinom zbog etnički očišćenih nam zavičaja istrijebljivanjem muslimana iz njih. Ne znam da li se može opisati sloboda, ono što ona znači, ali sigurno znam da se ona, kad se u nju jednom dođe, ni sa čim više ne može zamijeniti.

Od momenta zarobljavanja prestali smo biti ljudi i postali smo roblje. Praktično, bili smo ništa, jer je drugi o nama odlučivao. Možete li zamisliti da nemate ama baš nikakve slobode? Slobode kretanja, govora, prava na žalbu, da vas svako, ko i kako hoće, maltretira uz naveća ponižavanja da se čovjek često mora odricati najvrijednijih stvari svoga života. Takvo jadno i bijedno stanje se sa razmjenom mijenja u trenutak kada ponovo postajete INSAN, plemenito Allahovo biće,sa svim onim što ga

Sloboda, makar i ranjena, je sloboda pomiješana s mirisom ljiljana i gorčinom zbog etnički očišćenih nam zavičaja.

od Allaha krasi. Stupivši ponovno u taj veliki trenutak, na slobodno tle, a u znak zahvalnosti svome Gospodaru učinili smo sedždu i odmah poljubili stopu majke zemlje gdje smo razmijenjeni. Najveća radost je bila u Tuzli među onima koji su nas dočekali, naročito među članovima naših familija.Velika je stvar kada se nakon dugog vremena provedenog među zvijerima, koje su vas se dočepale, ponovo budete među onima koji vole, poštuju i cijene. Puna tri mjeseca sam željno osluškivao i očekivao oslobađanje i ostalih logoraša, ne samo sa tuzlanske regije, želeći da zajedno sa njima dijelim tu nemjerljivo veliku radost. I doživo sam još jednu radost 21.07.1993. godine kada je iz logora došlo u Tuzlu 475 logoraša, uglavnom sa regije Sjeveroistočne Bosne. Skoro isti broj, uglavnom Srba, zatvorenika u Tuzlanskim zatvorima otišlo je za Bijeljinu. Poslije ove velike razmjene u logoru Batković je ostalo još nekoliko stotina logoraša, dovedenih iz Manjače, Bosanskog Šamca i Rogatice. Većina ovih logoraša je bila oslobođena u oktobru 1993. godine, i to na teritoriju Zenice. Od starijih logoraša u logoru se nalaze samo još logoraši iz Bosanskog Šamca i Rogatice a u posljednje vrijeme i novi logoraši dovedeni iz "skrivenih logora".Smatram da će logor Batković teško biti zatvoren jer Srbi u njemu drže radnu snagu koja im je potrebna za teške radove na području Semberije i šire. Zato se u Batković, čim se on malo isprazni, dovode nove grupe logoraša, koji su do tada bili skrivani po tzv. "crnim rupama" ili skrivenim logorima. Mislim da je za logoraše sretnija okolnost kada dođu do Batkovića nego da ostanu u tzv. "crnim rupama" jer logor Batković naspram "crnih rupa" je bar formalno-simbolično "civilizirano" mjesto.Tada se bar zna za sudbinu logoraša, a njihovim familijama je to naročito važno jer znaju da su njihovi najbliži bar živi. Pa makar u logoru ili kojoj "crnoj rupi". Pouzdano se zna da postoji

veliki broj sakrivenih logora i da se u njima nalazi veliki broj naših ljudi. Molimo pomoć, onih koji na bilo koji način mogu pomoći, da ti ljudi ponovo dođu do slobode.

Dok god postoje ljudi poremećena i pomračena uma, i fašistički nastrojeni, bit će i Manjača i Batkovića i bezimenih logora, a biće i onih RAZUMNIH koji će se za svoju slobodu boriti svim sredstvima i tu slobodu braniti i čuvati kao zjenicu oka svoga. Makar SLOBODA, po riječima dr. Mahmuda bila, "velika šupljina kroz koju ulazi sumnja i kroz koju se uvlače razni diletanti skloni polemici... I sve se na svijetu kreće shodno utvrđenim zakonima, osim čovjeka, koji osjeća da ide onako kako on hoće, koji je jedini slobodni buntovnik protiv prirode i svojih prilika. On se sudara sa prirodom i bori protiv nje, a ni u jednom momentu ne može da predvidi svoju sudbinu." (Kur'an, savremeni pokušaj razmijevanja.)

REKAPITULACIJA

SPISAK LJUDI (mještana Diviča kod Zvornika) KOJI SU UBIJENI, ODVEDENI ILI PROŠLI KROZ LOGOR

1. Ćerimović Ahmet (odveden)
2. Pašić Salih (razmijenjen)
3. Halilović Hasan (odveden)
4. Halilović H. Ibrahim (odveden)
5. Halilović Husejn (razmijenjen)
6. Tuhčić Senahid (razmijenjen)
7. Hodžić Salih (odveden)
8. Kapidžić (Halida) Muharem (ubijen)
9. Hadžiavdić Bego (razmijenjen)
10. Hadžiavdić Nusret (razmijenjen)
11. Hadžiavdić Nedim (razmijenjen)
12. Hadžiavdić Husejn (ubijen)
13. Hadžiavdić Meho (razmijenjen)
14. Hadžiavdić Farid (ubijen)
15. Hadžiavdić Nijaz (odveden)
16. Hadžiavdić Nurija (ubijen)
17. Hadžiavdić Ramo (razmijenjen)
18. Hadžiavdić Admir (razmijenjen)
19. Hadžiavdić h. Mustafa (ubijen)
20. Čikarić Enes (ranjen pa odveden)
21. Čikarić Edin (razmijenjen)
22. Softić Idriz (razmijenjen)
23. Musić Sehad (razmijenjen)
24. Musić Muharem (razmijenjen)
25. Dogić Nijaz (razmijenjen)
26. Dogić Nermin (razmijenjen)
27. Dogić Nihad (razmijenjen)
28. Kulin Edin, Visoko (ubijen)
29. Mustafić Šaban (odveden)
30. Mustafić Samir (odveden)
31. Mustafić Muhamed (razmijenjen)
32. Mustafić Alija (ubijen)
33. Mustafić Hasan (odveden)
34. Mustafić Husejn (odveden)
35. Tuhčić Asef (razmijenjen)
36. Tuhčić Ejub (umro od posljed. tuče)
37. Tuhčić Kemal (odveden)
38. Tuhčić Sakib (razmijenjen)
39. Tuhčić Safet (odveden)
40. Tuhčić Alija (odveden)
41. Tuhčić Aziz (ubijen)
42. Tuhčić Mensur (razmijenjen)
43. Tuhčić Husejn (razmijenjen)
44. Tuhčić Mehmed (odveden)
45. Tuhčić Almir (ubijen)
46. Pašić Mustafa (razmijenjen)
47. Pašić Hasan (razmijenjen)
48. Pašić Husejn (razmijenjen)
49. Pašić Džemal (odveden)
50. Pašić Mehmed (odveden)

51. Pašić Edin (ubijen)
52. Pašić Mujo (ubijen)
53. Pašić Ahmet (umro u log. Batković)
54. Pašić Šaban (razmijenjen)
55. Pašić Abdullah (razmijenjen)
56. Pašić Nedim (razmijenjen)
57. Pašić H. sin (razmijenjen)
58. Jahić Ruvejd (razmijenjen)
59. Halilović Muriz (razmijenjen)
60. Halilović Beriz (odveden)
61. Halilović Ibrahim, Bajko (razm.)
62. Halilović Nedžad (odveden)
63. Halilović Mirsad (odveden)
64. Halilović Nedret (razmijenjen)
65. Hadžiavdić Fikret (odveden)
66. Hadžiavdić Salih (ubijen)
67. Hadžiavdić Sejfudin (razmijenj.)
68. Hadžiavdić Sefedin (razmijenjen)
69. Hadžiavdić Hazim (ubijen)
70. Smajlović Ismail (razmijenjen)
71. Smajlović Izet (razmijenjen)
72. Atlić Alija (ubijen)
73. Atlić Avdija (ubijen)
74. Atlić Hasan (ubijen)
75. Atlić Husejn (razmijenjen)
76. Atlić Mujo (razmijenjen)
77. Atlić Sead (odveden)
78. Atlić Mirsad (razmijenjen)
79. Atlić Senad (odveden)
80. Uzunić Faik (ubijen)
81. Efendić Zulkarnejn (ubijen)
82. Efendić Haso (razmijenjen)
83. Efendić Adnan (odveden)
84. Efendić Admir (razmijenjen)
85. Efendić Amir (razmijenjen)
86. Efendić Nurdin (razmijenjen)
87. Efendić Zijad (razmijenjen)
88. Efendić Alija (ubijen)
89. Efendić Hajrudin (ubijen)
90. Efendić Ibrahim (razmijenjen)
91. Aliefendić Alija (razmijenjen)
92. Aliefendić Ahmed (razmijenjen)
93. Dedić Hasan (razmijenjen)
94. Dedić Abdulah (razmijenjen)
95. DedićHasan(Zvornik) (odveden
96. Pezerović Mensur (razmijenjen)
97. Pezerović Senad (ubijen)
98. Pezerović Ismail (odveden)
99. Pezerović Ferid (razmijenjen)
100. Pezerović Ahmet (razmijenjen)
101. Pezerović Zaim (ubijen)
102. Pezerović Ćazim (razmijenjen)
103. Pezerović Enver (odveden)
104. Pezerović Ibrahim (razmijenjen)
105. Pezerović Samir (razmijenjen)
106. Pezerović Muamer (razmijenjen
107. Alihodžić Ramo (odveden)
108. Alihodžć Ahmet (ubijen)
109. Alihodžić Benjamin (ubijen)
110. Kapidžić Muriz (odveden)
111. Kapidžić Idriz (odveden)
112. Kapidžić Sakib (ubijen)

113. Kapidžić Efraim(odveden)
114. Kapidžić Smail(odveden)
115. Kapidžić Suljo(odveden)
116. Kapidžić Sead(odveden)
117. Kapidžić Eniz(odveden)
118. Brzović Šemso(razmijenjen)
119. Čormehić Omer(razmijenjen)
120. Ćormehić Naser(razmijenjen)
121. Ćormehić Ibrahim(ubijen)
122. Bojić Haso(razmijenjen)
123. Vilić Rizah(razmijenjen)
124. Vilić Mujo(odveden)
125. Bikić Enver(odveden)
126. BikićNurija(odveden)
127. Bikić Damir(ubijen)
128. Bikić Mehmed(razmijenjen)
129. Bikić Mensur(razmijenjen)
130. Bikić Mirsad(razmijenjen)
131. Bikić Šaban(ubijen)
132. Bikić Mehmedalija(ubijen)
133. Topčić Ismail(odveden)
134. Topčić Džemil(razmijenjen)
135. Okanović Hasib(razmijenjen)
136. Okanović Ilijaz(razmijenjen)
137. Okanović Mirzet(razmijenjen)
138. Okanović Ismail(razmijenjen)
139. Okanović Omer(ubijen)
140. Okanović Nesib(odveden)
141. Okanović Ibro(razmijenjen)
142. Okanović Admir(razmijenjen)
143. Kuljanin Hasan(razmijenjen)
144. Kuljanin Ibro(odveden)
145. Kuljanin Mustafa(ubijen)
146. Muratović Ahmet(ubijen)
147. Muratović Murat(razmijenjen)
148. Muratović Mevludin(razmijenj.)
149. Hadžć Izet(odveden)
150. Džihić Alija (Jug) (razmijenjen)
151. Džihić Sejfudin(razmijenjen)
152. Džhić Armin(razmijenjen)
153. Džihić Šemso(ubijen)
154. Džihić A. Sead(ubijen?)
155. Džihić Džemal(razmijenjen)
156. Džihić (Juse) Alija(razmijenjen)
157. Džihić Mirsad(odveden)
158. Džihić S. Sehad(odveden)
159. Džihić Salih(razmijenjen)
160. Džihić Esed(razmijenjen)
161. Džihić Senahid(umro u Batkoviću
162. Džihić Ismail(razmijenjen)
163. Tuhčić Jakub(razmijenjen)
164. Tuhčić Hasan(odveden)
165. Kavazbašić Hašim(odveden)
166. Kavazbašić Alija(umro u Batkov.
167. Kavazbašić Vejsil(razmijenjen)
168. Kavazbašić Hajrudin(razmij.)
169. Kuršumović Ismet(razmijenjen)
170. Kuršumović Ahmet(odveden)
171.Kuršumović Muamer(oslobođen)
172. Kuršumović Himzo(ubljen)
173. Kuršumović Hasan(odveden)
174. Kuršumović Fahro(razmijenjen)

175. Kuršumović Ismail(ubijen)
176. Zahirović Salih(odveden)
177. Zahirović Said(razmijenjen)
178. Salihović Juso(razmijenjen)
179. Salihović Husejn(odveden)
180. Hadžiefendić Asef(razmijenjen)
181. Hadžiefendić Salih(razmijenj.)
182. Hadžiefendić Muaz(odveden)
183. Bikić Omer(razmijenjen)
184. Fejzić Muharem(umro ranjen)
185. Fejzić Meho(ubijen)
186. Šrndić Admir(razmijenjen)
187. Memić Redžo(razmijenjen)
188. Memić Džemal(poginuo kopaj. rov)
189. Jahjagić Fikret(ubijen)
190. Jahjagić Almir(razmijenjen)
191. Hasanović Ševko(odveden)
192. Džonlić Edhem(odveden)
193. Halilović Vahid(razmijenjen)
194. Hodžić Ahmet(razmijenjen)
195. Vejzović Hazir(umro od tuče)
196. Pezerović Husejn(poginuo)
197. Tučić Mehemed(Tabaci,ubijen)
198. Tučić Mehmedalija(ubijen)
199. Tučić (Mehmedalije) sin(ubijen)
200. ? Hajrudin(Tabaci, ubijen)
201. ? (Hajrudina) sin(ubijen)
202. Safet (sa benzinske) (ubijen)
203. Subašić Ibrahim(razmijenjen)
204. Subašić Meho(razmijenjen)
205. Subašić Alija(razmijenjen)

SPISAK UBIJENIH I UMRLIH U LOGORIMA

1. Hadžiavdić Husejn
2. Hadžiavdić Farid
3. Hadžiavdić Nurija
4. Hadžiavdić h. Mustafa
5. Kulin Edin
6. Mustafić Alija
7. Tuhčić Ejub
8. Tuhčić Aziz
9. Tuhčić Almir
10. Pašić Edin
11. Pašić Mujo
12. Pašić Ahmet
13. Hadžiavdić Salih
14. Hadžiavdić Hazim
15. Atlić Alija
16. Atlić Avdija
17. Atlić Hasan
18. Uzunić Faik
19. Efendić Zulkarnejn
20. Efendić Alija
21. Efendić Hajrudin
22. Pezerović Senad
23. Pezerović Zaim
24. Kuljanin Mustafa

25. Alihodžić Ahmet
26. Alihodžić Benjamin
27. Kapidžić Sakib
28. Ćormehić Ibrahim
29. Bikić Damir
30. Bikić Mehmedalija
31. Okanović Omer
32. Muratović Ahmet
33. Džihić Šemso
34. Džihić A. Sead
35. Džihić S. Sehad
36. Kavazbašić Alija
37. Kuršumović Himzo
38. Kuršumović Ismail
39. Fejzić Muharem
40. Fejzić Meho
41. Memić Džemal
42. Jahjagić Fikret
43. Vejzović Hazir

SPISAK ODVEDENIH ZA KOJE SE NIKAD NIŠTA NIJE ČULO

1. Ćerimović Ahmet
2. Halilović Hasan
3. Halilović H. Ibrahim
4. Halilović Mirsad
5. Halilović Beriz
6. Hodžić Salih
7. Kapidžić (Halida) Muharem
8. Kapidžić Smail
9. Kapidžić Suljo
10. Kapidžć Sead
11. Kapidžić Eniz
12. Hadžiavdić Nijaz
13. Hadžiavdić Fikret
14. Mustafić Hasan
15. Mustafić Husein
16. Tuhčić Kemal
17. Tuhčić Safet
18. Tuhčić Alija
19. Tuhčić Mehmed
20. Tuhčić h. Osmana Hasan
21. Atlić Muje Sead
22. Dedić Hasan (Zvornik)
23. Pezerović Ismail
24. Pezerović Enver
25. Alihodžić Ramo
26. Bikić Enver
27. Bikić Nurija
28. Okanović Nesib
29. Kuljanin Ibro
30. Hadžić Izet
31. Džihić Senahid
32. Kuršumović Ahmet
33. Zahirović Salih
34. Salihović Husein
35. Hadžiefendić Muaz
36. Hasanović Ševko

SPISAK RANJENIKA KOJI SU OSTALI U ZVORNIKU POSLIJE 10. JANUARA 1993. g. I OD TADA IM SE GUBI SVAKI TRAG

1. Čikarić Enis
   (odsječeno mu jedno uho)
2. Mustafić Šaban
3. Mustafić Samir
   (imao 5 metaka u tijelu)
4. Pašić Džemal
5. Pašić Mehmed
6. Halilović Nedžad
7. Atlić Muje Senad
8. Efendić Adnan
   (odsječen mu jedan prst)
9. Kapidžić Muriz
10. Kapidžić Idriz
11. Kapidžić Efraim
12. Vilić Mujo
13. Topčić Ismail
14. Džihić Mirsad
15. Kavazbašić Hašim
16. Kuršumović Hasan
17. Džonlić Edhem

Neki od ranjenika su umrli u zatvoru u Zvorniku, a neki su bili oslobođeni i dovedeni u Batković. Po pričanju jednog od njih, Pezerović Samira, svi ovi ranjenici su se bili oporavili pa su ih 10. januara 1993.g. odveli u "razmjenu" na Pelemiš kod Šekovića, međutim, poslije toga ih niko više vije vidio niti je o njima išta čuo. Predpostavlja se da su vraćeni u Zvornik gdje i danas rade u nekoj "radnoj obavezi". Posljednji razmijenjeni Divičanac je Okanović Ilijaz a njega je MKCK deportovao u Crnu Goru, u Ulcinj, gdje se i danas nalazi čekajući da ga međunarodne organizacije prebace negdje u "Evropu". Većina, iz Batkovića, oslobođenih logoraša nalazi se na slobodnim prostorima Bosne i Hercegovine i svi su, uglavnom, angažovani u njenoj odbrani i oslobađanju okupiranih teritorija. Svima je stalo da što prije zaborave teror i traume preživljavanja u srpskim kazamatima ali i da se ovi stravični doživljaji našem narodu nikada ne ponove. Poslije ovoga svi ćemo, vjeru-

jem, znati cijeniti slobodu i za nju se izboriti. Po međunarodnoj evidenciji kroz logor Batković je pršlo više od 3.500 ljudi. Mnogi od njih su do kraja života teški invalidi, a mnogi sve to nikada neće moći zaboraviti. Naša je želja da svi egzekutori i zločinci budu izvedeni pred lice pravde, pravedno osuđeni za zločine koje su počinili, mada znamo da za mnoge ne postoji adekvatna dunjalučka kazna. Ubjeđeni smo da ahiretsku kaznu niko neće izbjeći.

Za sve poginule molimo Uzvišenog Allaha da im oprosti grijehe i nagradi ih Džennetom.

Vama koji pročitaste ovo je poziv da bar Fatihu učite dušama poginulih i dušama onih ubijenih po logorima.

Rahmetullahi alejhim rahmeten vasiah,

Amin.

SADRŽAJ

Predgovor....7
Zvornik....9
Uvod....13
Pred agresiju....17
Napad na Divič i okupacija....30
Protjerivanje i put u logor....46
Logor Čelopek....51
Od Čelopeka do Batkovića....70
Logor Batković....74
Rekapitulacija....103
Sadržaj....111